

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIM MIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	5A
'Aho	Tu'apulelulu, 13 Sune 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit F fakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ng ue 'a e Kakai

'Eiki Minisit Polisi & T mate Afi, T naki Pa'anga & Kasitomu

'Eiki Minisit Lao & Pil sone

'Eiki Minisita Toutai

'Eiki Minisit ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

'Eiki Minisita Ngoue

Samuela 'Akilisi P hiva

S misi Lafu Sika

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Dr. Tu'i Uata

M teni Tapueluelu

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Penisimani 'Epenisa Fifita

Losaline Ma'asi

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'ivakan

Lord Ma'afu

Lord Vaha'i

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'i'afitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nopele Fika 2, Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 3 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Siaosi Sovaleni

Tevita Lavemaau

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Lavulavu

V tau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 05A/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

**‘Aho : Tu’apulelulu 13 Sune , 2019
Taimi : 10.00 pongipongi.**

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		<p>4.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘A e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2019/2020 – Lao Fika 21/2019</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti ‘A e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune, 2020 • Fakamatala Patiseti 2019/2020 • Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungau Fakapule’anga 2019/20 – 2021/22 • Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020
Fika 05	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Poaki.....	6
Me’a ‘Eiki Sea.....	6
Me’a ‘Eiki Sea.....	6
Tokanga ki he Pule’anga ki ha Lao ke mapule’i ‘aki e mitia sosiale mo ‘ene maumau ‘oku fakahoko	7
Tokanga ki he lahi tukuaki’i Tokoni Sea fekau’aki mo e faito’o konatapu	9
Tokanga ko e sai tahá ‘ave pule’i e moa ki he Pule Fe’unga	11
Tokanga ki ha fe’au’auhi Pule’anga mo e ngaahi kautaha fakatupu koloa Tonga	14
Tokanga ki he moa koe’uhi teu fai ngaahi konifelenisi.....	15
Kole ke faka’ilo ngaahi falekoloa maumau’i e Lao fekau’aki mo e totongi koloa	16
Fehu’ia founga ke ‘ilo kakai fe falekoloa ma’ama’a ai moa	17
Malava ng ue’aki tekinolosia ke tokoni ki he Potung ue hono muimui’i totongi totonu puha moa	21
Faingata’a ke muimui’i totongi totonu ke ‘i ai puha moa	22
Tui ‘ikai lava ke mapule’i totongi he ko e me’a fakapisinisi p ia.....	23
Founga ng ue fakapisinisi pe ia he feto’aki totongi ‘o e koloa hang ko e moa.....	24
Mahu’inga tokanga ange tokotaha fakatau ki he koloa ‘oku ne fiema’u ke fakatau	27
Poupou ke kumia pea ala atu Lao ki he kau pisinisi maumau’i e Lao	28
Fakafiefia tu’unga tupu faka’ekonomika ‘a Tonga ki he kaha’u.....	29
Tokanga ki he tukupau ‘ekisia t naki he tapaka.....	30
Tokanga ki he fokotu’u mai Pule’anga tukupau ki he moa & me’alele	31
Fakapapau’i mei he Pule’anga meimei liunga 3 m lohi nikotini he tapaka Tonga	31
Tokanga p ki he founga ke t naki ai tukupau he tapaka tonga	32
Kole ki he Pule’anga to e fakakaukaua ange ke ‘oua tukupau’i tapaka tonga	33
Fokotu’u ke ‘oua tukupau’i fo’i moa h mei muli	34
Kole ‘oua tukupau’i me’alele ‘o fakatatau ki he m lohi e me’alele.....	34
Fakah kautaha <i>Geelong</i> nau tali ke \$37.50.....	36
Ngaahi taketi Potung ue Kasitomu mo T naki Tukupau he ta’u 3 kuo hili.....	37
2 miliona ‘ova he t keti t naki tukupau e Pule’anga he 2018.....	38
‘UHINGA fokotu’u ke tukupau’i tapaka Tonga ki he mo’uilelei kakai.....	38

1

H ola savea Potung ue laka he falekoloa ‘e 450 fakatau atu tapaka tonga	38
‘UHINGA ki he liunga 3 m lohi nikotini ma’u ‘i he tapaka tonga	39
Tokanga ‘ikai tonu t keti Potung ue Mo’ui he kuo aafe kakai ki he tapaka tonga	39
Tukuhau he tapaka kuo fokotu’u mai he Pule’anga	39
Ta’efakalao he lolotonga ni hono tu’uaki ‘o e tapaka	40
Kau Tonga ki he konivesio fakamamani lahi ke hiki tukuhau’i tapaka	41
Tohi he puha tapaka pau ke si’i hifo milikalami 1.5 lahi nikotini	42
Tui ke faka’ata’at tapaka tonga mei hono tukuhau’i	44
Poupou ki he teke mo’uilelei he fokotu’u ke tukuhau’i tapaka tonga	45
Tui tonu ke mahino’i he kakai ko e tukuhau ko e me’a lelei	45
Tokanga ki he fakalalakaka’i sekitoa toutai he Patiseti	46
Fehu’ia founa ‘e tukuhau ai tapaka mo hai ‘e uesia hono tukuhau’i	47
‘Ikaiki tui ke tukuhau’i tapaka tonga he ko e ma’u’anga mo’ui	48
Tui kau ‘a e ma’u’anga pa’anga mei he tapaka tonga he sekitoa ta’elesisita	50
Fakatonutonu ‘oku ‘i ai ‘a e Lao Tapaka 2016	51
Taukave ‘ikai kau taha t tapaka & fakatau atu tapaka hono tukuhau’i	52
Fehu’ia p ‘e tukuhau’i ha t tapaka ha taha, fakam moa pea to e fakatau tapaka	53
Fiema’u fusia’u Lao Tapaka ke mapule’i lahi kemikale ‘oku ‘i he fo’i tapaka hono ngaohi	53
Ngaahi tukuhau fokotu’u mai Pule’anga ki he tapaka	53
Tui faingata’a ke vete peh ‘e ‘ikai tukuhau’i taha t tapaka	54
Fakah ‘i ai kautaha ke fakatau ki ai tapaka tonga e kakai pea ngaahi tapaka ‘i Tonga ni ...	54
Feinga Pule’anga ke pule’i founa hono ngaohi e tapaka ‘uhinga hono fakah mai tukuhau	56
Taukave ko e tukuhau’i tapaka tonga ke fakahaofi mo’ui kakai e fonua	58
Kelesi	59
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	60

Fale Alea 'o Tonga

Aho: Tu'apulelulu 13 Sune, 2019

Taimi: 1000-1005 pongipongi

S tini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Kole atu Hou'eiki mou hiva mai e Lotu 'a e 'Eiki.

(*Ne kau kotoa Hou'eiki M mipa 'o e Falé hono hiva'i e Lotu 'a e 'Eiki*)

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou'eiki M mipa.

<008>

Taimi: 1005-1010

Kalake Tepile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Tokoni P 1 mia mo e Hou'eiki Minisita 'o e K pinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afió, kae'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'at ke fakahoko hono ui 'o e Falé ni pongipongí ni, 'aho Tu'apulelulu 13 'o Sune, 2019.

'Eiki Sea, 'oku ou kole ké u to e fakaongo mu'a. 'Eiki Minisita 'o e *MEIDECC*, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, Tevita Lavemaau. 'Eiki Sea, ko e ngata'anga taliui.

Poaki

Ko e p akí, ko e 'Eiki P 1 mia pea mo 'Eiki N pele Fusitu'a, 'oku 'i ai 'ena tohi poaki tengetange. Ko e toenga 'o e Hou'eiki 'oku 'ikai ke tali honau uí, ko e tuí, 'oku nau me'a t mui mai p . M 1 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'Afió 'a e Ta'eh maí 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'Ene 'Afió Tama Tu'i Tupou VI kae'uma' 'a e Ta'ahine Kuiní Nanasipau'u. Tapu atu ki he 'Eiki Tokoni P 1 mia, P 1 mia Le'ole'ó, kae'uma' Hou'eiki Minisita. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kau N pelé. Hou'eiki m 1 ho'omou laum lie lelei he pongiponí ni. H ng p ko e 'asenita 'oku mou me'a ki aí, ko 'etau ng ué 'oku kei 'i he K miti Kakató. 'I he'ene tu'u he taimí ni 'oku 'ikai ke to e 'i ai h me'a kehe, kole atu 'e Hou'eiki ke tau liliu 'o K miti Kakato. (Liliu 'o **K miti Kakato**)

Me'a 'Eiki Sea

Sea K miti Kakato: Hou'eiki mou fakama'ama'a atu. Kole ké u fakamalumu ...

<000>

Taimi: 1010-1015

Sea K miti Kakato: ... atu p he ngaahi tala faka'apa'apa kuo aofaki 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá kae hoko atu 'etau ng ué. 'Eiki Sea 'e Hou'eiki ko 'etau 'asenitá ena kuo mou me'a hifo p ki ai kae 'oatu e ki'i me'atokoni ko ení ke fakataumu'a ki ai 'etau ng ué. Pea peh 'e M sese ki he kakaí, **manatu e 'aho ni 'a ia kuo ke ha'u ai mei 'Isipite mei he fale fakap pulá. He kuo 'omi 'a kimoutolu 'e S hove mei he potu ni 'i he nima m lohi, 'oua na'a kai ha m kuo fakal vani.**

Hou'eiki mou me'a ki he 'etau 'asenitá ko kimoutolu eni 'oku 'i heni ke mou fokotu'utu'u ha ngaahi ng ue ma'a hotau k ingá. Ko e taha poini 4.1 'oku 'i ai e kongá ai 'e taha, ua, tolu, f , nima. 'Oku kei 'oatu p ke mou me'a fakalukufua mai ki ai. Ka ko u tui ko e Laó p ena kuo 'osi mou 'osi mea'i p , polokalama Patiseti 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2021. 'A ia ko e 2020 'a ia ko e uike faka'osi e m hiná ní kuo tu'utu'uni he 'e Laó kuo fe'unga 'etau talanoá ka 'e t peni meia kimoutolu ko e h e me'a 'oku mou laum lie ki aí 'oku ou tuku atu ke mou me'a mai. Ko Tu'ilakepa. 'Io me'a e N pele Fika 1 'o Vava'ú.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p ki he Feitu'ú na 'Eiki Sea fakatapu atu ki he Tokoni Pal miá kae 'uma' e Hou'eiki Kapinetí. Tapu atu ki he Hou'eiki N pele kae 'uma' e Fakafofonga e Kakaí kae 'uma' 'etau kau ng ué. Sea fakatapu atu foki ki he kakai 'o e fonuá 'oku nau me'a mai he ngaluopé. Pea ko u tui Sea 'oku tau fakafeta'i kotoa p 'o hang ko ho'o me'a folofola mai he pongipongi ní 'Eiki Sea. Pea 'oku vakai atu p 'oku ke laum lie lelei 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Tokanga ki he Pule'anga ki ha Lao ke mapule'i 'aki e mitia sosiale mo 'ene maumau 'oku fakahoko

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ko u loto p ke u hoko atu 'i he me'a na'a ku lave ki ai 'aneafi ka ko u faka'amu p ke a'u atu ki he tafa'aki e Pule'angá. 'Eiki Sea ko u kei tui ta'etoeveiveiua p 'oku mahu'inga ke tau ng ue fakataha. Hang ko e me'a na'a ku lave ki ai 'aneafi 'Eiki Sea tu'unga koe'uhí ko e Pule'anga 'oku mat 'aki mahu'inga ke tokanga ki ai e Feitu'ú na mo e kotoa kimautolu 'oku 'ikai ke kau he Pule'anga p ko e h ha fa'ahinga lelei te tau tokoni ki he Pule'anga 'o e 'aho ko ení koe'uhí p 'Eiki Sea ke nau nga'unu 'a 'enau ng ué ki ha to e tu'unga 'oku to e lelei ange 'Eiki Sea. Koe'uhí kamata ke m hino ki he kakaí he taimi ni 'a e fa'ahinga fa'unga pule a'u ki he ng ue 'i he Pule'angá mo 'etau fa'ahinga ng ue 'oku lava p ke tala 'e he kakaí ko e lelei ko e kovi ko e kovi ko e sai . 'Oku 'i ai e me'a na'a ku lave ki ai 'aneafi koe'uhí he ko 'eku sio hifo he, 'i he Patiseti *Statement* ko 'a e Minisit Pa'angá fel ve'i pea mo hono fakalelei'i 'a e ' me'a ki he sisitemi ki he komipiutá. Koe'uhí 'Eiki Sea ko u lave'i ko u toki 'ilo kimui 'oku 'i ai e palopalema lahi taha 'oku hoko tautaut fito ki he ngaahi *media* fakas sialé neongo p ko 'etau tu'utu'uni 'Eiki Sea 'oku lea he'ete tau'at ina ka 'oku totonu p ke 'i ai p hano ki'i fakangatangata 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Poupou.

Lord Tu'ilakepa: Hang p ko e me'a, 'oku 'ikai ke u fie lave 'Eiki Sea he 'oku mahalo 'oku 'osi mea'i p he Feitu'ú na 'i ai e tafa'aki he faha'i 'i ai e tafa'aki he faha'i ko ka 'oku tau loto ke tau fakataha'i kotoa ke hoko p ko e faha'i p taha. 'Eiki Sea tau lau foki 'a e, 'oku 'i ai e ki'i taumu'a ng ue 'a e ki'i falukunga kakai ko e lau p uá ko e taha pea 'oku tau tui ta'etoeveiveiua ki he fa'ahinga tui fakaekinautolu p fa'ahinga kakai ko ení.

'Oku 'i ai e, 'a e polokalama 'oku, ko u toki 'eke 'aneafi ki he Fakafofonga 'e taha 'i he Fale ni ko e *cyber crime* pea mo e *cyber bullying*. Koe'uhí ko 'eku ma'u e ni'ihí ko 'eku folau atu ki 'Ameliká pea, kae kehe Sea ko e talanoa l loa ka koe'uhí 'oku mahu'inga koe'uhí ko e ng ue kovi 'aki p ko e fakamamahi'aki 'a e tekinolosiá. Ko 'eku fakat t p eni 'Eiki Sea kapau ko e Feitu'ú na tohi mai ha taha ia ...

<002>

Taimi: 1015-1020

Lord Tu'ilakepa: ... lau mo kape mai. Ko e fakamamahi p ia 'i he tekinolosia Sea. Ka ko u faka'amu p Pule'anga ke kau ke tokoni atu kia moutolu Hou'eiki Pule'anga. Ke lava 'o fa'u ha Lao ke ta'ofi 'a e fa'ahinga 'ulung'anga kovi ko ia 'i he fonua ni, 'Eiki Sea. Sea ko u loto ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua. Ko e lahi ange ko ha'o kape ki ha taha kehe. 'Oku inu ho laum lie, tapu ange mo koe 'a e kakai 'o e fonua ni, 'a e nunu'a kovi p ia 'o'ou mo ho f milí Te ke sai p koe 'Eiki Sea. 'E sai p 'a e Minisit Leipa ia. 'E sai p 'a e Tokoni Pal mia ia. 'E sai p 'a e Minisit Pa'anga ia, 'o a'u ki he motu'a ni 'Eiki Sea. Ka ko kinautolu 'oku nau fai 'a e ngaahi t 'onga kovi ko ia pea mo e fakamamahi 'i he tekinolosia. Pule'anga ko u fokotu'u atu. Ke kau ia 'i he me'a 'oku totonu ke mou tokanga ki ai. Ka 'i ai ha taimi kuo 'osi, homou l kanga fatongia, 'i he fonua ni. Kae 'ohovale p kuo hili 'aki 'a e me'a ko eni 'oku ou lau ki ai Sea. 'Oku ou tui ta'etoe veiveiua 'e kau ia 'i he lelei 'aupito. 'aupito ki he liliu fakatekinolosia 'oku teuteu ke fai 'e he Pule'anga ko eni, 'Eiki Sea. Sea! 'Ikaí ke u to e hoko atu ai. Mahalo kuo 'osi mahino p ia, koe'uhi ...

Siaosi Sovaleni: Sea! Ko e ki'i tokoni p ki he N pele.

Sea K miti Kakato: N pele! Ko Tongatapu 3 ko e tokoni.

Siaosi Sovaleni: Sea, fakam l atu he ma'u faingam lie Sea. Tapu mo e Feitu'u na. Tapu mo e Pal mia Le'ole'o, kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Ko u tui ko e *issue* p ko e *topic* mahu'inga eni na'e 'ohake 'e he N pele. Ka ko e fie tokoni p ia ki he t langa'i ko eni mo e fai 'a e feme'a'aki fekau'aki pea mo e ng ue'aki 'a e tekinolosia ki hono fakahoko ha hia ki hono fakamamahi'i ha taha hang ko e *cyber bullying* mo e *cyber crime*. 'Oku ou tui 'oku 'i ai 'a e fakaongoongo atu, ki he Pule'anga. He 'oku 'i ai foki 'a e Lao he taimi ni Sea, ki he ng ue hala 'aki 'a e Komipiuta. Pea ko e tu'u he taimi ni Ko e lau'ikovi'i ha taha, 'i he'etau peh p 'i he talanoa. 'Oku tatau p mo e lau'ikovi'i ko 'i he *Facebook*. Pea ko u tui p 'oku'osi 'i ai 'a e ngaahi *case* pehe ni 'oku 'osi 'ave ki he Fakamaau'anga. Ka ko 'eku fakama'ala'ala p ia. He ko e 'uhinga ko e 'ene momeniti p 'ene 'alu 'o 'ova 'i he tokotaha p toku ua, toko tolu. 'Oku kau leva ia. 'Oku *fall under* ia 'o kau ia 'i hono *definition* ko e 'uhinga 'o e *defamation* p ko e lau'ikovi'i. 'I he taimi tatau p Sea 'i he tokoni tatau p . 'Oku 'i ai 'a e faka'amu 'a e tafa'aki ni

Sea. Ki he Lao Fakaangaanga ki hono 'omai 'a e fakalelei'i ki he Lao fakakomipiuta 'a e ng ue kovi 'aki 'a e komipiuta. Hei'ilo na'a lava ai. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi hia ia, 'oku 'omai he taimi ni. Na'e 'ikai fai hano fakakaukau'i 'o'ona 'i he ta'u 'e hongofulu kuohili Sea.

Ko e anga p hono 'ohake Sea. Na'a 'i ai ha taimi ke fakah mai ai 'e he Pule'anga he taimi ni, 'i he 'etau 'ilo 'a e lahi ko eni 'o e pal palema, fekau'aki mo hono ng ue hala 'aki 'a e komipiuta mo e tekinolosia. Hei'ilo na'a lava ai ke solova mo lava ai 'o fakasi'isi'i pea mo lava 'o tuku ai 'a e ngaahi ng ue 'oku tau peh 'oku ta'etaau hono ng ue 'aki. Neongo 'a e lelei hono ng ue 'aki 'a e Tekinolosia, ka 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'oku nau ng ue 'aki ki he ngaahi 'uhinga hala Sea. Ko e ki'i tokoni p ia Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Tu'ilakepa: M 1 . 'Eiki Sea ko u fakam l ki he Fakafofonga he koe'uhí he nau muimui foki ki ai hema lele atu ki *Brussel* 'a ia ko e kau ia he me'a na'e 'ohake *issue* ko iá 'o fekau'aki pea mo e *cyber crime* 'Eiki Sea. Ka 'oku tau faka'amu p koe'uhí na'a ko ha me'a ia ke ta'ofi ai e ni'ihi 'oku nau toitoi holo 'i he tekinolosia 'o nau fai 'a e ngaahi ng ue kovi ko eni h fanga he fakatapu 'Eiki Sea u sia ai e ongoongo e ni'ihi tautaut fito ki he kakai 'oku ma'olunga he fonua ni 'o a'u ki he kau taki lotu 'Eiki Sea. Pea 'oku fakaloloma taha ko 'enua to e lava 'o ngaue'aki e tekinolosia ke nau fai ha fakamamahi ki ha ngaahi lotofale 'o e ni'ihi 'o e kau lakanga fakataula'eiki 'i he lotu pea 'oku kau ia 'i he me'a 'oku tau ongo'i taha 'Eiki Sea 'etau faka'apa'apa'i 'etau tui faka-Kalisitiane 'Eiki Sea.

Tokanga ki he lahi tukuaki'i Tokoni Sea fekau'aki mo e faito'o konatapu

Kae kehe 'Eiki Sea he 'ikai ke u to e lau ko u tuku mu'a 'Eiki Sea ka u to e foki mu'a ki he me'a ko eni fekau'aki mo e *drugs* 'Eiki Sea. He 'oku kau ia he me'a ko u mamafa 'aupito kiate au pea 'oku fu'u lahi hono tukuaki'i e motu'a ni 'Eiki Sea ka ko e loi e ngaahi fakamatala ko iá 'Eiki Sea. Pea ko u me'apango'ia 'Eiki Sea ko e tautaut fito ki he kakai hotau siasi ko nautolu 'oku nau fai e ngaahi tukuaki'i ko ení 'Eiki Sea kau ai koe Minisit Leipa 'oku ke kau mo e Feitu'ú na hono tukuaki'i e motu'a ni kae hili ko iá 'oku 'ikai ke u mou faka'apa'apa'i ko au ko e ki'i motu'a Tokoni P sope 'Eiki Sea. Ko e 'alu p he lotu kae kei tala p ia 'oku ...

<004>

Taimi: 1020-1025

Lord Tu'ilakepa: ...fai peh p , k 'oku ou tui 'oku totonu ko e h 'a e me'a Minisit Polisi 'a e me'a na'a ku lave ki ai, veteki 'aupito 'aupito p 'a e koloa ia, tautautefito ki he ' puha, k tau fakatokanga'i mu'a 'a e kau pisinisi muli, he 'oku 'osi 'i ai 'a e ni'ihi Tonga kuo puke 'i he fonua ni, ko e kau pisinisi muli, veteki mo e ' koniteina ko ia 'i tahi Sea, vakai'i mo e ' me'a huhu'a kotoa p 'oku 'i tahi, he 'oku 'alu ke to e poto ange 'a e ni'ihi ia ko ení hono fakafolau mai 'a e me'a ko 'oku hoko ai 'a e nunu'a 'i he fonua ni, tuku ke nau ongosia, tuku ke nau fakamole, ke nau fai hono veteki 'a e koloa kae fakapapau'i 'oku lava ke hokohoko lelei 'a e ng ue 'o 'ikai ke to e h mai 'a e *drugs* ki he fonua ni 'Eiki Sea. K lava ia 'Eiki Sea, 'ikai keu tui au he'ikai ke to e lava 'e he ni'ihi ko eni 'o to e fakah mai ha me'a ki heni 'Eiki Sea. 'Alu a'u ki mala'e vakapuna, k 'oku ou fakam l atu 'Eiki Sea koe'uhi ko e lava p 'e he Pule'angá mo e ki'i ni'ihi ko eni 'o

feinga'i 'a e ng ue. Me'a ko na'a ku lave ki ai 'o fekau'aki pea mo e fo'i *texta* lanu mata 'Eiki Sea 'oku fa'a ng ue'aki mei 'olunga ke faka'at 'aki 'a e koniteina, faka'at 'aki 'a e puha.

'Eiki Sea, 'oku ou tui kapau 'e to'o 'etau silini ki he ' fakamole ke fakatotolo'i 'a e me'a ko ia 'oku mahu'inga ange ke fakatotolo'i 'a e ni'ihiki ko eni 'oku nau fai 'a e me'a ko ia 'Eiki Sea. Koe'uhiki ke ta'ofi hono ng ue'aki 'a e fa'ahinga founa ko ia 'Eiki Sea, pea ma'u ai pea puli ai ha ni'ihiki tokolahi 'i he fonua ni 'Eiki Sea.

Sea 'oku ou fie lave 'Eiki Sea ki he puha moa na'a ku lave ki ai 'aneafi, Minisit ko 'eku kole p 'aku ki he Feitu'u na, ke ke laum lie lelei to e ki'i tahataha hake mei he 37 fika ko na'a ke 'ohake ki he 47, he ko e 'alu ko ke honge 'a e puha moa 'oku ki'i ma'u 'e au 'a e fakamatala ko eni 'ane efiaki mai ki he pongipongi ni, 'oku to e ki'i ongoongosia 'a e kau fakatupu koloa Tonga. Ko 'eku toki 'ilo kimui t ko e M lisi ko 'oku 'a eni ko 'oku tu'u 'i kolo ko e t puni ko ia 'oku fakatau 'e he f mili fakatupu koloa Tonga. Uike ua eni 'a e t puni 'a e falekoloa kuo to'o ia 'e he ki'i motu'a fakatupu koloa Tonga, kamata ke tau fiefia 'Eiki Sea ke tau sio ki ha ni'ihiki 'i he fonua ni 'oku nau pole ke nau kau 'i he fe'auhi ko eni 'Eiki Sea. *FM* 88.1 'Eiki Sea, kau ai pea mo e Taimi 'o Tonga, to e fakatau 'e he ngaahi f mili fakatupu koloa Tonga 'Eiki Sea.

'Oku ou toki lave'i 'ane efiaki ki he pongipongi ni ko e kiki ko 'oku fakatau ko 'i Vava'u 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, ko 'eku ki'i kole p mu'a p 'e ki'i fakangofua ke u ki'i fehu'i p ki he N pele.

Sea K miti Kakato: Tali 'a e fehu'i ko eni N pele. Me'a mai 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea tapu mo e Hou'eiki N pele pea peh ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'o mo e Hou'eiki Minisit , peh foki ki he ki'i kau Fakafofonga 'o e Kakai. Ko 'eku ki'i fehu'i p k taki p 'Eiki N pele, ko 'eku fakakaukau atu 'oku ke 'i ho'o me'a mai mo e motu'a Tonga na'a ne fakatau 'a e Taimi 'o Tonga, k ko e anga 'a e ma'u 'a e motu'a ni, ko e motu'a Tonga p 'osi 'ilo p 'e tautolu ko e motu'a Tonga p 'oku 'a'ana 'a e Taimi 'o Tonga, k 'oku, p 'oku to e fakatau ia 'e ha motu'a p langi ia 'e taha. M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: M l Sea. Tuku p 'Eiki Minisit ke ke toki me'a 'o kumi ha'o 'a e me'a ko eni 'oku ke fie me'a ki ai, k ko e ma'u ia 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'i he taimi ni, 'io mo'oni p 'ene Minisit na'e 'i he motu'a Tonga, k 'oku mahalo 'oku ongo'i p 'e he motu'a Tonga ko ia kuo fe'unga ke hoko atu 'a e ng ue 'i he ngaahi fakamatala fekau'aki pea mo e ongoongo ki m mani. Ko e ki'i m tu'a eni ia kuo nau to'o 'enautolu 'a e ngafa fatongia ko eni, tatau p 'a e Taimi mo e 88.1 'Eiki Sea.

Ko 'eku to e vakai ko 'Eiki Minisit , Hou'eiki Minisit ki Vava'u, toki lave'i t ko e si'i fetuku kiki ko 'a e tokotaha ko eni ...

Lord Tu'ihangana: Sea kole p ki he N pele ki'i tokoni ki'i miniti 'e taha. Tapu mo e Feitu'u na Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai N pele fika 1 Ha'apai.

Tokanga ko e sai tahá 'ave pule'i e moa ki he Pule Fe'unga

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku tokoni p 'aku ki he 'Eiki N pele fekau'aki mo e kaveinga ko eni ko hang ko e moa na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele 'aneafi, pea fai ki ai 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni, pea na'e kamata ko hono tali mai 'e he Minisit , 'oku ou tui ko e mahinó na'e 'osi me'a mai 'aki 'e he Minisit Leipa, pea ko e kolé ia na'e tokoni mai 'a e 'Eiki Minisit Polisi, te tau to e fihí tautolu ia he ...

<005>

Taimi: 1025-1030

Lord Tu'iha'angana: ko e 'ai ko eni ko na'e fakamatata 'e he Minisit Leipa, na'a ne tuku ange ke fai p e fe'au'auhi pea nau holo 'o pa'anga e 20, mahalo nau t lalo, pea nau 'o kole, a'u 'enau mole ki he 2 miliona e fa'ahinga e ni'ihi, pea nau 'o kole ke tuku hake ko 'a e ceiling, p ko e h ko eni 'oku fakangatangata'aki ko mei 'olunga. Ka 'oku ou tui ko e poini 'o e me'a ko ení, pea ko 'ene ma'a tahá ia, ke *control* 'e he *Competent Authority*. Fai'aki e 'inivoisi 'oku 'omaí. Ka 'oku 'omai e *costing* ko iá mei he 'inivoisi, mo e ' fakamole, mo e feleti, mo e h fua, 'a ko 'oku 'asi ko he 'inivoisi, 'oku pa'anga e 47, pea pa'anga e 47, 'uhingá ke sai ki he tama pisinisi, mo 'alu ke t naki mo e *mark up* mo e ' me'a ko iá, sai ki he kau fakataú. Pea ka 'oku 'i ai ha taimi kuo hlo e moá mei tu'apule'angá 'o 'alu 'o pa'anga e 20, pa'anga e 20, ke *control* peh 'i. Ko e 'ai ko eni ko 'o to e fai e ' founa, tuku ke nau fe'auhi pea nau a'u ko 'o t laló, pea mai. 'Eiki Minisit , ki'i hanga mu'a 'o peh 'i ka mau t naki 'emau, he na'e ma'u ai 'emau tupú. Ka ko e kole, fai'aki ko ena kuo 'osi kau he lisi ko *Competent Authority*, pea ko e ma'a tahá ia, sai ki he kau pisinisí, sai kia tautolu, kakaí. Fika'i p he mahu'inga 'oku 'omai aí, pea *control* ai pea *enforce*, hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit Polisé, ke fea. Ka 'oku pa'anga e 50, pa'anga e 50, ka 'oku holo 'o pa'anga e 25, pa'anga e 25, *control* ai. Fet 'aki ko iá, kae fika'i he mahu'inga ko 'oku 'omai'aki e moá ki uafu, 'o t 'uta 'i uafu, 'o *clear* mai'aki.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Ki'i fakatonutonu si'i p , Sea, mo ki'i tokoni'i p .

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: M l aupito. Tapu mo e Feitu'una, Sea, mo e Hou'eiki Memipá. Ko e ki'i fie fakapapau'i atu p mu'a ke tonu 'a e ngaahi ma'ú. Na'e lele mai 'a e kau muli ko ení 'o kole ke hiki mei he pa'anga 'e 37, ki 'olunga, pea na'e 'ikai ke tali. 'Oku ou to e fie fakalea atu, na'e 'ikai ke tali, na'e tu'uma'u he pa'anga 'e 37. Ko e hiki ko mei he pa'anga e 37, ki he pa'anga e 45, mo e pa'anga e 67, ko e faikehekehe ia 'o e koniteina moa fo'ou na'e toki tau ni mai ki Tonga ni, 'omai hono 'inivoisi, pea ko 'emau fika ko e *formula* 'oku mau ng ue'akí, na'e ha'u ia he pa'anga 'e 47 mei 'Ameliká. Ko e pa'anga e 67, ko e koniteina ia na'e 'ikai ha'u mei 'Amelika, na'e ha'u ia mei Nu'u Sila, pea he 'ikai ke tau hanga 'o ng ue'aki e *price* 'a 'Ameliká ki Nu'u Sila, kuo pau ke fika p mo *formula* ki ai, ko e 'uhinga ia 'a e pa'anga e 67. Ko 'emau ng ue he taimi ni, 'oku 'i ai 'emau *joint force* pea mo e Potung ue Mo'uí, pea mo e *Revenue*, ke mau 'alu atu fakataha. He 'oku 'i ai e palopalema hono fakatolonga na'e me'a ki ai 'a e N pele

mei Vava'ú, Ko hono fakatolongá pa'anga 'e 37 na'e 'omai he m hina e f kuo'osí, koe'uhí ko ha feinga'i p ko ha *gamble* ke lava 'o fakatau atu 'i he taimi 'oku 'omai ai ha koniteina pa'anga e 67. He 'oku fakamo'ui mo tamate'i, pea 'alu 'o kovi e moá. Pea ko e 'uhinga ia 'emau 'alu atu ko eni ko 'a e ki'i *joint force* ko ení, hang ko e me'a 'a e Minisit Polisi, ke mau hanga 'o *enforce* e ng ue.

Siaosi Sovaleni: Sea 'e faingam lie ai p ke fai e ki'i fehu'i ki he Minisit

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu

Siaosi Sovaleni: Ko e ki'i kole fehu'i p ke fakama'ala'ala mai ai leva

Sea K miti Kakato: 'Io, 'oku mou mea'i p , Hou'eiki, ko e ki'i miniti eni 'a e Hou'eiki Nopele i Vava'ú 'oku mou feme'a'aki aí, pea ko hono to'o ko eni ko 'ene miniti, 'oku to'o mei he tokoní, tukukehe e fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kia au ia, kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku lelei, 'ikai ke 'i ai ha palopalema e tipeití, p hoha'a ho Falé, ngaahi me'a lelei. Pea kapau 'e 'osi p 'eku taimí 'a'aku he fetokoni'aki ko iá, pea u tangutu ai p au ia.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai Tongatapu 3.

Lord Tu'ilakepa: Mahu'inga ki he kakai e fonuá e tu'unga 'oku 'i ai e koloa Sea.

Siaosi Sovaleni: Fakam l atu ki he N pele, fakam l atu ki he ma'u faingamalié. 'Eiki Minisit , ko e 'ai p ke fakama'ala'ala, Minisita. 'A ia hang ko ho'o me'á, 'oku kehekehe 'a e totongi ko eni e ha'u 'a e moa ko eni mei Nu'usila, mo 'Ameliká. 'A ia 'e kehekehe 'a e totongi 'e tali 'e he *Competent Authority* ki he moa Nu'usila, mo e moa 'Amelika, p 'oku fo'i *price* p e taha ki he moa? Ko e ki'i kole p ia ke fakama'ala'ala k taki.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Sea, ko e me'a ko iá 'oku totonu ke te fakakaukau lelei p kita, he 'e 'uhinga p kia kita, kae 'oatu p . Ko 'eku fakat t eni. 'Oku peh 'e fakangali poto, ke hanga 'e ha taha 'o 'omai ha'ane koniteina moa mei 'Amelika, 'oku fika hono *price* 'o pa'anga e 45, pea 'omai 'e he tama e taha 'ene moá mei Nu'u Sila, 'oku fika 'o pa'anga e 67, te u peh atu au ke na 45 tatau? 'Oku 'ikai malava faka'atamai lelei e me'a ko iá.

Siaosi Sovaleni: 'A ia Sea, te ke tu'u mai koe 'o peh mai, ko e moa 'Amelika 'oku fiha, moa Nu'usila 'oku fiha, ko ia? Ko e fehu'i p ia, Sea.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Ka u tali atu, Sea. Ka u tali atu he ko ho'o fehu'i kau tali. Kapau ko ho'o fehu'i pea ke me'a ki lalo ka u 'oatu ho'o tali.

Sea K miti Kakato: Me'a hifo ki lalo, Tongatapu 3.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'Oku 'ikai ko ha me'a ia 'a e motu'a ni, ke u 'alu 'o fakatau mai e puha moa mei Nu'u Sila p ko 'Amelika, p ko 'Afilika, ko e me'a ia 'a e kau pisinisi.

Taimi: 1030-1035

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : ...ko e fatongia eni 'a e motu'á ni mo 'eku Potung ué 'a e *Competent Authority*. Ka 'omai ha'o koniteina mei 'Amelika, kuo pau ke mau siofi ho'o fakamolé mo ho'o 'inivoisí, 'o mau a'u 'o fetu'utaki ki he kautahá na'a k k a'i mai e 'inivoisí, mau to e siofi 'a e s niti 'oku fakah he pangik 'o fai'aki e totongí ke mahino 'oku na tatau, sio ki he tute mo e ngaahi fakamole kotoa ko iá, pea 'oku 'i ai p hono 'oatu 'enau ki'i p seti 'e 10 tupu, ke ma'u ai ha mo'ui, pea he 'ikai te ke toe lava 'e koe 'o hili, ha toe me'a ke mate ai e kakai. Sai, ko 'eku tali p ke mahino p . Ka ha'u ha moa 'oku 'alu 'a e kau pisinisí, 'o fakatau mei 'Amelika, 'oku ma'ama'a ange ia 'i Nu'usila. 'Oku mou peh , fakakaukau lelei, p faka-Konisit tone, te u lava au *force* 'a e tama 'i na'a ne fakatau 'i Nu'usilá 'oku mamafá, ke ke fakatau atu 'i he *price* 'a 'Ameliká ? 'Uluakí ia 'oku 'ikai ke 'uhinga faka'atamai lelei, pea 'oku hala fakam lale, pea ta'e faka-Konisit tone.

Siaosi Sovaleni : Sea, ki'i fakatonutonu at p .

Sea K miti Kakato : M 1 Minisit ko e fakatonutonu eni.

Siaosi Sovaleni : Kapau na'e 'io mai p ia p 'ikai Sea, ka ko e fakatonutonú Sea, ko e 'uhinga ia ko 'eke atú 'Eiki Minisit . He 'ikai te ke peh mai koe, ko e moá pa'anga 'e 45. Kapau 'oku ke hanga leva 'o 'ai *category* kehekehe, te ke peh mai ko , 65 'a e kau tama ko , 45 . Ko e *opportunity* ia ke ke *abuse* ai 'a e ng ue 'a e *Competent Authority*.

Sea K miti Kakato : M 1 'Eiki Minisit mo Tongatapu 3 kuo mahino e *issue* ia ko eni.

Siaosi Sovaleni: Ka u ki'i tokoni atu

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Ka u tokoni atu Sea. Ki'i tokoni atu he ko e fo'i sisitemi eni ia 'oku tau talanoa ki aí, ka u *send* atu 'eku *email* ke akoako ai, ke ne toki ma'u ai e mahino.

Sea K miti Kakato : Kuo lava ai p 'a e ki'i miniti ia 'a e Vava'u Fika 1.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Minisit fakamolemole, ki'i tokanga 'aupito 'aupito ki ho'o tufunga lea me'a 'i he Falé ni, ke 'oua 'e mamahi p uesia ha taha ki he Feitu'ú na. 'Ai ke akoako ai 'a hai, 'oku ke mea'i ko ko e si'i ni'ihi he Falé ni kuo 'osi mahino kia nautolu honau ngafa fatongiá, pea ko e fili 'e he kakai 'Eiki Sea. 'Oku totonu p ke ke tokanga. 'Oua te ke ... ko au 'oku ou tui ki he ng ue fakatahá, pea tau tokanga ki he ngaahi lea 'i he Falé ni 'Eiki Sea. Mahalo 'Eiki Sea 'oku ke fakatoakanga'i kuo kamata ke liliu.

M 'ale F nau : Sea ka u ki'i fehu'i ange mu'a ki he 'Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato : Fakafofonga 12.

Lord Tu'ilakepa : 'Oleva ke 'ai 'eku me'á 'aku ke 'osi pea toki fai ho'omo fehu'í 'amoua, hoko atu moua.

Sea K miti Kakato : K taki kuo 'osi ho taimí N pele Vava'ú, ka ke 'omai ho'o miniti 'e taha. He kuo 'alu eni ia 'o miniti 'e 20.

Lord Tu'ilakepa : Sai p ia 'Eiki Sea fa'iteliha e Feitu'ú na ia ko ho taimi.

Sea K miti Kakato : Me'a mai koe 'o fakam 'opo'opo mai.

Lord Tu'ilakepa : Sai. 'Eiki Sea, 'ikai ke u to e lave ki he me'a fekau'aki mo e moá, ka kuo 'osi 'oatu p 'eku kole ki he 'Eiki Minisit ke to e fakakaukau pea 'oku mahino. 'Oku ou fakam l ki ho'o Potung ue 'Eiki Minisit , kuo mahino mai kuo pau p ke nau vakai'i he koe'uhí 'oku lahi 'aupito hono 'omai *receipt* loi ki he fonuá ni 'Eiki Sea. Ko e taha e me'a 'oku ou tokanga ki ai he patiseti ko ení 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e pa'anga 'oku vahe'i ki he s saietí. Ko ia Minisit ko e me'a na'a ku lave ki ai 'aneafí, 'oku ou faka'amu ange, ka 'i ai ha hala fononga, 'oku hala he 'aho 'aneafí, pea mamahi'ia ai ha Pule'anga mo ha to e Pule'anga, ko au 'oku ou kole atu ke tuku, 'oua te tau to e fou 'i he hala fononga ko ia. Fakamolemole, 'oua te mou tuput makí, ka 'oku ou 'oatu p he 'oku 'i he'etau *Budget Statement* 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Polisi : Sea, ko u kole p mu'a ki he 'Eiki N pelé p te u lava tokoni ange ki ai, kae toki me'a ia he me'a ko eni 'a e so aietí na'a tau mavahe mei he moá Sea. Ki'i nounou p fakamolemole. Tapu mo e Feitu'ú na ..

Sea K miti Kakato : 'E Minisit ko e 'osi eni ia e miniti 'a e Hou'eiki, ka 'oku ou tukuatu kia moutolu 'a e ngaahi poini na'a ne me'a mai 'aki. 'Uluakí ko e fa'u e lao ki he ngaahi me'a ko eni he ngaahi fakamamahi he tekniolosia, pea ko hono hokó ko 'etau moá, 'a ena 'oku ou feme'a'aki ai. Ko e toe poini 'e tahá ko e s saietí. 'A ia ko e kau Minisit ko ena 'oku mou fekau'aki mo e ngaahi poini kuo 'omi 'e he 'Eiki N pelé, mou k taki 'o ki'i me'a mai ai.

Lord Tu'ilakepa : Sea, tukumu'a ke u ki'i lave mu'a ki he s saietí, he 'oku te'eki ke u fu'u lave ki he s saietí. Ko 'eku tokanga p ki aí 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : 'E N pele, te u to e 'oatu p ho'o miniti 'e 10 ke ke me'a mai.

Tokanga ki ha fe'au'auhi Pule'anga mo e ngaahi kautaha fakatupu koloa Tonga

Lord Tu'ilakepa : M l 'Eiki Sea, ko 'eku lave p 'aku ki aí pea u tangutu 'ikai ke u to e foki au ki he ' me'a ko 'Eiki Sea. Ko 'eku tokanga p ki aí 'Eiki Sea, koe'uhí, kuo 'osi 'i ai e uesia he fonuá ni, 'i he fokotu'u ko 'a e s saietí. Pea na'e 'i ai e koloa p ko e *asset* 'a e ..kuo 'osi tu'uaki fakatau kotoa kotoa e ' koloa ko iá 'Eiki Sea. Ko e tu'u foki he taimí ni, he'eku vakaí fakamolemole p 'Eiki Minisit , 'oku mau sio p he *media*, fokotu'u e s saietí 'i fe'ia, fokotu'u e s saietí 'i fe'ia, fokotu'u e s saietí 'i fe'ia. 'Oku ou matu'aki tokanga ke 'oua na'a faifai ange kuo fe'auhi 'a e Pule'angá, pea mo e ngaahi ...

<008>

Taimi: 1035-1040

Lord Tu'ilakepa: ... tautaut fito ki he kau fakatupu k loa Tonga 'oku kei 'i loto 'i he malumalu 'o e fe'auhi mo e kau muli, na'a hoko ai ha uesia 'Eiki Sea pe 'e 'ikai ke hoko k 'e uesia ai 'a e sosaieti. Ko e fu'u fakamole lahi ia Pule'anga 'oku mou fai ki hono 'ave Pa'anga ki hono fokotu'u ki he sosaieti. 'Oku 'i ai 'emau ki'i sosaieti 'amautolu 'i motu 'Eiki Sea, ko e toki fokotu'u pe eni ia. Talu pe 'a e mate 'a e sosaieti kae lele mai pe 'a e k inga ia he ki'i pa'anga ko eni na'a nau ma'u, 'oku kei lele pe 'o a'u ki he taimi ni.

Sea K miti Kakato: N pele té u to e 'oatu pe ho'o miniti 'e 10 ka e tukuange mu'a ki he kau Minisita ke nau tali mai ka e lava 'o *clear* 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku ke hoha'a ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Kuo u tui au ko e tali 'oku faingofua, ko 'enau pehe mai 'enautolu...

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisita Leipa.

Minisita Fefakatau'aki: Malo 'aupito Sea, ka u ki'i tokoni atu he me'a na'e hoha'a ki ai 'a e 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'oleva mu'a Minisita ka u ki'i lave atu, 'oleva ho'o me'a vave ki 'olunga. Ko e Minisita ko eni ia 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: ...'ikai kuo u peh 'e au 'oku pehe mai 'e he Sea ke u lave atu.

Sea K miti Kakato: 'E 'Eiki Minisita mo e N pele, mo k taki 'o me'a hifo ki lalo ka u 'oange 'e au 'a e faingamalie ki he Minisita Polisi.

Tokanga ki he moa koe'uhi teu fai ngaahi konifelenisi

'Eiki Minisita P lisi: Sea, kuó u kole p au Sea, kuó u ki'i nounou p au ia peá u hanga 'e au ia 'o 'oange 'a e toenga 'eku taimí m 'a e N pele ke me'a ang ke ma'ala'ala 'a e me'a ko he s saieti. Ka u ki'i lave atu p mu'a ki he moá Sea he 'oku mahu'inga. 'Oku ou tui Sea ko e k veinga eni ia 'oku tau tonu 'aupito ia ki he Tongá 'i he 'ahó ni. 'singa ai ko e taimi eni 'o e k toanga 'a e Konifelenisi pea 'oku lahi 'a e l ungá. Hili p 'a e feme'a'aki 'a e Falé 'aneafi, mei 'aneafi p , 'anep ki he 'ahó ni, kuo tau mai 'a e ngaahi *text*, kuo tau mai ngaahi *email* fekau'aki pea mo e l unga ai p kau ki he moá. Pea 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke haka e moá ke moho lelei heni Sea, ke m hino. H ng ko eni, fehu'i mai, 'oku anga f f 'a e ma'ama'a ange 'a e moa 'Ameliká he'ene ha'u mama'o mei 'Ameliká mo e moa ko 'oku ha'u nounou mei Nu'usila, t naki ki ai 'a e *freight*, 'oku anga f f 'ene ma'ama'a ange 'a'ana? Na'e me'a 'a e 'Eiki N pele 'o p h 'oku lahi 'a e *receipt* loí. 'Oku fakan tula ke fifili e Tongá. Ko e taha ngaahi *email* 'oku 'omai ki he motu'á ni 'oku p h , ke vakai'i *quality*, 'a e t kunga ko 'oku 'i ai 'a e moá. Pea 'oku kole mai ki he Potung ue Mo'uí pea 'oku fai p heni 'i he loto faka'apa'apa, ko e ui eni ia ki he Pule'anga ke vakai'i ange 'a e kakano 'o e moá, na'a ko e 'uhinga ia 'oku fu'u ma'ama'a aí, na'a 'oku to e p h uike ia 'e taha pea *expire*.

Kole ke faka'ilo ngaahi falekoloa maumau'i e Lao fekau'aki mo e totongi koloa

Ko e kongia ia 'e taha Sea, ko 'eku ki'i kole p 'a'aku ki he Minisita Leipá, 'e angalelei p . Ko e taimi ko na'e fihitu'u ai 'a e feinga 'a e motu'á ni ko ki he faito'o konatapu. Ko e fo'i t keti, puke'i h toko 50 'o faka'ilo, pea 'e ava mai h ngaahi matap , h 'e lea ni'ihi ko ia. Kuo 'osi taimi ia 'e tau atu p 'o tala atu, tuku hifo , 'oku hala . Fai mo puke mai h ' falekoloa 'e 20 'o faka'ilo pea faka'eke'eke k nau lea mai, ke ha'u 'a e fakamatala ki he n tula 'o 'enau hanga 'enautolu 'o fio 'a e moa ko 'oku 37 mo e moa ko 'oku 47 mo e moa ko 'oku ono-ng fulu tupu. Faingata'a foki Sea, 'oku kau motu'á ni he *Competent Authority*. Faingata'a e feinga ke 'omai la'ipepa totonu, 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'amau fakamo'oni ke to e fakatotolo takai holo, kuo kehekehe e ngaahi *price* ia. K ko 'ene t 'ana kitu'á ki he s saietí, faingata'a hono *control*. K 'e lava p ke puke'i h ni'ihi. 'Alu p 'o faka'eke'eke, 'alu'alu totonu p , ko 'ene ma'u h toko nima Sea, ava mai matap , 'e lea kakai ia.

Ko kinautolu ko 'oku 'o fakatau moá, 'eke h *receipt*, mo ia ki he Leipá, mo ia fai l ungá. Fai mo faka'ilo h ni'ihi ka e a'u fekau'aki Sea. Ko e mahalo ko 'eku fakam mafa 'akú Sea 'i he *enforcement*. Kuo 'osi taimi ia 'etau talatalanoa p 'i 'ofisi pea mai ki he *media* 'o talamai, ko e t kunga eni 'oku 'i ai *price* e loló, ko e t kunga eni 'oku 'i ai 'a e *price* ko 'o e moá. 'Ai ia ke *enforce* Sea, 'a ia ko e *enforce* ia, ko e fai mo a'u ki he Fakamaau'angá kae m hino 'a e me'a ko ia he 'oku lahi mamahi 'a e fonuá. Ko e ki'i tokoni atu p Sea.

Siaosi Sovaleni: Sea, k taki kole atu p ki he Minisita, ko e ki'i fehu'i vave pe ke fakam 'ala'ala oma mai ai leva.

Sea K miti Kakato: Ki'i fehu'i eni Minisita, tali ia?

Siaosi Sovaleni: Kuó u tui ki hono faka'iló 'Eiki Minisita pea oku ou poupuu atu ai ko e 'uhingá ke fakasi'isi'i ai hano hiki tavale ko eni moá, k ko e 'eke p ia, 'oku fiha ko 'a e puha moa 'i he tu'u he taimi ni ke 'ilo 'e he kakaí 'o kapau te nau lele atu ki ha falek loa 'o kapau 'oku fu'u m mafa ai pea nau 'osi 'ilo ko e *Competent Authority* na'a nau talamai 'oku p h . Ko e kolé p ia ke fakam 'ala'ala mai ang p 'oku fiha?

Sea K miti Kakato: 'Osi koe ia Minisita P lisi.

'Eiki Minisita P lisi: Ko 'eku ki'i toenga taimi p .

Sea K miti Kakato: Me'a mai ko e Minisita *Trade*.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: M l 'aupito 'e Sea. Fika 'uluaki p 'oku ou kole fakamolemole atu kapau 'oku ou ng ue'aki ha ngaahi lea ta'efe'unga. Ko e me'a ko , 'oku 'ikai ko ha'aku lau me'a, k inga te u *send* atu *email* 'o e *formula* 'oku ng ue'aki 'e he Potung ué.

<000>

Taimi: 1040-1045

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: ... ng ue. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a tupukoso ia p ‘oku tafoki p
kau ng ue ia ‘o talamai ...

Lord Tu’ilakepa: Sea fakamolemole. Minisit fakamolemole. Me’a p Feitu’ú na ‘oua te ke to
e *send* holo na’a ha’u ai ha me’a kehe ia ho’o telefoni. Pukepuke p Feitu’ú na ia.

Sea K miti Kakato: Me’a mai koe Minisit .

Lord Tu’ilakepa: ‘Oua te ke to e *send* holo ai koe he ‘oku mo’oni p Feitu’ú na ia ko e kau poto.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: ‘Oatu p ha la’ipepa.

Lord Tu’ilakepa: Ko e h e me’a ‘oku ke fiema’u ?

Sea K miti Kakato: ‘E N pele k taki ‘o me’a hifo ki lalo kae fakahoko mai e me’a he ‘oku fie
fanongo mai e kakaí.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oua ‘e ...

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ‘oku, ko ‘eku ‘uhinga ‘eku talaatú he ‘oku mau feinga’i ke
mau ngaue’aki e tekinolosiá hemau ng ue. Ko e taimi ko ‘oku pau ke u fehu’ia ai ‘a e kau ng ue
ko e h e makatu’unga ‘o e pa’anga ‘e 37 kuo pau ke nau ‘omai ha fo’i sisitemi ‘oku makatu’unga
mei ai ‘a e mata’ifiká. He ‘ikai ke ha’u ha taha ke faitu’utu’uni ‘i he Pule’anga ko ení ‘oku ‘ikai
ke ‘i ai ha makatu’unga ‘o hang ‘oku toutou lave ki ai ‘a e Minisit Pa’anga. Ka he ‘ikai ke ‘i ai
ha *fundamental* hono fa’u ‘aki ‘a e ‘analaiso fakatekinikale ko e faka’ofa ko kitautolu. Pea ko e
‘uhinga ‘eku lave atu ‘e Sea ...

Siaosi Sovaleni: Kole fakamolemole atu p Sea. Ko e ‘ai p ke u kole fakama’ala’ala ai leva
hang ko e me’a ‘a e Minisit Polisi.

Sea K miti Kakato: ‘E N pele ‘e Fakafofonga ...

Siaosi Sovaleni: Kole fehu’i p Sea.

Sea K miti Kakato: K taki ko ho me’a hake ‘o me’a mai ko ho fehu’i p ko ho’o fakatonutonu
p ko ho’o tokoni.

Siaosi Sovaleni: Ko e fehu’i Sea na’e ‘osi fakahoko atu p ki he Feitu’ú na.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sai ‘aupito.

Sea K miti Kakato: Me’a mai.

Fehu’ia founga ke ‘ilo kakai fe falekoloa ma’ama’a ai moa

Siaosi Sovaleni: Hang ko e me’a ‘a e Minisit Polisi sai ai leva ke tau ‘ai ai leva ke m hino e

moa. 'Oku m hino 'aupito p Minisit 'oku 'i ai p ngaahi founa 'oku mou hanga 'o *determine* ai p 'ai ai ke m hino p ko e h e mahu'inga 'o e ngaahi koloa 'oku 'i he *Competent Authority*. 'A ia ko 'eku 'uhinga 'a'aku ia 'e 'ilo f f 'e he tau k inga 'i ha'ana atu ki ha falekoloa ko e fo'i *formula* ko ení 'e 'ai ia he falekoloa ko ení. Ko e moa eni ia 'oku peh . Ko e *formula* ko ení ko e me'a ia 'oku fa'a ngaue'aki ai ko he *Competent Authority* fo'i *price* p 'e taha hang p ko e loló. P te ke h mai mei Singapoa p ko Papua p ko f ko e peh mai p he *Competent Authority* 'oku fiha ko e fo'i *amount* ia. 'A ia ko 'eku 'uhinga p 'a'aku ia 'e Minisit fakamolemole p 'oku 'uhinga 'oku m hino p homou ngaahi fika 'amoutolu mo ho'omou, ka 'oku anga f f 'ilo he kakaí ko e falekoloa ko ení 'oku tonu ke fiha ai e moá he 'oku 'uhinga 'oku *formula* kehe ia mei he falekoloa ko . M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: M 1 'aupito Sea. Mahalo 'oku sai ange ke tau 'alu ki he *detail* . Ko e puha ko eni 'a e kautaha muli ko ení mahalo p te u 'oatu e hingoa ka u, ka ko e ngaahi kautaha ko 'oku nau fakah mai e moa ki Tonga ni ko e, 'oku tokosi'i 'aupito ia. Taha e ngaahi kautaha ko ia 'oku nau hanga 'omai 'a e kautaha muli ko ení ko e h mai ia mei Nu'usila 'oku pa'anga ia 'e 67. Ko e *price* ki he *unit* he *retailer* 'oku pa'anga 'e 6.36 ka u 'alu ki he *detailer*. Ke manatu'i 'oku 'i ai 'a e hounga'ia 'a e motu'a ni ki he'eku kau ng ue he 'oku nau fatu 'enau faitu'utu'uni 'i he pa'anga 'e 67 'i hono makatu'unga ka ko e fo'i sisitemi pea te u lau atu. Kapau 'oku mou fiema'u ke u lau atu mo e hingoa lava p . *Particular* eni 'o e *commodity*. Ko e *chicken wholesale leg* kilo 'e 12 ...

T vita Lavemaau: Sea ki'i kole tokoni p mu'a ki he 'Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato: 'E 11, tali e tokoni ko ení ?

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'Io 'oku sai 'aupito.

T vita Lavemaau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea ko 'eku kole p au ki he 'Eiki Minisit tau to'oto'o me'a lalahi p he *price* ko e 'uhinga ko 'etau taimi 'oku 'api'api kei toe lahi 'etau ng ue ke faí. Fakamolemole atu.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Sai m 1 . 'Io mahalo ko e me'a ko 'oku 'uhinga atu aí 'e lava ke u 'oatu ha la'i pepa p ko e *send* atu e *email* he ko 'eku feinga ke u si'i fakatonuhia'i 'eku kau ng ue.

Mo'ale Finau: Minisit te u ki'i fakamolemole ki'i tokoni ha ki'i miniti 'e taha ki he Feitu'ú na.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'Io.

Mo'ale Finau: Sea 'oku 'ikai ke u tui au 'oku tonu ke to e 'omi e *detail* ko koe'uhí ko e, kiate au ko e laum lie 'o e me'a ko ení ke 'ilo 'e he kakaí 'a e feitu'u ko 'oku 37. Koe'uhí he, pea na'e 'ohake mahalo he 'oku malava p foki 'Eiki Sea ke tata'o e 37 ke ha'u ko 45 pea na fononga fakataha ka he 'ikai foki ke 'ilo 'e he kakaí ia ko e falekoloa ko 'o Sione ko e koniteina ko 'oku 37.

Sea K miti Kakato: Moa Nu'usila moa 'Amelika.

Mo'ale Finau: 'Io p ko e 45 p ko e h . Ko u tui au Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia ke 'ai ha lisi ia p ko e, pe 'oku *fall in* he me'a ko 'oku fakapulipuli p 'ikai ke 'ilo he kakai e fonua 'a e feitu'u ko he 'oku mahalo ko ha kautaha p 'oku tolu. 37, 45 pea 'oatu kia kinautolu mo e lahi e koniteina ko 'oku toenga ko he 37 he 'oku peh ni 'Eiki Sea. Ko e h nai ha founga 'e lava ke nau hanga 'o *track* ai ko e toe 'a e kilo 'e fiha he 37 'a e falekoloa 'o Sione. M hino p 'oku kau ia he sisitemi. Ko 'eku poini 'aku 'Eiki Sea ko u tui ko e me'a mahu'inga ke 'ilo'i p he kakai ia ke 'oua na'a k k a'i kinautolu ke nau atu ko 'o fakatau ...

<002>

Taimi: 1045-1050

Mo'ale Finau: ...ka ke 'alu ki he falekoloa 'o Sione, ko e 37 ia. 'Ikai ko e 45 pea 'ikai ko e 67. Pea 'i he 'ene 'osi, pea 'at leva 'a Sione ke 'alu ki he'ene 45. He kapau 'e 'omai ha Koniteina 'a Sione 45 mo e 37 ke nofo fakataha p 'i he 'ene *warehouse*. 'E 'ilo f f kuo 'osi 'a e 37? 'Osi 'a e 45? 'A ia ko e poini ia 'a e motu'a ni, 'Eiki Sea mo e 'Eiki Minisit . 'Ikai ke u tui au ia, 'oku fu'u 'aonga 'a e titeila. Ko e me'a p ke mahino ki he kakai 'o e fonua. Ke 'oua na'a k k 'i kinautolu.

Lord Tu'iha'angana: Sea! Ko 'eku tokanga atu p 'i he poini ko na'e... Sea! Ko u tui ko e me'a ko eni 'oku mahino. Ko e me'a ko eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisit . Ko u tui 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na. Ko e 'omai ko eni 'a e puha moa Nu'usila. 'Oku 'ikai ke u fu'u..ko e peseti 'e fiha 'oku *supply* 'e Nu'usila mei he moa Nu'usila. Ko e moa ko 'oku angamaheni ki ai 'a e kakai Tonga. Ko e puha moa 'oku kilo 'e 15,ko e ngaahi fo'i alanga'i moa 'Amelika. 'Oku meimei he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha puha moa 'Amelika ia 'oku kilo 'e 15. Ko e lahi taha ia. Pea mahalo 'oku 'omai 'a e moa mei Nu'usila. 'Oku 'ikai ke u ma'u p 'oku toe 'i ai ha fu'u alanga'i moa peh mei Nu'usila p 'oku nau 'omai 'enautolu 'a e fanga ki'i kalasi ko e *wings* p ko e ha. Ka ko 'eku 'ai p ke mahino pea 'oku mo'oni p ia 'a e Minisit 'oku ne fakatonuhia'i 'ene kau ng ue p ko e h . Ka ko u tui. Kapau 'oku 'omai ha moa, he ko hono mo'oni Sea. Ko e moa ia 'i Nu'usila 'oku mamafa. Pea 'oku kehe p 'a e *quality* ia 'a Nu'usila ia. Ko e moa mei 'Amelika,

Sea K miti Kakato: Lau s niti ia

Lord Tu'iha'angana: Ko ia, he ko e fu'u m keti lahi 'a 'Amelika ia. Neongo, 'ene mama'o ka 'oku lahi 'aupito pea ma'ama'a 'aupito 'a e moa ia 'i 'Amelika 'i hono 'omai. Ka ko u kole p au ki he Minisit . Neongo p 'oku 'ikai ke tau to e tuhu holo p ko 'ene fakatonuhia'i 'a e kau ng ue. Ka 'oku mahino pea ko u tui ko e peseti 'e 90 ki 'olunga 'i he me'a ko e moa, he 'oku tau talanoa eni 'i he me'a ko e puha moa, ko e 'omai ia mei 'Amelika. Pea mahalo 'oku toki hoko atu 'a e fa'ahinga 'e ni'ihiki ki Saute 'Amelika pea 'omai ia ko e kalasi kehe ia. Ko e *wings* p ko e h . Ka ko e alanga'imoa angamaheni ko eni 'oku maheni ki ai tautolu. Tau atu p 'omai 'etau ki'i puhamo, ki he ma'u me'atokoni. Ko e moa 'Amelika 'oku kilo 'e 15 talanoa mai ai.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki N pele. Me'a mai Minisit !

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: M 1 Sea. Ko u faka’amu p ke fakam ’opo’opo atu ‘a e..mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘a ‘Eua 11. Ko e fakalukufua ‘oku ‘ikai keu tali ‘a hono tukuaki’i ‘a ‘eku Potung ue mo ‘eku kau ng ue. ‘Oku hang ‘oku ‘ikai ha *system* ‘oku nau ng ue ‘aki. Mole-ke-mama’o pea ‘oku ou *defend* kinautolu ‘i he ng ue lelei ‘oku nau fai. Pea kapau leva ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ne fiema’u ke sio ki he fo’i f ’unga ‘o e sistemi ko ia. ‘Oku lava lelei ke *send* atu *email* p ko ha la’ipepa ...he ‘oku nau fanongo mai ki he ng ue mateaki ‘oku nau fai ...

Lord Tu’ilakepa: K taki p Minisita fakatonutonu atu ...

Sea K miti Kakato: Ko e me’a ‘oku fiema’u ko eni ‘e he kau M mipa p ‘oku ‘i ai ha’amou fa’ahinga *system* ke ‘omai ‘a e koniteina ‘oku ‘i ai ‘a e puha ai ‘e 20, pea te mou lava ‘o mea’i mei ai ‘oku toe ‘a e puha ‘e taha ai. Ko e ‘uhinga he ‘oku ua mai ‘a e 47 mo e 36, mo e 35 ko e ‘uhinga ko ‘enua kei ‘alu he 47 ‘oku mou lolotonga lele ai. Pea ko u tui ko e me’á ia.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ke u tokoni atu mu’a Sea.

Sea K miti Kakato: Me’a mai!

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tapu o e Feitu’u na. Tapu mo e Hou’eiki. Ko e peh ko ke te toe hanga ‘o fa’ala ‘a e me’a. Ko e me’a ia ‘e fakatau ‘i he *price* ko mo e *price*. ‘Oku ‘ikai ha me’a peh ia ‘i he pisinisi. ‘E ‘omai ‘a e kapapulu ko he ‘aho ni pea ‘omai ‘Oku ‘i ai ‘a e me’a ia ‘oku ui ko ‘i he founga ko ia ko e *first in, first out*. P ko e *last in first out*. Me’a p ia ‘a’ata.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu ‘a e Minisit Pa’anga Sea.

Sea K miti: Fakatonutonu eni Minisit Pa’anga

Siaosi Sovaleni: Na’e toki me’a mai ‘a e Minisit *Trade* ‘Eiki Minisit Pa’anga. ‘Oku *depend* mei he feitu’u ‘oku h mai mei ai mo e *cost*’A ia ‘oku hang ko e me’a ko ena ‘a Ha’apai 12.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ka u to e ki’i fakahinohino ‘a e Fika 3.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Minisit fakamolemole. F f ke ‘osi atu ‘a e fakatonutonu? Miniti p ‘e 1...

‘Eiki Minisit Pa’anga: ‘Osi ma’u ia ‘e au ‘ene fehu’i.

Siaosi Sovaleni: Te’eki ke ‘osi atu ‘eku fakatonutonu. ‘Eiki Minisit Pa’anga.

Sea K miti Kakato: Fakamolemole ‘Eiki Minisit kae hoko atu ‘a e me’a ‘a e Tongatapu 3. Miniti p ‘e taha ‘oku ‘oange ki ai.

Siaosi Sovaleni: Ko e ‘uhinga hang ko ho’o lau ko ki he kapapulu. Ko ‘ene pasifiki ko e pasifiki ‘oku tatau p . Ka ko e hang ko e me’a ‘a e Minisit *Trade*, pea ne fakahoko mai p . ‘E *depend* ia mei he *cost*. Hang ko ‘ene lau. ‘Oku ‘i ai ...hang ko e 35. ‘Oku ‘i ai ‘a e 45 p ko e ha? Hang ko Ha’apai 12 ‘Eiki Minisit . ‘Oku fiema’u p ‘e he kakai ke nau ‘ilo. Ko ‘eku ‘alu atu ki he Falekoloa ko . Ko e ‘u puhamoa f eni? Ko e 35 eni p ko e 45 P ko e fiha?

‘Eiki Minisit Pa’anga: Sea! Kuo mahino ia ki he motu’a ni.

Siaosi Sovaleni: Ka ‘osi ‘a e ‘u puha moa 45 ia pea hiki hake ‘a e 35 ia ‘o 45’i mai? Na’a ‘osi ‘a e ‘u puhamoa 45 ia kae hiki hake ‘a e 35 ia ‘o 45 mai. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me’a mai! Minisit Pa’anga.

‘Eiki Minisit Pa’anga: M 1 Sea. Na’a ku meimei fakamatala atu p ‘i he me’a ko ‘oku fakamatala mai. Koe’uhi. He ‘oku ‘ikai ke mahino ki he Fakafofonga Fika 3 ko ia Tongatapu ...

<004>

Taimi: 1050-1055

‘Eiki Minisit Pa’anga: ...’a e me’a ko ‘oku ui ko e *first in, first out, or last in first out*. He ko e ‘omai ko hai ia ko e ‘omai ko sitoka, ko e fo’i kappa pulu Pasifiki p ‘oku fokotu’u na’e *buy* mai ‘a e me’a ko ia ‘aneafi, *buy* atu ‘a e me’a ko h , te te to e lava ‘o fakatau p fo’i me’a ko na’e ‘uluaki ‘omai, ko e ha’u p ha taha ‘o peh mai, kapa Pasifiki ko e sio hake p ki he *shelf*, ‘o to’o mai ‘a e me’a. ‘Oku te pule’i atu p ‘a e anga ‘o e *price*.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Kole atu ‘oua to e fakatonutonu he ‘oku ou talaatu ‘e au ‘a e me’a ko ‘oku hoko.

Siaosi Sovaleni: Sea, ko e me’aia ‘a e Sea ‘Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Minisit .

Siaosi Sovaleni: M 1 Sea, tapu mo e Feitu’u na Sea.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni:...tapu mo e Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato. ‘Oku mahino ‘aupito p ‘Eiki Minisit ‘a e *FIFO* mo e *LIFO* ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha te ne ta’e’ilo heni. Ko e me’a ‘oku mahu’inga heni he ‘oku kehe ‘a e moá hono mahu’inga, hang ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisit , hang ko e me’a ko eni ‘a e Ha’apai 12, ‘e ‘i ai ‘a e moa ‘e 35, ‘e ‘i ai ‘a e moa ‘e 45, ko e ‘uhinga ia na’e fai ai ‘a e tokoni Sea.

Malava ngāue’aki tekinolosia ke tokoni ki he Potungāue hono muimui’i totongi totonu puha moa

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u ‘oatu’a e *solution* he ‘oku mahino ka u ‘oatu ‘a e founa. ‘Osi mahino ho’o fehu’i, kae hoko atu ‘a e ki’i tokoni atú Sea. Ko e taha eni ‘i he ‘uhinga ko ‘etau fiema’u ke tau fetokoni’aki, ko e puha moa kotoa p ‘oku pau ke fa’o mai ‘i he koniteina, puha moa kotoa p ‘oku ‘i ai hono mata’i fika. Ko e me’a ‘oku fiema’u ke tau fetokoni’aki ‘i he’etau telefoni, faitaa’i ho’o fakatau puha moa pea ke ‘omai, te u lava ‘o *trace* ‘a e puha moa ko ia ki he koniteina ko ia. Ko e me’a ko ke ‘alu atu ‘a e kau ng ue ‘e toko 300 ‘a e kau ng ue ia k mau atu ‘o fai kotoa ia. K ‘o kapau te tau fetokoni ‘aki ‘i he fo’i tekinolosia, te u fakat t

‘aki p eni. Ko e puha moa ko eni ko ‘i he *Cost Low* ‘oku lanu hinehina ia, a’u p ki hono lanu mo hono mata’i fika te tau lava ‘o fetokoni‘aki ai. Pea te mau fakafoki mai leva ia ‘o sio ki he *invoice*, sio ki he koniteina ko ia p na’e fiha ‘a e totongi ko ia. Ka ma’u atu na’e totonu ke 37 k ‘oku ke ‘ai ‘i he 67, te ke mo’ua leva ai, he kuo pau ke t naki ha *evident* ke makatu’unga ai ‘a e faka’ilo, he ‘ikai ke tau ‘o faka’ilo noa’ia ha taha kae ‘oua leva kuo ‘i ai ha makatu’unga k ko e fakamo’oni p ko e *evident*, ‘a ia ko ‘eku ki’i tokoni atu p ‘e Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni: Ko ‘eku ki’i fakam l p au ki he ‘Eiki Minisit , m l ‘Eiki Minisit hono fakam ’ala’ala mai ‘a e me’a ko ia, koe’uhinga ke tau ‘o faitaa’i ‘a e puha moa kotoa p ‘oku tau fakatau, m l .

Sea K miti Kakato: Ko e ...faka’osi mai Minisit .

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: M l Sea ‘a e tokoni ko ia, k ‘oku ou ‘ai atu p ke mou si’i me’a p mu’a hou’eiki ‘e lava p ke *print* atu ha ki’i la’i pepa. Ko e si’i ng ue ‘eku kau ng ue ‘oku makatu’unga ia ‘i he *system* ng ue ‘oku nau ng ue’aki k ‘oku fakalao, pea ko hono si’i tukuaki’i ‘a e si’i kau ng ue ‘o talamai hangehang ko ‘oku mau ‘ai’ai hang ko ‘oku ‘ikai ke si’i fai ‘a e ng ue fakasystem, me’a ia ‘oku ou tu’u ai ke *defend* ‘eku kau ng ue, ‘enau ng ue ‘oku fai, pea ‘oku ‘i ai p ‘emau ki’i founa ‘oku mau hoko atu ki ai ‘i he taimi ni Sea, ke u ki’i tokoni atu he *resolution*.

Siaosi Sovaleni: Sea fakatonutonu ‘a e Minisit na’a ma’u hala ‘a e kau ng ue fakapule’anga.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu Minisit .

Siaosi Sovaleni: Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e Hou’eiki M mipa Kakato. Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha tukuaki’i ha taha ‘i he kau ng ue, ko e me’a na’a ku hoko atu ki ai, p ko e h ‘a e *policy* ‘a e *Competent Authority* ki hono *pricing* ‘o e moa, he ko nautolu ia ko e fakahoko ng ue p ko e *policy* ia ko e me’a ia ‘a e *Competent Authority*, ko e me’a ia na’e fakafehu’ia, m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . ‘Oku to e ‘ai ...

‘Eiki Minisit MEIDECC: Sea...

Sea K miti Kakato: Me’a mai Minisit *MEIDECC*.

Faingata’a ke muimui’i totongi totonu ke ‘i ai puha moa

‘Eiki Minisit MEIDECC: Tapu mo e Sea, pea tapu ki he Hou’eiki ‘o e K miti Kakato. Sea ko e palopalema ia ko eni ko e palopalema ‘oku ‘ikai ke faingofua hono *monitor*. Pea hang ko e ‘oku mea’i k toa p ‘e he Fale ni, ‘oku kehekehe p ‘o hang ko e ngaahi fakamatala ‘oku tau fanongo ki ai, ‘oku kehekehe hono ‘omai ‘ona ‘a e ngaahi koniteina mo e ngaahi *prices* pea ‘oku kehekehe p ia.

Ko e *formula* ko ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e Minisit ‘o e *Trade* ‘oku *apply* p ia ki he fo’i koniteina kotoa p ‘o makatu’unga p ia ‘i he *price* ko ‘oku ‘omai ‘aki, pea ‘e kehekehe p ia, ‘a ia ‘oku

‘a eni ‘oku tau fanongo ki ai. Ko e feinga ko ‘a e Pule’anga ke *monitor* ‘oku hang ko e me’a ko na’a ne me’a ‘aki ‘oku fiema’u ia ‘a e fu’u kau ng ue tokolahi ia pea ‘e fiema’u ha fo’i *system* pau ‘aupito ia, ke ne fakahoko ‘a ia ‘oku te’eki ai ke tau ma’u ia ‘etautolu, mahalo ko e tali nounou ia.

Tui ‘ikai lava ke mapule’i totongi he ko e me’a fakapisinisi pē ia

‘Oku ou kole p au ki he Minisit he ‘oku hoko ‘a e me’a ko eni pea ‘oku hang ko e pea ko e me’a fakapisinisi foki. Ko e lahi ange ‘a e s niti na’a te ma’u ko ene sai ange ia. Ko ‘i ai p ‘ete fo’i koniteina ‘e ua ‘oku pa’anga ‘e \$25 ‘a e taha pea pa’anga ‘e \$67 ‘a e taha, te te onofitu’i ‘e kita mo e 25, ko e me’a mo’oní ia, k ko ‘eku kole p ‘aku ki he Minisit ke ‘ai p mu’a ‘ene kau ng ue ke nau ki’i takai holo, nau ma’u foki ‘enautolu ‘a e l kooti, ko e pisinisi ko ‘a e tama ko na’a ne *own*, ko e koniteina ko ia ‘oku tonu ke pa’anga ‘e, ‘ai p mo nau ki’i takai atu p ‘o sio, ‘i he ...

<005>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Minisit MEIDECC: ‘oku ‘ikai ke ngata p he ngaahi *wholesale* lalahí, kae peh p ki he ngaahi falekoloa iikí. Ko e ‘ai ko ke tau ‘ai ha fo’i sisitemi pau ko ke mahino ko 25 ‘oku 25, ko e 47 ‘oku 47, hala ia, ‘ikai ke lava ia. Ko ‘ene ki’i pete p e me’á ia kuo nau 47. ‘A ia ko e t ‘onga fakapisinisi p ia, ka ko e kole p ia, ko e ‘uhinga te tau femoliliuaki tautolu ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano founga pau ‘ona, pea ‘e faingata’a ia ke fakahoko.

Ka ko e kole p ki he ‘Eiki Minisita, ke kole p mu’a ki he ‘ene kau ng ue ke nau maaka’i p ‘a e ‘ me’a, tautautefito p ki he moá, he ke taimi foki eni, pea ‘oku ‘alu atu mo ‘emau konifelenisi ko eni ‘a e Siasi Uesilianá, ko e taimi eni ‘oku fiema’u lahi taha ai ‘e he kakaí, ki’i fo’i taimi ko ení, ke nau hanga ‘o monitoa’i, ‘ai p mo nau ki’i takai ‘o *check*, pea ko e ongo’i p ‘e he ngaahi falekoloa ia ‘e *check, at least* tu’o taha he ‘aho, p ko e tu’o taha he ‘aho ‘e ua kotoa p , ‘oku ou tui te nau faitotonu p , te nau tokoni p he ngaahi fakakaukau ko eni ‘oku tau t langa ai. M l ‘aupito Sea.

Sea K miti Kakato: ‘E Hou’eiki, mou k taki p , ‘oku ou tui kuo mahino lelei e me’a ia ki he moá. ‘Oku toe e me’a ko eni ki he ‘initaneti, pea mo e s saieti, pea mo e ...

‘Eiki Minisit Pa’anga: Sea, ‘oku ou ki’i tokoni atu mu’a ki he moá p , ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai e ki’i

Sea K miti Kakato: P ‘i me’a mai ‘Eiki Minisit .

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko e fakamatala mahu’inga ‘aupito na’e toki me’a atu ki ai e Minisit *MEIDECC*. Ka ‘oku ou to e ‘oatu p mo e konga ko ení, ‘a e mahu’inga ko e. He ko e tama pisinisi, manatu’i ko e ‘uluaki koniteina na’e pa’anga ia e 25. Ka to e ‘omai ‘ene koniteina ‘a’ana ia fo’ou, ‘oku fakafuofua ‘e pa’anga ia ‘e 37, ko e pa’anga ko eni ‘e 25 na’e ma’u he koniteina ko kimu’á, he ‘ikai te ne lava ‘e ia ke to e ‘omai’aki ha puha moa ‘e taha, he h fo’ou. Koe’uhí he kuo ‘osi 37 ia p 40, lele p ia ki ‘olunga. Pea ‘oku fakatu’ut maki, he taimi ia ko ‘oku tau atu

ko 'o feinga p ke fakatau he 25. 'E fakatau ia 'i h , he koe'uhí te ne to e hanga 'e ia 'o fai mai 'ena puha sipi, he 'ikai ke to e ma'u'aki ia e pa'anga e 25, ha to e puha moa fo'ou. Ko e me'a ia ko 'oku nau ng ue'aki ai e *formula* ke 'alu p , faingofua ange ia, pea koe'uhí 'e 'i ai p e fet 'aki 'o mole, mo me'a, ko e me'a ia kuo pau ke hoko, ka ko e ngaahi *risk* ko iá 'e fua ia 'e he tama pisinisí. Ko e anga p 'eku ki'i tokoni atu ki ai, kapau te tau kitautolu

Siaosi Sovaleni: Sea, fakatonutonu atu p ki he 'Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato: Ko e ki'i fakatonutonu eni, Minisit .

Siaosi Sovaleni: To e fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni: Ko ia, m l , 'Eiki Minisit . M l Sea, tapu mo e Feitu'una, Sea, tapu mo e Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. 'Oku ou tui 'oku mea'i p 'e he 'Eiki Minisit . 'I ai e me'a ko e talangofua ki he faitu'utu'uni 'a e *Competent Authority*. 'Oku 'ikai ko e 'uhinga ia 'oku toe ho'o sitoká, ke ke talangata'a ai koe ki he tu'utu'uni ho'omou K miti. Tuku ke faka'osi atu eni, 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, ka u fakatonutonu atu e Fakafofonga Fika 3.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, mou k taki 'o m l l ai. Tau toki hoko mai p 'o

<006>

Taimi: 1125-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea K miti Kakato. (Veivosa *Light of Life* Taka)

Sea K miti Kakato: Hou'eiki m l homou laum lie. Ko e f me'a'aki eni 'oku mou me'a hifo p ki he 'asenita 'oku tau hoko atu ai p homou f me'a'akí he'etau Fakamatala Patiseti ka mou mea'i 'oku te'eki ke mou me'a mai moutolu ki he fika. Ka ko u 'oatu p ke mou me'a fakalukufua mai p ka 'o kapau 'oku mou laum lie ke tau faka'osi e ngaahi fiema'u ko eni fekau'aki pea mo e ngaahi me'a ko ení ka ko e tuku atu p kia moutolu p ko e h e me'a ko 'oku mou, me'a mai Hou'eiki Minisit faka'osi mai ho miniti.

Founda ngāue fakapisinisi pe ia he feto'aki totongi 'o e koloa hangē ko e moa

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea. Tapu mo e Feitu'ú na pea tapu mo e Hou'eiki e fakataha 'eiki ni kae ki'i faka'osi ai leva 'eku ki'i fakalavelave atu fel ve'i pea mo e anga ko e totongi e moá pea mo e, koe'uhí ke to e ki'i mahino ange anga 'eku fakakaukau. Na'a tau talanoa foki ki he fet 'aki ko ia 'a e moá tau peh p kapau 'e fo'i uta ia ko eni 'oku pa'anga 'e 20 h e fo'i h koloa mai ko hoko maí 'oku pa'anga ia 'e 37 'oku kei toe p 'a e moa ia he pa'anga ko ia 'e 20. Ko e n molo *practice* ko 'a e tokotaha fakalele koloa 'e fakatau ia he pa'anga 'e 37 k toa h fo'ou maí mo e toenga. Pea kapau 'e fononga atu p 'oku to e foki 'oku to e holo ia 'o pa'anga, pea kapau 'e hiki 'o 40 ko e me'a tatau pea kapau 'oku to e holo hifo ia he kaha'u 'o to e holo hifo p 'o 20 ka na'a te h mai 'e kita he 40 'e fakatau he 20 he ko e *price* ia ko 'o e 'aho ko iá. N molo

p ka te ki'i lele kita he 40 he 'ikai ke ha'u ha taha ia 'o fakatau 'ia kita pea mole 'a e s niti ia. Kuo pau 'e sai ange 'a e fakatau kae ma'u mai ha s niti he ta'eha'u ha taha 'o fakatau. Pea hang ko ia Sea ko e anga ia e *risk* 'o e fai 'o e pisinisi' pea 'e fononga peh ai p ki'i fo'i kaupea'ia. Pea a'u p ia ko ki T semá kapau te kamata 'i Sanuali a'u ki T sema 'oku faka'avalisi atu p ia ...

Mo'ale Finau: Sea ka u ki'i tokoni atu ki he Minisit .

'Eiki Minisit Pa'anga: 'E ala ma'u p 'a e ...

Sea K miti Kakato: Minisit ke tali e tokoni 'a 12 ?

Mo'ale Finau: Ha ki'i miniti 'e taha Sea. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea. Sea ko e tau a'u mai eni ki he fo'i *issue* mat 'aki mahu'inga 'aupito he *price*. Ko e me'a ko 'oku 'ohake he Minisit 'oku mo'oni p foki ia 'i he taimi ko 'oku faitotonu ai e tokotaha pisinisi'...

<002>

Taimi: 1130-1135

Mo'ale Finau: Ko e 'uhinga ko 'ene holo ko 'o hongofulu. Neongo na'e 40 'ene Koniteina na'e 'omai ko e hongofulu. 'Oku te'eki ke u ma'u 'e au Sea, ha fo'i me'a peh . Ha taha pisinisi kuo ne faitotonu 'o holo. Ko e 'uhinga kae lava ke ma'u 'a e palanisi.

Ko e ki'i me'a 'e taha Sea. Ki'i tanaki pea toki me'a mai 'a e Minisit . 'E lava p ke fakatu'ut maki 'i he founga ko eni 'Eiki Sea. Kapau kuo tau peh . Ko e fo'i kilo 'e teau 'oku toe 'i he pa'anga, tau peh ko e pa'anga 'e 3 ki he kilo. Teau 'i he pa'anga 'e 5. 'A ia ko e 'osi ange ko 'a e 'aho. Totonu ko e pa'anga 'e 300 mo e pa'anga 'e 500, 800, 'ena 'alu hangatonu ia. Pea kapau 'e tanaki mai 'a ia ki h , 'e laka ia 'i he 800 'osi 'ene ma'u mai. 'A ia ko e taimi ia 'oku fiefia ai 'a e tama pisinisi ia, 'i he me'a ko eni 'oku ne talamai.

Pea ko ia Minisit . Kole p ki he Feitu'u na. He 'oku mahu'inga 'a e fo'i fakamatala. Ka ko e taimi p ko 'e tanaki ai ki h . 'E 'alu ki 'olunga 'a e *price* pea 'e ma'u 'ene tupu lahi ia 'a'ana, kae 'ikai ke nofo ma'u 'i he tupu ko na'e h mai 'i he *invoice* ko na'e 'omai. Manatu'i 'oku 'i ai 'a e fo'i *system* ia p *invoice*. Ko e fo'i *invoice*. Ko e ma'u mai ko 'ene s niti mo 'ene *price* ha'u hangatonu p . Ka 'oku me'a mai foki 'a e Minisit ia. 'E 'i ai 'a e 'aho ia. 'E'alu hake pea 'alu hifo. Ko ia, 'oku ou kole atu Minisit . Ke 'omai mu'a ha ki'i fakafiemalie, ke tau sioange ko e 'uhinga 'oku sio mai 'a e kakai 'o e fonua. M 1 .

Sea K miti Kakato: 'E 12! K taki . Ko e me'a 'a e 'Eiki Kovana Ha'apai. Na'a ne peh . Ko e laini ko ki langi 'oku hangatonu. Ka 'oku ng ofe p ia 'i Ha'apai. Ka ke me'a mai Minisit !

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: M 1 'aupito Sea. Ka u 'oatu 'a e ki'i tokoni p ko eni. Na'e fehu'ia foki 'a e *direction* 'a e Pule'anga ko eni. Pea 'oku ou fie 'oatu p . Ko e *wholesaler* ko e tu'utu'uni ki he fakangofua ke nau *mark-up* 'i he ngaahi fakamole kuo 'osi fakapapau'i. Ko e peseti 'e 15 'oku lava koe'uhi ke ma'u ai 'enau tupu. 'A ia ko e peseti 'e 15 fai 'aki 'enau fakamole falekoloa, ko e 'uhila mo e ngaahi me'a peh . Sai kapau leva te tau 'alu ki he *retailer*. Ko e tama

ko 'oku ne fakataumai ha puha moa 'a 'e lahi. Ko 'ene ki'i tupu ko e peseti 'e 15. Ko e falekoloa movetevete 'oku nau fakataumai mei he *wholesaler* 'o fakatau movetevete. Ko e peseta p 'e 12 'e fakangofua. Pea ko e ki'i founga ko 'oku fa'u ai 'a e *formula* 'oku ng ue fakaholomui mei ai. 'Oku ou ma'u heni 'e lava ke 'oatu ke tau ... Ka 'oku 'i ai 'a e ki'i pal palema faka'osi. Ka u ki'i 'oatu ke mou laku mai ha ki'i fakakaukau ki ai.

Sai 'aupito, ki'i faing fua ange neongo 'ene faingata'a hono *monitor* 'o e puha moa. Mou fakakaukau kapau 'oku 'alu ha taha 'o fakataumai 'a e puhamoa.'i he pa'anga 'e 37, mo e pa'anga 'e 45 p pa'anga 'e 67, Pea ne to'o 'unu tahataha mai 'a e alanga'i moa ko ia 'o fa'o 'i he milemila. 'Oku toe faingata'a ange, p te tau oatu f f 'o *monitor* 'a e me'a ko ia. Ka neongo 'ene faingata'a 'oku ou 'oatu ko e tu'unga ia 'oku a'u ki ai 'a e faingata'a 'a e ng ue 'a e Potung ue. Ka ko e fetokoni'aki ko te tau lava ke fai. Ka tau ng ue'aki 'a e me'a ko e telefoni. Ke tau hanga 'o faitaa'i. Kae 'oua 'e lele takai holo 'a e kau ng ue ka nau hangatonu atu pea ma'u 'a e *evident*. Pea 'alu hifo mei ai, ka tau lava 'o 'alu ki fale hopo, kae fei mo pototo, 'a e ni'ihii 'oku pau'u peh ni. Ko e founga ia te tau hoko atu ai. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Faka'osi mai 'a e miniti 'e taha kae 'oange 'a e faingamalie ki Vava'u 15.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea! Ko 'eku tokoni p ki he fehu'i ko 'a Ha'apai 12. Ko e me'a ia na'a ku vakai atu ko ki ai. 'I he taimi ko , he 'e 'i ai 'a e taimi 'e taha te te ma'u 'ete tupu. Pea 'i ai 'a e taimi 'e taha, te te mole. Hang ko 'eku lave 'anenai. Kapau ko e 20, 37, 40 'a e anga 'ete h koloa mai. Ko 'ete h koloa mai 'i he 20, te'eki ke 'osi ia kuo tau mai 'a e vaka ia 'oku meime'i 'osi ia. Kuo 'osi foki 'a e ngaahi feitu'u ia, ngaahi falekoloa kehe. Vaka ko hoko mai 'oku 37 ia. Kuo pau ke te ha'u kita 'i he 37 ko ia. Ka kuo pau p ke te l ai 'i 'olunga 'ete ki'i peseti ko eni na'e me'a ki ai 'a e Minisit . Pea tatau p ko *wholesale* p *retail*. Sai kapau 'oku 'alu 'a e fo'i *price* hiki ki 'olunga, ka na'e kei toe p 'ete me'a 'i he ma'ama'a, tete tupu ai. Ka ko e taimi ko kapau te te kei fakatau p kita.....

<004>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Minisit Pa'anga: ...'i he silini ma'ama'a, he 'ikai te te lava kita kapau na'e lava 'e he pa'anga 'e \$20 'o kumi mai 'ete puha moa 'e tolu, 'osi fakatau 'a e fo'i puha moa 'e tolu ko ia 'oku te 'alu ko 'o kumi 'aki ko 'a e puha moa he pa'anga 'e 37, he 'ikai ke a'u ia 'o puha moa 'e tolu, 'a e *quantity* ko ia. Pea 'e peh leva 'a e ng ue, k ko e taimi ko 'e to e holo ai 'a e moa, te te mole foki ai kapau na'a te ha'u kita 'i 'olunga. Pea 'oku pau p ko e me'a ia ko e *risk* 'oku *take* 'e he tokotaha pisinisi, he 'ikai te u peh 'e au k k 'a e tama pisinisi ai, 'oku 'ikai ko e k k ia, ko e *risk* ia 'oku ne 'osi 'ilo ko e taimi k t ia ki lalo kae kei fakatau ia 'i 'olunga h , he 'ikai ke ha'u ha taha 'o fakatau, ko ene holo ko 'o fakatau 'i lalo 'e mole 'a e fo'i me'a ia ko ia, k 'oku talitali ki he fo'i taimi ko ia 'e hiki ai 'a e *price*, kapau na'e lahi ha'ane koloa na'e ma'ama'aange, 'e ma'u leva ai 'ene tupu, pea 'e *balance out* te ne sio ai p 'i he fononga ko ia ki he 'alu ko 'a e taimi 'e 'osi ange p 'e ma'u ha tupu p 'ikai.

K kapau 'oku *purpose free* p ha taha ia ke ne hanga 'o 'ikai ke fakatau hang ko e 'ai ko eni ke hoko ko eni 'a e konifelenisi, pea 'oku 'alu ia 'o 'ano pae'i k toa mai 'a e me'a 'o tuku ia 'osi 'ilo

‘e ia he ‘ikai ke to e a’u mai ha vaka. Ko e me’a ia ‘oku ui ko e *unfair trade practice*, ‘a e me’a ko ia. Pea ‘oku mo’ua ia, mo’ua ia. ‘A ia ko e anga p ‘eku ki’i fakamatala he ‘oku ‘i ai p ‘a e lao, ko e me’a ko eni ki he fet ‘aki ‘a e *price* ‘oku ou tui ‘oku *fair p* ia, k te to e fai ‘e kita laka atu ai, fai p ko e loto, te feinga ke te hanga ‘o manuva ‘o k k a’i ‘a e m keti ke ‘oua ‘e to e fou he lao ‘o e *supply and demand*, ‘oku ou tui au ko e tokotaha ko ia ‘oku totonu ia ke faka’ilo ‘a e tokotaha ko ia. M I Sea.

Sea K miti Kakato: M I Minisit . Ko e me’a p foki Minisit na’e hoha’a ki ai ‘a e kau M mipa ko e *hold* ‘a e puha moa ‘e 50 heni, kae ‘omai ‘a e koniteina ‘e 50 heni, kae ‘omai ‘a e koniteina ‘e taha ‘i Nu’usila makatu’unga ia ‘i he’ene ‘alu ki ‘olunga. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku na’a nau hoha’a ki ai.

‘Eiki Minisit Pa’anga: ‘Io, ma’u ‘a e *evidence* pau, mo’ua ‘a e tokotaha ia ko ia. M I Sea.

Sea K miti Kakato: M I , me’a mai koe 15.

Mahu’inga tokanga ange tokotaha fakatau ki he koloa ‘oku ne fiema’u ke fakatau

S mui Vaipulu: M I Sea, faifai pea ma’u. ‘Eiki Sea ko au ‘oku ou ki’i taka poupou au ki he Minisit Leipa. Koe’uhí ‘Eiki Sea, ko e mahu’inga ‘o e koloa ‘i he ‘ene t ‘uta mo e fakamahu’inga mei ai, ‘e pule ‘a e *landed cost* ‘o e koloa ‘ene t ‘uta mai ko ki heni. Pea makatu’unga mei ai hono fika’i ko ‘o e *costing* ‘o e mahu’inga ‘e fakatau atu ‘aki.

‘I he kuo hili na’e ‘i ai ‘etau Lao ‘atautolu ki he Pule Fe’unga, na’a ne pule’i ‘a e mahu’inga ‘o e koloa kotoa p . Pea tuku’au mai ‘a e f liunga ‘o taimi ‘Eiki Sea, mo e ngaahi fiema’u ‘a e fonua ki he fakalalakaka faka’ikon mika mo fakang ue, na’e pau ke to’o ‘a e Lao ko ia Pule Fe’unga, koe’uhí ko e taimi ko ‘oku tau *control* ai ‘a e mahu’inga ‘e si’isi’i leva ‘a e koloa ko ‘e h mai, pea ‘e ‘alu ‘a e mahu’inga ki ‘olunga he ‘oku si’isi’i. Ko e *demand* ‘e lahi k ‘oku si’isi’i ‘a e koloa, pea kuo pau ke ‘alu ‘a e mahu’inga ia ki ‘olunga. Na’e fulihi leva ai ‘o ‘ai ‘a e me’á ke to’o ‘a e *price control* kae fe’auhi ‘a e kau ‘omai koloa ki heni ke lava ke holo hifo ke ma’ama’a ki he kakai ko ‘o e fonua.

Pea a’u mai leva ia ki he taimi ‘Eiki Sea hang ko e taimi ‘o e t hina, ne h mai p ‘e he kau *exporter* ia ‘enau fafanga kelekele pea nau fa’iteliha p nautolu he’enau mahu’inga ‘o hiki ia ‘o fu’u m ‘olunga, koe’uhí ke ma’u ‘enau tupu pea iku leva ia ‘o ‘ikai ke ‘i ai hano ‘aonga ‘a e si’i t hina ko ‘a e kakai ‘o e fonua, he na’e ‘osi p ia he fakamole. Na’e fakah mai leva ‘a e Lao ki hono Malu’i ‘o e Tangata fakatau p ko e *Consumer Protection Act*, koe’uhí ke ne malu’i ‘a e tangata ...

<005>

Taimi: 1140-1145

S miu Vaipulu: ... fakatau mei he ngaahi t ‘onga ko eni, hang ko ia na’e me’a ki ai e Minisit Pa’angá, ke fakatau, kapau ‘oku te fakafuofua atu ‘e kita ‘e ‘osi e m hina ‘e taha mei heni, kuo nounou e moá, pea u fakatau k toa mai ‘e au e moá ‘o *stock*, pea ko ‘ene taimi p ko ‘oku nounou aí, pea u hiki ‘e au e mahu’ingá. Na’e fa’u leva e Lao ke ne lava ‘o malu’i ‘a e t ‘onga ko iá. Pea

‘oku ‘osi kei tu’u p ia. ‘A ia ko e me’a leva ko ‘e mahu’ingá, ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai e Lao koula ‘o e ng ue faka-kom sialé, ‘a e tangata fakataú ke tokanga, ‘oua ‘e pae tavale, ke ne siofi ‘a e me’a ko ‘oku ne fakataú, p ‘oku tatau mo hono lotó p ‘ikai. He ‘ikai ke lava ‘e he *social media* p ko e Pule’angá, p ko ha taha ke *control* e me’á, ‘i ha taimi ‘oku tau l unga ai. ‘E lava f f , ‘Eiki Sea, kapau ‘e *landed cost* ‘a e moa mei ‘Amelika, tau peh ‘e 20, pea tau feinga tautolu ia ke *landed cost* ‘a Nu’usila he 30, ke feinga’i ke na tatau p mo ‘Amelika, ke ma’ama’a tatau. ‘Ikai ke lava ia. ‘E mole ‘a e tokotaha ia ko ‘oku. Ko e me’a ia ‘atautolú ko fakataú, ke tau tokanga ki he me’a ko te tau fakataú, p ‘oku sai’ia he alanga’i moa lalahí, p ko e alanga’i moa iikí, he ‘oku lalahi ange foki e ngaahi fu’u alanga’i moa ko ‘a ‘Ameliká. Ko e pita atu e. Ko e fo’i alanga’i moa p ‘e taha, kuo lava e f milí, ka ‘oku pau p ke kehekehe, pea ‘e makatu’unga p hono fakamahu’ingá,’i hono mahu’inga ‘oku t ’uta mai’aki ‘i he fonua ni. P ko e h e founágá, kapau ‘oku lava, tu’o fiha eni ‘a e kakai ‘oku peh , na’e ‘osi fakamatala ‘e he Minisit Leipá ‘anenai, ‘oku nau ‘osi *check* ‘o a’u ki he ‘inivoise, mo e totongi pa’anga ko ki muli, ‘i he h mai e koloá, pea ‘oku kei tatau p . ‘A ia ko e me’a p ‘e hokó, kapau te tau ‘alu ‘o *price control*, manatu ‘e si’isi’i ange ‘a e koloa ko ‘e h mai ki he fonua ni, pea ‘e ‘alu e mahu’ingá ki ‘olunga. Ko ‘etau tuku ange ko ‘o ‘at , ‘oku ‘at e fe’auhí, sai kia tautolu, tangata fakataú, fa’iteliha e kau pisinisi ia p ‘oku mo’ui p ‘oku mate. Ka ‘oku kei ma’u ‘a e tau’at ina ko ‘oku tau fiema’ú, ‘Eiki Sea. ‘A ia ‘oku ou tui au, ‘Eiki Sea, ko e me’a faingata’a ke tau feinga ke tau fakamahu’inga’i tatau ‘a e koloá, kae ‘ikai ke tau sio ki he’ene totongi t ’uta mai ko ki Tonga ni, pea mo e ngaahi ouau ‘oku t naki ki ai ‘a e tute, mo e ‘ me’a ko iá,’o toki ma’u ai e mahu’ingá, ‘Eiki Sea. M l ‘aupito.

Sea K miti Kakato: M l . Me’a mai ‘e Fakafofonga 17.

Poupou ke kumia pea ala atu Lao ki he kau pisinisi maumau’i e Lao

V tau Hui: Tapu mo e Feitu’u na, Sea. Tapu mo e Hou’eiki M mipa e K miti Kakató. Sea, ‘oku ou fakam l atu, pea ‘ai p mo ke ki’i me’a hake ki ‘olunga ke ke fakatokanga’i mai homau tafa’akí, koe’uhí he ‘oku mau nofo p pea mau ki’i fie fakahoha’a atu. Sea, kiate au ‘oku ou poupou ki he me’a ko eni kuo fai ki ai e feme’a’aki, pea ko e me’a ia na’e me’a ki ai ‘a Vava’u 15. ‘Oku ‘i ai ‘a e me’a na’e ‘osi hanga ‘e he, na’e fokotu’u mai ‘e he Minisit Polisi, pea ‘oku ou tui au ki ai, Sea. Fei mo kumi e tokotaha, ‘a e kau tama ko , t naki kinautolu, kau ‘ulu’i feké. Fa’a ui foki ia, fakakata’aki p , ko e kau ‘ulu’i feké ia. He ko hono mo’oní, Sea, ‘oku ‘i ai e ‘ koniteina peh ia mahalo, ‘oku lolotonga tata’o p h . Kumi e kau tama ko ‘oku nau fakatupu koloá, p ko nautolu e takí, puke mai nautolu, he ko hono ‘uhingá, ko e tupunga ia mahalo e mamafa peh ‘a e moá. T keti’i e kakai ko iá, ‘omai, ‘uluaki kamata e ng ue ki ai. Sea, ko e me’a ‘oku ou hanga ‘o fakatokanga’í, ‘oku tala p ‘a e mamafa pea mo e ‘osi ‘a e moá, kae kei ...

<006>

Taimi: 1145-1150

V tau Hui : ... *kentucky* p kau Siainá ia. *Kentucky* ia ‘ikai p tu’u ia, hala ‘a e kakai Tongá ia. M l pea mo e *Cost Low* ke tau atu ‘omai ‘etau ki’i puha ‘e taha ai, ko e pisinisi Tonga ia. Ka ko e ‘uhingá Sea, he ‘oku ou ‘ilo p na’a ‘oku fakatau p ia kia nautolu, kae si’i li’aki tautolu, pea fakamolemole p na’a kuo te tukuaki’i, ka ‘oku totonu ke mahamahalo peh . Mahamahalo peh

‘a e Potung ue ko ia ‘a e ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki. Fakamolemole p ‘Eiki Minisit , ko e ‘uhingá ke vakai’i fakalelei angé, na’a ‘oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku nau puke pehe’i ‘enautolu kae ‘omai ha koniteina ‘e taha, ke ne hanga o langa’i hake ke ‘ohake ke nau *price* tatau. Ko ia Sea ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’á ni, ‘oku totonu pea ‘oku ou poupou atu, ko e *solution* eni kuo ‘osi ‘omai ‘e he Minisit Polisi. Puke ‘a e kau tama ko iá ke fakapapau’i, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a peh , ka tau nga’unu atu Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 . Me’a mai ‘Eua 11.

T vita Lavemaau : M 1 ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu’ú na mo e K miti Kakato ‘Eiki Sea, Ko u tui kuo napangapangam lie ‘a e moá he pongipongí ni, ‘asili ai mo e ‘uhá, ko u tui kuo mol lelei e moa. Ko e fakama’ala’ala kuo fai mai ‘e he ‘Eiki Minisit Leipá, pea peh ki he ‘Eiki Minisit Pa’anga. ‘Oku kau foki mo e Minisit ko eni he Kasitomú he K miti ko eni *Competent Authority*, ka ‘oku ‘osi ‘i ai p me’afua ke pule’i ‘aki. Pea ‘oku ou tui ‘e fakahoko p ‘e he Potung ué e ng ue ko ia. Sea, ko u kole p au mu’a ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá ko e ‘api’api ko ia ‘a e taimí. ‘Omai mu’a ha’aku miniti ‘e 10, ka tau hiki ki he *Budget Statement*. Taimí ni ‘oku tau malanga fakal kufua p , ka ‘oku ou fokotu’u atú, kau kamata ‘eku malangá ‘aku ia ai. Kamata p mei mu’a, kapau ‘e lava ‘etau *Budget Statement* he pongipongí ni mo e ‘ahó ni, ko e fu’u me’a lahi ia, ka tau hoko ki he’etau fiká he uike kaha’u.

Tapu pea mo e Feitu’ú na mo e ‘Eiki Minisit Pa’angá, tapu pea mo e Hou’eikí ‘Eiki Sea. Ko hono to’o kanomate eni ‘etau Patisetí kuo ‘omai ‘e he ‘Eiki Minisit , pea neongo p na’e ‘ikai ke laum lie lelei ia ke ‘omai ‘ene ki’i *briefing statement*, tonu foki ke ‘omai ke tau ‘inasi ai pea ‘ave ki he *media*. He ko e ngaahi *document* ko ení ‘Eiki Sea ‘oku mou me’a p ki ai, he ‘ikai ke lava ia ke makupusi hono lau mo fakaikiiki, ka neongo ia, ko e talanoa ia ki he tupu faka’ekon miká kuo fai. Ko e tupu he ta’ú ni, ‘amanaki p ke ‘i ai e ki’i lelei ange, fakafehoanaki ki he tupu fakam mani lahi, ‘a ia ‘i he peseti ‘e 3. ‘A ia ‘oku ...

‘Eiki Minisit Pa’anga : Sea, ki’i fakatonutonu mu’a ki he Fakafofonga Fika 11.

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu.

‘Eiki Minisit Pa’anga : Sea, ko e ki’i fakatonutonu p , tapu mo e Hou’eikí, ko e Miniti eni Fika 3A mo e Fika 3 ‘o e ‘aho T site, ‘aho 11...

Sea K miti Kakato : Kakato ai.

‘Eiki Minisit Pa’anga : Kakato kotoa p ai ‘a e me’a, ‘a e fakamatala patiseti. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato : Manako p Hou’eiki ia ki ho’o mata’itohí Minisit . Me’a mai 11.

Fakafiefia tu’unga tupu faka’ekonomika ‘a Tonga ki he kaha’u

T vita Lavemaau : Ko e miniti foki ia lau ko ‘a e me’á ‘oku toe kolokolosi holo, ko e me’a ko ‘oku to’o mai hangatonú ia, kai kehe, m 1 . Ko e patiseti ko ia ‘o e ta’ú ni, na’e fakanofonofu ‘aki ia ko e ‘uhingá ko e tu’u lavea ngofua mo e magari na’a tau lavea ai ko *GITA*. Na’e

fakafuofua ai 'e he 'Eiki Minisit Pa'angá, pea mo hotau Pule'angá, 'e 'i ai 'a e t nounou, p ko e *deficit* 'i he patiseti ko 18/19. Pea 'e holo mo 'etau tupu faka'ekon miká, mo'oni p ia na'e ki'i holo, pea na'e 'ikai ko ha..ko hono mo'oní he fakafehoanaki ki hotau ngaahi fonua kaung 'apí, na'a tau kau p he laú. He na'e kei taki p 'a P pua Niukini, ka na'a tau tata'o hake p ai. Ka ko e *forecast* ko ia ki he ta'u kaha'ú, 'e 'i ai 'a e ki'i fakalaka ange, 18/19 te tau 'i he peseti 'e 3 nai p .5 nai p poini 'e 3. 'A ia ko e tu'u ko ia ki he kaha'ú 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'etau 'amanaki lelei ki he kaha'ú. Ko e tu'u ko ia 'a e t naki pa'angá, na'e ai e fet 'aki p he t naki pa'angá fakatatau ki he 'esitimetí ko eni na'e fakahoko. Na'e 'i ai 'a e ngaahi Potung ue na'e 'ikai ke lava fakahoko, tautautefito eni ki he ngaahi *service* mo e *fees* 'a e Pule'anga. Pea neongo iá, na'e malava p 'e he Fale Pa'angá 'o mapukepuke 'a e fakamolé ke kei fakahoko p honau fatongia ki he pule'i lelei 'a e ivi fakapa'anga 'o e fonua. Ko e *forecast* ko eni 'a e Pule'angá ki he 'aho 30 'o Sune, me'a fakafiefia ia.

<008>

Taimi: 1150-1155

Tevita Lavemaau: ...ngalingali 'e 'i ai 'etau *surplus* ko e pa'anga 'e 5 miliona. 'A ia 'oku 'uhinga ia 'oku kei malava p 'o m pule'i fakamole ke pukepuke 'o fakatatau ki he ivi ng ue ko 'o e fonuá.

Ko e Patiseti ki he ta'u kaha'ú, fakafuofua ki he pa'anga t naki mai ki he 363 miliona. Ko 'eku to'oto'o konga lalahi atu p eni, 'a ia kuó u 'osi a'u mai eni ki he peesi 8 eni 'Eiki Sea, 'a ia 'oku 'osi vahevahe ia ki he ngaahi Potung ué. Ko e konga lahi pa'anga ko ení p ko e peseti 'e 67 nai 'oku t naki he Potung ue T naki Pa'angá pea mo e Minisita ko iá. Fakam l lahi ki he Potung ue ko ení pea 'oku 'i ai mo 'enau to e fokotu'utu'u. Ko e ng ue mai ki he tukupau ke t naki, té u toki lave ki ai 'amui ange. 'A ia ko e tu'u ko ki he kaha'ú n ongo 'oku 'i ai 'amanaki lelei ki he langa fakalalakaká pea mo e tulituli 'a e Pule'angá ke pou pou mo teke 'a e ngaahi k veinga ng ue 'e 9 kuo nau fokotu'u mai 'i he'etau 'Esitimetí 'Eiki Sea.

Ko e ngaahi me'a faka-pa'angá p ko e ngaahi *anchor* ko 'oku fakatatau ki he fiema'u fakamamani lahi, 'o h ng ko e totongi 'o e kau ng ue, 'oku kei malumalu p ia he peseti 'e 53 'o e pa'anga h maí. P h ki he mo'ua p ko e *public debt*, 'oku peseti 'e 42, 43 'a ia 'oku kei *under* p ia 'i he ngaahi *parameters* 'oku fokotu'u mai 'e he *IMF*.

Sea, té u hiki ki he peesi 10, 'a ia 'oku ou loto ke fai h ki'i fakamamafa ai. Ko e ngaahi *policy* ng ue eni 'oku fokotu'u mai 'e he Pule'angá ke tali 'e he Pule'angá ke fakahoko 'i he ta'ú ni.

Tokanga ki he tukupau 'ekisia tñaki he tapaka

'Uluaki, 'oku nau fokotu'u mai ke hilifaki h tukupau 'ekisia, ko e pa'anga 'e \$200 ki he kilo tapaka. Pea té u toki tuku ki he 'Eiki Minisita Pa'anga kae 'uma' Minisita ki he Potung ue T naki Pa'angá ke ne fakam ama kitautolu ki he ngaahi *policy* ng ue ko ení. 'Eiki Sea, ko e pou pou 'i p eni 'o e teke ko ki he malu'i 'o e mo'ui leleí. 'Oku p h 'e he Minisita Mo'uí, ko e tapaka Tongá 'oku m lohi ange 'a e nikotini ai, 'oku liunga 3 ia 'i he tapaka p langi ko eni 'oku h mai mei tu'apule'angá.

Tokanga ki he fokotu'u mai Pule'anga tukuhau ki he moa & me'alele

Ko e *policy* hono ua, 'oku nau fokotu'u mai ke hilifaki h tukuhau paseti 'e 15 ki he fua'imoá, 'a 'oku h mai mei tu'apule'angá. Pea ko e tukuhau faka'osí 'oku fokotu'u maí, 'o felave'i eni mo e kalasi 70703, ko e tukuhau'i 'o e me'alele 'oku h mai k 'oku motu'a ange 'i he ta'u 'e 10. Kae tuku p mu'a ké u ki'i lave atu 'Eiki Sea ki he ngaahi tukuhau ko ení ka 'e toki faka-kakato mai 'e ...

Lord Tu'iha'angana: Sea, ki'i kole tokoni p mu'a.

Sea K miti Kakato: Kole tokoni eni 'a e N pele Ha'apaí.

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku ki'i fehu'i p 'aku Sea ke fakam 'ala'ala mai 'a e me'a ko ení na'e toki me'a mai he Fakafofongá, ke me'a mai Minisita Mo'uí, he 'oku m hinó, ke 'oatu ma'u p 'a e me'a 'oku mo'oni mei he Falé ni. Ko e 'uhingá he ko 'eku ma'u 'a'aku ia mo e me'a ko 'oku ... pea kapau ko e mo'oni ena ia. Ko e nikotini 'oku ma'u ia mei he ' kemikale 'oku toki t naki ko 'o ngaahi 'aki 'a e fo'i sikaleti takaí, 'oku 'ikai ke tupu hake ia mo e fu'u tapaká. Ka ko 'eku 'uhingá p 'a'aku ia ke fakam hino'i, he ko 'eku 'uhingá p 'aku ia ke fakam hino'i ke tau ma'u tatau mo e kakaí. Kapau ko ena ia 'oku mo'oni me'á, ka ko e anga 'eku ma'ú, ko e anga e me'a, ka e fakamo'oni'i mai ke me'a mai kakai fonuá p ko e h me'a 'oku mo'oni.

Tevita Lavemaau: Sea, ko e 'uhinga 'eku kole atú 'Eiki Sea, ke 'omai p 'eku ki'i miniti 'e 10 ké u malanga au, he ko e 'uhingá, 'e 'oange taimi ia ki he Hou'eiki Minisitá. Fiema'u ia ke nau fakam 'ala'ala mai 'a e me'a ko 'ení. Ko 'eku 'uhingá p 'a'aku ke molemole p 'etau malangá kae'oua ke kamata mo me'a pea ta'ofi ai. Hei'ilo p feitu'ú na.

Sea K miti Kakato: Ko e hoha'a eni, ki'i tu'usi mai Minisita Mo'ui, pule Minisita Mo'ui.

Tevita Lavemaau: Faka'ofu'ofa p ia ki he motu'á ni, ka u ki'i koma ai.

Fakapapau'i mei he Pule'anga meimei liunga 3 m lohi nikotini he tapaka Tonga

'Eiki Minisita Mo'ui: Tapu p mo e feitu'ú na Sea kae'uma' 'a e Hou'eiki 'o e K miti Kakató, m l ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni. Mo'oni 'aupito p me'a ku me'a ki ai 'a e Fakafofonga N pele Ha'apaí. Ko e anga p foki ia ma'u he taimi ko , toki hanga 'e he kautaha mo'ui 'a m mani 'o 'ave 'a e tapaka Tongá 'o fai hono sivi faka'auliliki. Ko e faka'ohovale ola na'e 'omaí 'oku meimei liunga tolu 'a e lahi 'o e nikotini ia ko ení *addictive* 'i he tapaka Tongá. 'A ia ko e nikotini foki ko 'oku t naki ko ia he tapaká...

<000>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Minisit Mo'ui: ... tapaká p ko e sikaleti ko 'oku ngaahi ko he fale ng ue 'oku *control* 'a e lahi ia e nikotini. 'Oku lahi ange nikotini he tapaka fo'ou pea nau toki hanga 'o *control* 'o 'ai

ko . Ko e ola ia kuo ‘osi fakamo’oni’i fakasaienisi pea fakam mani lahi he taimi ni e *nicotine* ko tapaka tonga. M l Sea.

Sea K miti Kakato: ‘A ia Minisit ko e *natural nicotine* ‘a e tapaka Tonga?

‘Eiki Minisit Mo’ui: ‘E Sea ko e nikotini ko e nikotini ‘oku ‘ikai ke to e peh ia ko e ‘ok niki p ko e to e t naki. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Me’a mai 11.

Tokanga pē ki he founga ke tānaki ai tukuhau he tapaka tonga

T vita Lavemaau: M l ‘Eiki Sea. Sea ko e tapaka na’e ‘osi hiki hiki ‘aupito p ia he ngaahi ta’u kimui ni pea ‘oku, ko e tu’unga ko he taimi ni ‘oku ma’olunga ‘aupito. Ko e fokotu’u mai ko eni ki he tapaka tonga ‘Eiki Sea. Na’e ‘i ai p ‘uhinga ia he na’a ku fa’a fakataha au mo e kautaha tapaka h mai taimi lahi. Ko ‘enau l unga p ko e h e me’a ‘oku ‘ikai ke tukuhau’i ai e tapaka tonga. Ko e fakakaukau ia ‘o e ‘aho ko iá ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ko e *informal trade* eni ia hang p ia ko ‘etau feinga ke poupou’i. Ko e ‘uluaki s tepu ia. Pea ko e tahá ‘oku ‘ikai ke hu’u ai e pa’anga ia ki tu’apule’anga. Ko e hu’u p ia mei he motu’a ‘e taha ki hono kaung ’api kapau ‘oku ‘ikai ke fie ‘alu ‘o t ha’ane fu’u tapaka. Pea ko e palopalema ‘e taha na’e fai e sio ki aí fakatekinikale eni ia ‘Eiki Sea. Ko e founga ko hano t nakí p ‘e anga f f . He ka t ha motu’a ia ha’ane ki’i tapaka ko e ‘ai p ia ke ifi pea kapau ‘e ha’u hano kaung ’apí ‘o kole mai, mai ha’aku ki’i tola ‘e nima. ‘A ia ‘oku *informal* ia ‘a ia ko e, ko u kole atu p ki he ‘Eiki Minisit ke mou toki me’a mai he ...

‘Eiki Minisit Pa’anga: Sea ke u ki’i fakatonutonu mu’a ‘a e ‘Eiki Fakafofonga mei ‘Euá.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Minisit .

‘Eiki Minisit Pa’anga: Na’e ‘ikai ko e peh ia Sea ko e ‘ai ko e *informal trade* ‘ai ke tatau mo e, pea mo e tapaka pap langí. Ka ko e ‘uhinga foki hono tukuhau’i ko ia ‘o e tapaka pap langí koe’uhí ko e mahaki ko eni ko e *NCD* . Koe’uhí ke ‘oua ‘e mahamahaki ‘a e tangata pea tuku e ifi kae ‘oua ‘e lahi e mole he faito’o. Sai pea hiki ko tapaka ko ki ‘olunga tapaka tau h mai mei muli. Ko e faka’amu foki ko e tangata ko ‘oku ifi ke tuku ‘ene ifi ‘oua te ne me’a. ‘Ikai ke ‘alu e tangata ifi ia ‘o tuku kae hiki ia ki he tapaka tonga. ‘A ia hiki atu ko ki he tapaka tonga to e maumau ange hono sinó ‘o’ona ia ‘o lahi ange ai pea ko e faka’amu eni ke hiki hake ‘a e tapaka tonga ki ‘olunga pea ‘ikai ke to e ‘i ai ha *choice* kae tuku kae tuku e ifi ka tau mo’ui lelei. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

T vita Lavemaau: M l Sea. Fakam l atu ki he ‘Eiki Minisit he tokoni. Ko e fakakaukau p ia ‘oku tau, tau lave’i p ko e fakakaukau ia ...

Sea K miti Kakato: 11 te ke loto fiem lie p ke tau m l l ai ka ke toki hoko atu ‘aho’at .

T vita Lavemaau: M 1 ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Hou’eiki tau liliu ‘o **Fale Alea.**

(Na’e liliu ‘o Fale Alea.)

‘Eiki Sea: Hou’eiki t loi e Falé ki he 2.

(T loi e Falé ki he 2pm.)

<002>

Taimi: 1400-1405

S tini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

‘Eiki Sea: Hou’eiki tau liliu ‘o **K miti Kakato.**

(Na’e liliu ‘o K miti Kakato.)

<002>

Taimi: 1405-1410

Sea K miti Kakato: Hou’eiki m 1 ho’omou laum lie ‘oku ou me’a hifo p ki he’etau ‘ senitá, faka’apa’apa lahi atu ki he Hou’eiki Minisit kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki N pele, peh foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai, m 1 ho’omou laum lie lelei ka mou me’a mai, ko ‘Eua 11 eni ‘i he faka’osi mai ‘ene me’a, pea kapau leva ‘oku ‘i ai ha’amou me’a ‘oku fie fehu’i ki he Fakafofonga ‘Eua, mou k taki toki tali ho’omou fehu’i ke fai ki he taimi fakam ’ala’ala mai ‘a e kau Minisit , kae lava ‘o flow lelei ‘a e me’a ‘a 11, m 1 .

Kole ki he Pule’anga to e fakakaukaua ange ke ‘oua tukuhau’i tapaka tonga

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ á ‘a e Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato ‘Eiki Sea, fakam 1 lahi atu ‘i he faingam lie ‘oku to e ‘omai ma’a e motu’a ni, ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ko e miniti p ‘e 10 ka ‘oku fakatokanga’i atu ‘oku te’eki ai ke me’a heni ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’anga, pea mo e Minisit Kasitomu, ‘oku ou tui ‘oku na fanongo mai p he l ti , ka u malanga atu p ‘Eiki Sea. ‘A ia ko e ngaahi founga t naki pa’anga fo’ou eni ‘Eiki Sea kuo fokotu’u mai ‘e he Pule’anga ke fakahoko ke fakalahi ‘aki ‘a e pa’anga t naki mai pea mei he kakai ‘i he ta’u ko eni. ‘A ia ko e ‘uluakí ko e fokotu’u mai ko eni ke tukuhau’i ‘a e tapaka Tonga. Sea, ‘oku mahino p ‘uhingá ia pea mo e feinga ke teke ko eni ‘a e poupou’i ‘a e kaveinga ng ue ki hono tau’i ‘o e ngaahi mahaki ko eni ko ‘oku ‘ikai ke pipihi, ‘a ia ‘oku kau mo e kanis ai.

Ko e t lafili ia ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea, ko hono ‘uhingá ko ‘etau to e tukuhau’i eni ko e motu’a ko e ngoue’anga p foki ‘a e tapaka ia ‘i Tonga ni, ‘oku hang p ia ko e ngoue ‘ufi pea mo e ‘oku fakakomesiale ‘o ma’u ai ‘a e mo’ui ‘a e ngaahi f mili. Pea ‘oku ‘at p ia ki ha taha p ia ke ne t ha’ane fu’u tapaka ke ne ma’u p ‘i hono’api, pea kapau ‘oku hulu pea ‘oku fai leva ‘a e fakatau

‘i he *informal* sekitoa ko eni ko e ‘oatu ho’o me’i tapaka ‘au kae ‘omai ‘eku tola ‘e nima p ko e h Sea.

Ko e fakakaukau ko eni ‘Eiki Sea ‘oku ou kole p ‘e au ki he Pule’anga ke to e fakakaukau’i lelei ange mu’a ki’i tukuange mu’a ‘a e tapaka Tonga ke ‘at he ‘oku ‘i ai ‘a e palopalema fakatekinikale ia ha’atau feinga ke pule’i ‘a e ki’i sekitoa ko eni ‘i he taimi ni. ‘Oku ‘ikai to e kehekehe eni ia mo e fakakaukau ‘i he taimi ‘e taha ko e ‘uhingá ke tokoni’i ‘a e kau toutai, ke to’o ‘a e tuku hau mei he *diesel* p ko e penisini ‘oku nau ng ue’aki. K ko e vaka toutai ‘e fiha, ‘a ia na’e te’eki ai ke ‘i ai ha fa’ahinga fokotu’u ia ke ne lava ‘o mapule’i kongá ko eni, pea na’e tuku ‘a e fakakaukau ko ia. Ko e fel ve’i p mo ia ko e fie’ilo p ‘a e t pile ko eni ‘Eiki Sea mo e motu’a ni, ko e fiha ‘a e pa’anga ‘oku fakakaukau ‘e he Pule’anga ‘e ma’u ‘i he fo’i tuku hau fo’ou ko eni.

Fokotu’u ke ‘oua tuku hau’i fo’i moa hū mei muli

Ko hono hokó ‘Eiki Sea ko e me’a ko fel ve’i mo e fo’i moa. ‘Eiki Sea ‘oku ou lave’i p ‘e au ia ‘oku ‘i ai ‘a e tu’unga m tu’a Tonga ‘oku nau fakakaungat maki ‘i he fakalele ‘o e pisinisi ko eni. ‘Oku te’eki ai ke tokolahi fe’unga ‘a e kau ‘a e sekitoa ko eni faama ko eni ‘Eiki Sea, kenau lava ai ‘o feau ‘a e fiema’u ‘a e fonua ni tautautefito ki he ngaahi taimi ‘a ko ‘oku lahi ai ‘a e fiema’u. Te u fakat t p ‘Eiki Sea, hang ko eni ko e ‘amanaki fakahoko ko eni ‘a e konifelenisi ‘a e ngaahi siasi, mo e Siasi Uesiliana, he ‘ikai ke lava ‘e he kau faama ko ‘i Tonga ni k toa ‘a e kau faama ‘i Tonga ni ‘o feau ‘a e fiema’u fo’i moa ko ia ‘a e m keti, pea ‘i he taimi peh ni ‘Eiki Sea, ko e ni’ihi ‘o kinautolu ‘oku nau h mai ‘a e fo’i moa pea mei tu’apule’anga, koniteina, koniteina ‘e ua, tolu, ‘i he fo’i vaha’a taimi ko eni ke ne lava ‘o fakaai ‘a e fiema’u ‘a e kakai ‘Eiki Sea.

Ko e fokotu’u ko eni Sea ‘oku fai ko eni te te to e hanga ‘o teke hake totongi ‘o e fo’i moa ‘o mamafa ‘aupito ia ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ‘ikai ke u pou pou ki he fokotu’u ko eni, tukuange p m keti ia ke tau’at ina ‘Eiki Sea, ‘oku ‘osi mea’i p ia ‘e he m tu’a ko eni ‘oku nau nofo ‘i he he ko nautolu p ia te nau to e h mai ‘a e fo’i moa ke fakaai ‘a e fiema’u ‘a e ...

<005>

Taimi: 1410-1415

Tevita Lavemaau: ‘a e kakai ‘i he ki’i fo’i vaha’a taimi ko eni a’u ki T sema, ko ‘ene ‘osi p ‘ana ko iá, he ‘ikai ke to e ‘omai ha koniteina fo’i moa ia ki Tonga ni, he ko e ‘uhinga he ‘oku lava p ia ‘e he maketi’o feau. Ko ia ‘oku ou kole au, ‘Eiki Sea, tukuange mu’a ‘a e to e tuku hau’i ia ‘o e fo’i moá, tuku ange p ia ke pule’i p ‘e he m keti, mo e kakai ko eni ‘oku nau ng ue aí, he ‘okunau lava p nautolu ‘o fakahoko lelei. Pea ko e tahá, ‘oku ou tui ki he ngaahi tu’utu’uni ko eni ki he fefakatau’aki. ‘Oku tau hanga ‘etautolu ia ‘o malu’i ia ‘a e sekitoa ko ‘eni kae ‘ikai tukuange ke pule tau’at ina ‘a e m keti.

Kole ‘oua tuku hau’i me’alele ‘o fakatatau ki he mālohi e me’alele

Ko e kongá faka’osí leva, ‘Eiki Sea, ko e fel ve’i ia mo e fokotu’utu’u ko eni, pea ‘oku ou tui ‘e to e fakamahino mai p ‘e he ‘Eiki Minisit , p ko e ‘Eiki Minisit Pa’anga ‘a e fokotu’utu’u fo’ou

ko eni ki he toe fakafoki e tukuhau ko ení 'Eiki Sea. Tuku mu'a ke u ki'i fakahoha'a atu ki he puipuitu'a 'o e tukuhau ko ení. Ko e taha 'oe ngaahi *reform* na'e fai ki he tukuhaú, ko hono feinga'i ke faingofua ange, pea ke *harmonize* fakam mani lahi e tukuhaú, ke 'ilo'i p 'e he kakai 'i he taimi 'oku nau h koloa mai aí, ko e h e tukuhau te nau totongi he fa'ahinga koloa kehekehe ...

Ko e fel ve'i ko pea mo e me'alelé, na'e ng ue leva fakam mani lahi eni, Sea, ki he ng ue'aki 'a e malohi ko e 'o e me'alelé, p ko *ecc*, 'a ia 'oku mea'i pe ia 'e he kau 'enisinia,'o fakatefito mei ai 'a e hilifaki ko 'o e tute 'ekisia, p *excise* 'o e me'alelé. Pea ko e t pile ko eni, 'Eiki Sea, 'oku kamata mei he s niti e 50, 75, pa'anga 'e taha 'o 'alu ai. 'A ia ko 'ene m lohi ange ko 'a e me'alelé, ko e lahi ange ia 'a e s niti 'e t naki mei he *excise*. Fakatokanga'i 'oku ke kau ia heni 'a e ta'u ko 'o e me'alelé, 'a ia ko hono fakalea mahinó, ko e me'alele fo'ou, 'e ma'ama'a ange ia 'i he fokotu'utu'ung ue ko ení. Ko e palopalema na'e fepaki mo ia 'a e Pule'angá, he 'aho ko iá, 'Eiki Sea, ko e lahi taha e m tu'a he fonua ni, ko 'enau atu ki muli ha'anau m l l , kau ai mo e kau ng ue faka-Pule'anga, mo e tokolahi e fonua ni, ko e h e ki'i s niti na'e ma'u aí, 'e kumi 'aki ha ki'i me'alele, mo ha ki'i va'e, p ko e me'a'ofa ange 'a ha k inga. Pea ko e t mai ko 'a e ki'i va'e ko ia ki Tonga ni, ko hono fika'i atu ko e tukuhaú, kuo mamafa ange ia 'i he ki'i pa'anga e 3,000 p 4,000, p 2,000 nai, na'e fakatau'aki mai e ki'i me'alelé.

Ko e kole ko 'a e kakaí, ke tau kei nofo p kitautolu 'i Tonga, 'Eiki Sea. 'Ikai ke ngata he'enau fakahoha'asi 'a e m tu'a fai fatongia 'i he Potung ue, 'i he kolé. Ko e h e 'uhinga 'oku fai ai e kolé,? Ko e masiva mo e faka'ofá, 'ikai ke ma'u. Ko e ki'i me'alele na'e 'ofa mai. 'e 'ikai ke to e lava 'o liliu e tu'utu'uni 'a e Laó, he kuo 'osi tu'utu'uni mai ia 'a e lahi 'o e s niti ke t naki 'i he *excise*. Pea ko e fakakaukaú leva ia na'e fatu mei ai, 'Eiki Sea, ke tokonia 'a e kakai ko 'o e fonuá 'a e kakai 'oku tau peh ko e kakai masiva. Ko hono holoki 'a e t pile ko eni 'aki e peseti e 50. Me'a fakafiem lie mo'oni, taataitaha ke to e ha'u ha motu'a ia 'o fakahoha'asi e kau ng ue, he 'oku a'u ki he Hou'eiki Minisit , 'enau 'o kole holo aí. Pea talu hono fakahoko e fakakaukau ko ení, 'Eiki Sea, mo e tolona atu 'a e palopalema ko iá.

Ko e h e me'a na'e faí 'e he Pule'anga ke h mai ai ha seniti? Na'e kamata leva ai hono fakakaukau'i ko ke hilifaki ha *excise* 'o to e fakalahi e *excise* ko ki he h mai 'a e loló. Mea'i p 'e he Hou'eiki, mo e kakai e fonuá, ko e taimi ni, fe'unga mo e s niti e 65, ko e 'aho ko na'e 50, a'u mai ki he 'aho ni 'a e hikihiki ko kuo t naki he *excise*, fe'unga mo e s niti e 65. 'A ia ko e s niti ia 'e 15. Ko hono taumu'á ke tokoni ki hono fetongi 'a e ki'i s niti ko eni 'oku mole ki hono holoki hifo ko ení. Taimi tatau p to e tokoni ki hono t naki fakas niti ki he ngaahi ko e halá mo hono monomono e halá. Ko e me'a ia ko 'oku s niti 'e 65 ai 'a e tukuhau ko eni ki he ...

<006>

Taimi: 1415-1420

T vita Lavemaau : ...'Oku mou mea'i ko Hou'eiki, neongo e pomu ha ki'i motu'i saliotte ha motu'a mei Hahake p ko Hihifo, ka kuo pau p ke 'utu fonu ia. Ko e h , S paté fiema'u 'e he f milí ke nau ki'i 'eve'eva mai ki koló ni p ko e 'eva ki honau ngaahi f mili. Pea 'oku toki t naki leva ai 'etau ki'i s nití.

Ko ia ko 'eku kolé 'a'aku 'Eiki Sea, kae 'uma' ki he 'Eiki Minisit Pa'angá, peh ki he Tokoni Pal miá mo e t pile 'a e Pule'anga. Ko e fakafuofua ko eni 'a e t naki pa'anga ko eni ki he ta'u kaha'ú, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i p ko e fiha 'oku nau hanga 'o fakafuofua'i, 'e ma'u mai mei he founga t naki pa'anga ko eni. Ka 'e lava p ke u fakahoha'a 'a e motu'á ni 'o fakapapau'i atu 'Eiki Sea. Kapau he 'ikai ke to e hilifaki 'a e ngaahi tukuhau ko eni 'oku fokotu'u maí, ko e t keti ki he pa'anga h mai 'a e fonuá, 'oku fokotu'u he 'Esitimeti. 'E lava 'o ma'u kotoa p pea to e hulu. Ka u to e fakaongo atu, kapau 'e laum lie lelei e Pule'angá ke to'o e tukuhau 'oku fokotu'utu'u ko eni, nau fakah mai ko e h e fika 'oku nau faka'amu ki he 1,2,3 ko eni, 'oku ou lava 'o fakapapau'i atu, 'i he fakalelei ko eni kuo fai ki he ng ue faka-komipiuta, fakalelei kuo fai ki he Kasitomú pea mo e T naki Pa'angá, pea mo e ngaahi Potung ué ke t naki 'a e fees pea mo e service 'oku fakahokó, 'e lava 'e he motu'a ko eni Sea 'o fakapapau'i atu ki he Falé ni, ko e t keti ko ia kuo 'osi fokotu'ú, 'e ma'u pea 'e to e hulu ange he ta'u fakapa'anga ko eni 19/20. Ko ia 'oku ou kole 'Eiki Sea ke u ngata p mu'a he issue 'e 3 ko eni, ka u .. ko e kole kuo fai meiate au, ko e 'uhingá ke fakatatafe 'a e ngaahi tukuhau ko eni. Ka 'oku ou tukuatu 'a e faingam lie, kau tuku h , 'Eiki Sea ki he Pule'angá, ke fai mai ha'anau me'a ki he ngaahi fokotu'utu'u ko eni. M l 'aupito 'a e ma'u faingam lie 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M l 'e Fakafofonga 11. Hou'eiki Minisit ko e ngaahi me'a ena 'oku mou me'a ki ai.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Ka u ki'i fakahoha'a taimi si'i atu p Sea, pea tuku e faingam lie mu'a ki he Minisit e Revenue.

Sea K miti Kakato : Pea 'oku ou tui ko e ngaahi me'a ia 'e tolu ko eni 'oku 'oatú, ke to'o e tute. Pea ko u tui ko 'ene hili ko iá, ongo Minisit , te tau to e foki ki he... 'oku 'i ai e ki'i me'a ne u overlook 'anenai, ke mou fakama'ala'ala mai pea tau toki hoko atu. Me'a mai Minisit .

Fakahā kautaha Geelong nau tali ke \$37.50

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea, m l 'aupito. K taki fakamolemole p , hang 'oku ki'i h hala atu. 'Oku 'ikai ke u fie lave au ki he me'a na'e me'a ki ai 'a 'Eua 11. Ka 'oku ou faka'amu ke u fakahoko atu 'a e ki'i p p aki fakafiefia ko eni. Toki 'osi eni e ki'i fakataha mo e ni'ihiki ko ia 'oku nau h mai 'e moá, pea na'e lava ange ki ai 'a e ki'i motu'a muli ko eni mo hono 'ofefine, 'a eni 'oku na h mai, 'oku ui p ko e Geelong. Ko e ongo kautaha lalahi p ia 'e ua 'i Tongá ni 'oku nau h mai e moa. Kautaha 'e tahá ko e Cost Low, ka na'a na angé 'o kole mu'a ke ... 'alu atu au mo 'eku kole, ha'u kinaua mo 'ena kole. Pea ko nautolú na'a ku 'eke ange ki ai, ke lea mahino mai he 'oku ou 'osi ma'u e fiká, ko e koniteina fute 40 'e fiha 'oku kei toe he'enau yard pea na'a na me'a mai'aki 'oku 'i ai 'a e koniteina 'e 15 fute 40. Ko e me'a ko ia na'a na kole maí, ko e molé, pea 'oku na 'omai 'a e documentation, 'osi a'u ia ki he 2 miliona. Pea 'oku 'i ai e faingam lie, he 'oku 'osi kotoa mo Ha'amoia ia, 'oku 'ikai to e 'i ai ha moa ia 'ia nautolu, 'oku offer ange 'enautolu 'a e pa'anga 'e 52 ki he puha moa 'e taha. Pea na'a ku kole leva ki he motu'á ko hono hingoá ko Chen 'oku ou maheni lelei p au mo e tangata'eikí. Mahalo 'oku mei a'u 'o ta'u 30 'ene 'i Tongá ni, pea 'oku ou fie fakah atu ke u talaatu p . Kuo ne tali ke pa'anga 'e 37.50 p 'ene puha moa. Pea 'oku ne talamai mou me'a ange p ki hono falekoloa ko ia 'i Fasí, te ne fakatau p mei ai hangatonu ki he kakaí, ke lava ia.

Ko 'eku fie fakah atu p eni Sea, ko hono mo'oni ko hono 'ofefine 'oku ne fakalele e pisinisi na'e 'ikai loto ia ki ai. Ka 'oku ou fie fakahoko atu e taimi na'a ne lea ai ki hono 'ofefine, he 'ikai te ke lava tupu hake 'i Tonga ni, pea faingat ia e fonua, pea ke talamai 'e koe te ke 'alu koe ki Ha'amo. Sai ia ki ha Siaina na'e toki ha'u 'aneafi, na'e talu 'ene (*tapu ange mo ia*) na'e f 'ele' i p ia 'i ...

<008>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: ... 'i Tonga ni pea 'oku 'i ai hono mokopuna 'i Tonga ni. 'Oku faka-m fana 'aupito, mahalo ko e *Cost Low* mahalo kuo si'i mei 'osi 'enau konit ina. K 'oku ou fakam l lahi ki he tangata'eiki ko eni, k 'oku ou kole atu ki he fonua, mou me'a hangatonu ki ai, kuo ne 'osi p l mesi mai he taimi ni p , 'e pa'anga 'e \$37.50, pea 'oku ou fakamanatu ange ki ai kapau 'e fakatau faka-m vetevete 'e t naki atu ki ai mo e peseti 'e 12 kapau te ne *retailer*, kapau 'e *wholesaler*.

Kuo u fie fakah atu p eni Hou'eiki (*tapu ange mo kitautolu*). Ko 'etau kai ko moa 'i he 'aho 'e taha 'oku konit ina 'e 1 1/2, te'eki ke u sio he ma'u'anga tokoni lahi mo'oni 'eni. 'A ia 'oku 'i ai 'a e palop lema he 'oku 'i ai nounou ia te tau lele atu kitautolu ki ai, k 'oku ou to e kole ke mau to e foki 'o fakalelei'i, he koe'uhí, ko e fa'ahinga ' lungu ko eni ko 'a e lahi 'o e ma'u me'atokoni ko eni 'i he konit ina 'e 1 1/2, kuo pau ke palani'i fakalelei ia.

Mei he'eku talanoa mo nautolu, ko e konit ina p 'e 5 'oku 'omai he uike 3 mei heni, to e 'osi uike 'e 2 mei ai, to e ha'u 'a e konit ina 'e 5. Kuo u talaange, fakavalevale ia, kuo pau ke tau *coordinate* lelei 'etau ng ue. Pea kuo u p h kuo u kole ka nautolu ke nau me'a mai ke mau talanoa ke 'oua na'a to e 'i ai h t nounou, k tau lava palani fakalelei.

Pea 'oku ou 'oatu ia, fakam l ki he tangata'eiki muli ko eni k kuo ta'u 'e 30 'ene 'i Tonga ni 'ene loto ma'ulalo ke ne fakatau atu p 'ene konit ina 'e 15 ko eni, fute 'e 20 'i he pa'anga p 'e \$37.50 pea kuo tokoni atu ia ki hotau kakaí. Fakam l kiate ia, m l .

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'e Minisita P lisi.

'Eiki Minisita P lisi: M l 'aupito 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he feitu'ú na, kae p h ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato kae fai atu ha fakalavelave ki he ngaahi fehu'i, *issue*, poini kuo 'ohake 'e 'Eua 11 fekau'aki mo e ngaahi fokotu'utu'u palani 'a e Pule'anga ki ha tukuhau fo'ou, 'oku h eni 'i he peesi 10 'o e Fakamatala Patiseti 'a e 'Eiki Minisita Pa'anga. Kapau 'oku tonu 'eku ma'ú Sea 'i he me'a 'a e 'Eiki Fakafofonga, ko e fokotu'u maí ke to'o 'a e ngaahi tukuhau ko eni pea fakatatau ki he lekooti 'o e kuohilí. Ma'u p 'a e t keti ia 'a e Pule'anga pea 'ova pea 'oku kau ia 'i he fakatonuhia, kapau 'oku ma'u, ko e h 'oku to e fakakaukau'i ai 'a e ngaahi tukuhau ko eni, pea té u lave atu ki he ngaahi fakatonuhiá. K kimu'a ai 'e 'Eiki Sea, tuku mu'a ké u 'oatu h puipuitu'a 'a e anga 'o e ngaahi t keti 'a e Pule'anga 'i hono 'omai ko ki ho'omou Potung ue Tukuhau mo e Kasitomu 'i he ta'u ko 'e tolu kuohilí.

Ngaahi taketi Potungae Kasitomu mo Tānaki Tukuhau he ta'u 3 kuo hili

'A ia té u p h ko e ta'u atú, ko e t keti ki ai ko e 180 miliona, ta'u kuo'osi ko e 225 miliona, ta'u

lolotongá 232 miliona, ta'u faka-pa'anga hokó 245.9 miliona. 'A ia 'oku hikihi p Sea, kapau té u feinga ke to e 'i ai hano fakat t ange, 'oku h ng eni ko e fo'i pula ko eni na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisita Pa'angá 'oku ui faka-'ekon mika p eni Sea ko e *economic bubble* p ko e *price bubble*. 'Oku 'uhinga p ia ko ha ivi 'o ha me'a 'oku faofao'i 'e 'alu 'o a'u ki hono ngata'angá. 'Oku fao'i, fao'i, fao'i p kae 'oua kuo palop lema. Pea ko e faofao eni 'oku fai ko ki hotau ivi t naki tukuhau he fonuá kuó u lave atu ai ki aí.

2 miliona 'ova he tāketi tākaki tukuhau e Pule'anga he 2018

Na'e 'i ai 'a e fakamatala 'o p h na'e 'ova 'a e t naki tukuhaú 'i he ta'u kuo'osí 'aki 'a e pa'anga 'e 5 miliona. Ko e 'ova ko na'e fai ko 'i he t naki 'a e Potung ue Tukuhaú pea mo e Kasitomú 'oku 'omai kiate aú, ko e 2 miliona. Ko e pa'anga ia ko na'e fakahoko mai kiate aú, 'a ia ko e hili eni Sea 'a e feinga lahi 'aupito 'a e Potung ue 'i he tafa'aki kehekehe, kau ai 'a e ' vaka lolo mo e kole ke totongi mai tukuhau mo e me'a, ke fakapapau'í 'e ma'u 'a e t keti ko eni k 'ikai te tau palop lemá. 'A ia ko e poini ko 'oku ou feinga ke fakahoko atú 'oku faingata'a, 'oku f si'i 'a e hala 'oku tau fou aí 'i he feinga ke t naki tukuhaú. Pea 'oku 'ikai ko e makatu'unga p ia 'o ha tukuhau, ko e taumu'a ke t naki pa'anga 'ata'at p .

'UHINGA FOKOTU'U KE TUKUHAU'I TAPAKA TONGA KI HE MO'UILELEI KAKAI

'Oku kau ai 'a e ...

<000>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Minisit Polisi: ... *issue* na'e me'a mai ki ai e Fakafofongá pea ko u fai eni 'i he faka'apa'apa mo'oni kau eni ki he tapaká. Ko e tapaka tonga eni. Ko e *issue* ko 'uluaki *issue* na'e makatu'unga ai ko 'o e fakakaukau'i 'o e, ke tukuhau'i e tapaka tonga Sea 'oku makatu'unga p 'i he mo'ui lelei. Folofola ki ai 'Ene 'Afi taha eni e *issue* 'oku toka ai hono finangaló ke mo'ui lelei 'a hono kakaí pea na'e 'i ai e t keti mo e taumu'a ki heni 'a e Potung ue Mo'ui ke toki tokoni mai ai e Minisit Mo'uí.

Ko e tukuhau ko 'oku t naki ko mei he sikaletí p ko e 'uhinga eni ko e tapaka ko 'oku 'omai mei mulí *imported* 'oku a'u ia 'o pa'anga 'e 16 miliona 'i he ta'u. Sai na'e 'i ai leva 'a e ki'i holo mei ai he ngaahi ta'u ko eni kuo m liu atú. Holo ia 'o mole 'aki ia e pa'anga 'e 6 miliona. Pea ne ai e fiefia lahi 'i he t keti ko eni ko 'a e Potung ue Mo'uí pea 'oku 'i ai foki 'etau K miti Tapaka kau ki ai e Potung ue Mo'uí 'oku kau ki ai 'a e Kasitomu mo e *Revenue* kau ki ai e Tonga *Health* he ki'i k miti ko iá. Na'e fai e fiefia 'o peh ngalingali 'oku holo 'a e ma'u tapaka 'a e fonuá. Ngalingali 'oku ma'u 'a e t keti ki he mo'ui lelei toki 'ilo ia kimui Sea 'oku 'ikai mo'oni e fo'i lau ia ko iá. T 'oku afe e kakaí ia ki he tapaka tonga. Ko e tu'unga mo'ui lelei mo e tokanga ki aí 'oku kei tu'uma'u p ia. Hang ko ení.

Hā ola savea Potungāue laka he falekoloa 'e 450 fakatau atu tapaka tonga

Na'e fai 'a e savea 'a e potung ue 'o 'ilo ko e ngaahi falekoloa ko 'i Tonga ni, 'Esia p eni,

Tongatapu ni . Ko e 450 tupu, falekoloa ia 'e 400 nau fakatau atu e tapaka tongá. Ko e fakatau ko ení 'oku fakatau ia 'e he kakai Tonga kia nautolu pa'anga 'e ua mo pa'anga 'e tolu. Hanga leva he 'e ni'ihí ia ko ení 'o fakatau ki tu'a ki he kakai pa'anga 'e nima mo pa'anga 'e fitu. Ko e fo'i tupu ko iá tupu haohaoa ta'etukuhau'i. 'A ia ko e anga ko 'emau 'analaisó ka 'i ai p ha fo'i *black market* 'oku ofiofi 'i he tuku vave 'a e 'aisí ko e tapaka tongá. Oma e oma. Ka 'oku hao mei he sisitemi tukuhau'i 'o taumu'a ke fakalotosi'i 'a e kakai mei he ma'u 'o e tapaka 'o fakatatau ki he t keti 'a e Potung ue Mo'ui pea mo e mokoi finangalo 'a 'Ene 'Afi .

'UHINGA KI HE LIUNGA 3 MĀLOHI NIKOTINI MA'U 'I HE TAPAKA TONGA

Ko e savea eni na'e toutou 'omi 'i he fakataha na'e kau ki ai e motu'a ni na'a ku 'ohovale ai liunga tolu 'a e m lohi ko iá 'o e tapaka tonga 'i he tapaka h sikaleti h mai mei mulí. 'Eke, 'eke 'uhingá t ko ko e taimi ko 'oku ngaohi ai e tapaka ia 'oku 'oatu 'a e fiema'u 'a e ngaahi Potung ue Mo'uí pea 'oku nau hanga leva ki he ngaahi *manufacture* pea 'oku tukuhifo leva 'a e lahi 'o e *nicotine* mo e *tar* 'i he taimi 'oku ngaohi ai e tapaká 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e Potung ue Mo'uí. Ko e taimi ko 'oku 'ikai ke fou ai 'i he *manufacture* p ko hono ngaohi pehe'í Sea tau peh 'oku tukuange p ke tau'at ina p 'o fakatau p 'o tukuange 'oku hao leva ia 'oku 'alu to'ofua p h fanga he fakatapú 'alu kakato ta'esivi p . Ko e 'uhinga ia 'oku tupu ai e lahi ko 'a e *harmful effects*. 'Oku fakafuofua ia Sea kemikale 'oku meimei a'u ia 'o 700 hono 'analaiso iiki. Ka ko e ngaahi kemikale ko 'oku mahino 'oku kona 'aupito 'oku feinga ke pukepuke ko ia ko 'oku 'oatu ko he Potung ue Mo'ui ke fai hono *control*.

Ko e tu'u ko 'a e tukuhau ko 'i he tapaka Sea ka u hanga p 'o 'oatu ko e tukuhau ko 'i he tapaka 'oku fokotu'u ko he taimi ní ko e sikaleti 'oku h mai mei mulí 'oku pa'anga ia 'e 600 ki he kilo.

TOKANGA 'IKAI TONU TĀKETI POTUNGĀUE MO'UI HE KUO AAFE KAKAI KI HE TAPAKA TONGA

Lord Nuku: 'Eiki Sea kole p mu'a 'Eiki Minisit p lava p ke u ki'i fehu'i atu p . Ki'i fehu'i nounou p ia fekau'aki pea mo e tapaka. 'Ikai ko 'eku fie fehu'i atu p 'a'aku ia hang ko e me'a ko na'a ke me'a ki ai ko e taumu'a ko na'e fai ki ai e t naki tukuhau ko 'a he tapaka 'oku 'ikai ke ma'u ia. 'Ikai ke ma'u e t naki tukuhau ia 'a ia 'oku hala leva 'a e peh ko ke hiki e, 'a e, kapau ko hono 'uhinga ke hiki e tukuhau kae tuku e ifi sikaleti 'a ia 'oku 'ikai leva ke tonu ia he ko ena 'oku to e 'i ai p ma'u'anga ...

<002>

Taimi: 1430-1435

Lord Nuku: Ka ko e 'uhinga p 'aku ia ko e fo'i hiki ko 'o e tapaka ia, 'a ia ko hono tautea'i p ia 'o e kau ifi tapaka ko ia. He kuo afe 'a e kakai ia, ki h ka 'oku kei lele p . 'A ia na'a ke peh foki ko e taumu'a ko na'e fai ki ai 'a e fakakaukau, 'oku 'ikai ke tonu ia. 'Ikai ko e fehu'i atu p ke fakama'ala'ala mai p .

TUKUHAU HE TAPAKA KUO FOKOTU'U MAI HE PULE'ANGA

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tonu ‘a e fakamatala ‘oku ‘omai ‘e he ‘Eiki Fakafofonga Sea. Ko e me’a ia na’e hoko. Ka ko e taumu’a ko na’e fai ki ai ‘a e Tukupau. Ko e tukuhau’i ha koloa ‘oku ‘ikai kau lelei kihe mo’uilelei. Pea ko ‘ene holo ko eni. Ko ‘ene holo hono fakatau na’e fai ai ‘a e tui ‘e mo’uilelei ‘a e fonua he ‘oku holo. Toki ‘ilo kimui ‘oku nau afe nautolu ia ki he tapaka kehe. Ka u ‘oatu p ‘a e tokanga ko eni ki he tukuhau ko eni pa’anga ‘e 200 ki he kilo ‘a e fokotu’utu’u ko ki he tapaka Tonga. Ko e anga eni ‘a e tu’u ‘a e ngaahi sikaleti ki Tonga ni. Ko e sikaleti h mai mei muli ‘oku lolotonga pa’anga ‘e 600 ki he kilo. Ko ha sikaleti ‘oku ngaohi *local* ‘oku pa’anga ‘e 500 ia ki he kilo. Ko e fokotu’u ko ki he tapaka Tonga. Ke t p ia ‘e he kakai. Tu’uaki ‘e he Pule’anga, ‘a e ngaahi kautaha ngaohi tapaka. ‘Oku nau lolotonga ‘i ai p ‘i Tonga ni. Ke nau fa’u ‘o fakatatau ko e *criteria* ‘e ‘oatu mei he Potung ue Mo’ui. Fakatau ‘e he kakai kia nautolu kautaha ia ‘oku tukuhau’i. Pea p keti mo fa’o ‘a e tapaka fakatatau ki he Lao ko e *Tobacco Act*. Pea toki tukuange mai ki he kakai.

Ta’efakalao he lolotonga ni hono tu’uaki ‘o e tapaka

Ko e tu’u lolotonga ta’efakalao hono tu’uaki ‘o’ona he ‘oku ‘ikai ke fakahoko fakatatau ia ki he Lao ko ‘o e Tapaka. Hang ko eni.

- Ko e vahetolu ‘e taha ‘o e p keti tapaka. Kuo pau ke tohi’i ai ‘a e tapu ia ‘o e kovi ‘a e tapaka. Vahetolu ‘e taha. ‘Oku ‘ikai ke ma’u ia.
- Ua. ‘Oku pau ke hiki ai ‘a e ngaahi kemikale ko ia ‘oku ma’u ‘i he tapaka, ko ‘oku te ma’u. ‘Oku ‘ilo ‘a e kakai ke nau hanga mea’i. Ko e taimi ‘oku nau ma’u au...ko e h ‘a e ngaahi kemikale ‘oku ‘i ai?

‘A ia ko e t kunga ia ‘a e fakakaukau ko ‘a e Pule’anga, ke kei hokohoko atu hono pukepuke ‘a e v sone na’e ‘omi fekau’aki mo e mo’uilelei. Pea ke tukuange p ‘a e kakai ke nau tau’at ina. Tau’at ina p kita Sea. Kapau ‘oku te t p ‘e kita ha’ate fu’u tapaka ‘i ‘api ko e *private consumption* he ko kita p ia. Ko e taimi ko ‘oku t ‘o fakatau kitu’a. Ko ‘ete ala ko ‘o ‘ave ki m keti. ‘Oku nofo ia ‘i he malumalu ‘o e Lao. Pea he ‘ikai ke lao’i ‘a e ngaahi tapaka kehe, kae ‘ikai ke lao’i kae tukuange ke tau’at ina p ‘a e Tapaka Tonga. Tapaka kotoa p ‘e nofo ‘i he malumalu ‘o e Lao ko ia. ‘A ia ko e ‘uhinga ia mo e taumu’a na’e fai ai ‘a e fakakaukau ko eni Sea. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia Hou’eiki ke ta’ofi ‘aki ‘aupito ke p pula ‘a e kakai. Ka nau hanga ‘enautolu ‘o fakatau ‘a e me’a ko eni ki he kakai ngohi’anga tapaka kuo laiseni, pea ko e ni’ihi ia ko eni ‘oku tukuhau’i. Hang ko eni Sea, Kapau te ke t ‘e koe ha’o manioke pea ke ‘alu ‘o fakatau ki ha taha ‘oku ‘ikai ke tukuhau’i koe. Ko e tokotaha ko ia ‘oku ‘alu ‘o toki hoko atu hono fakatau. Ko ia ia, ‘oku tila mo e tukuhau. ‘A ia ko e fakakaukau ia ‘e Sea ke tokoni ki he kakai ke fakam ‘opo’opo ‘a e anga ‘etau nofo, fakatatau ki he Lao p ‘e taha. Founga p ‘e taha. Pea mo e v sone p ‘e taha, fekau’aki pea mo e mo’uilelei.

‘A ia ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ki he Tapaka ‘Eiki Sea. Kau hoko atu mu’a ki he fua’imoa.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: ‘Eiki Minisit keu tokoni atu mu’a.

‘Eiki Minisit Polisi: Tali!

Ke to’o fakakaukau ‘oku tukuhau’i tokotaha to tapaka tonga

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea. Ko u fie tokoni atu ‘i he malanga m lie ko eni, ‘oku ne

‘omai . ‘A ia ‘oku ne fakamahino mai ko e taum’a ke holoki, ‘oua ‘e t naki silini. Ke holoki ‘a e ifi tapaka. Na’e ‘i ai ‘a e *World Bank study* pea ‘oku ou fetu’utaki ke ‘omai ke lau atu ‘a e mahino ‘a e holo ‘a e ifi tapaka, ‘i hono tukupau’i. Ko e fo’i kongā ko ‘oku ou fie tokoni atu ki ai. Ke to’o mu’a ha fakakaukau ha taha ‘oku si’i tukupau’i ha tokotaha ‘oku ne t ‘a e tapaka ko ha ma’u’anga mo’ui. Ko e ki’i me’a p ia Minisit *Revenue* ‘oku ou fie tokoni atu ki ai. Ko e tokotaha ko te ne t ‘a e tapaka, ke fakatau atu ki he tama fa’u tapaka. Ko e tama ia ‘oku tukupau’i pea mo e tokotaha ‘oku ne fakatau atu ke a’u ki he tokotaha ifi tapaka. Ke ‘oatu ‘a e fo’i fakakaukau ko ia to’o ho’o seniti ifi tapaka ‘o ‘ai ‘aki ha fo’i m ‘a e f milí. Ko e fo’i fakakaukau m lie ia, pea ko u fie fakahoko atu. ‘Oku ‘i ai a e tokotaha ‘i Tonga ni, ‘oku fetokoni’aki ia mo Vava’u 15. ‘Oku ‘i ai ‘ene kautaha ‘oku hanga ‘o...

<004>

Taimi: 1435-1440

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: ... ‘o ‘ai ke ne fakatau mai ‘a e tapaka mei he kakai Tonga ‘oange ha’anau ki’i s niti lelei pea ne hanga ‘o fakahoko ‘a e ngaahi tapaka, k ko e kole ko ‘a mautolu p te ne lava ‘ai ha ki’i me’a ‘oku to e holo hifo ‘a e nikatini ko e ‘uhinga ko e fo’i taumu’a ko ia, ‘oku ‘ikai ko e ma’u p ha ki’i s niti ‘a e *revenue* ‘a e Pule’anga, kae feinga’i ke holoki. Pea na’e ‘i ai m lie ‘eku mahino’i kiate au ta ‘oku ‘i ai ‘a e kongā lahi ‘o e tokoni ia hono ‘omai ko ‘a e me’a ko ‘oku fakahoko ai ko ‘ete ivi ki hono tokoni’i ‘a e holoki ‘a e me’a ko ia, ‘i he ‘eku toki mahino’i ‘a e fakamatala mai, pea ‘oku ‘ikai ke ma’u ia ‘i Tonga ni ‘oku nau h mai ‘enautolu mei Kolea, k ko e ‘uhinga ‘eku ki’i fie tokoni atu, fakam l ki he Minisit *revenue* ‘ene fakamahino mai ko e feinga’i ke ta’ofi ‘a e ifi tapaka ‘i hano founga hono tukupau’i, k ‘oku ‘ikai ke tukupau’i ‘a e tokotaha t tapaka ke ma’u ai ene mo’ui, ko e me’a faka-*trade* ia ‘oku fie fakam ‘ala’ala, fakam l atu Minisit .

Sea K miti Kakato: M l Minisit . ‘Oku toe foki ‘a e fo’i kongā ia ‘e 2 fua’i moa mo e me’alele, ngalingali ‘osi p miniti ‘e 10 he tapaka...

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Sea ‘osi foaki mai ‘e naua ‘ena taki miniti ‘e 10 ma’ae motu’a ni, ‘osi falala me’a kotoa p .

Sea K miti Kakato: K ko ‘eku ‘uhinga atu p ‘aku ia ke fakanounou ki he’etau talanoa ki he tapaka Minisit Mo’ui, ‘oku ‘i ai ‘eku founga ia ‘a’aku, ke ta’ofi ai ‘a e ifi tapaka, kapau te mou tokoni mai kia au ke tau ng ue fakafaifekau ke ‘omai fa’ahinga ko ‘oku ifi ia ke papi, kae tuku ‘aupito ‘a e ifi tapaka. ‘Oku ou tui ko e ki’i founga nounou ia, pea ko ‘etau talanoa ko eni ‘a tautolu ia ‘oku ou tui au ko e talu eni hono talanoa’i ‘a e me’a ko eni, pea ko e anga p tokoni atu kia kimoutolu kapau te mu lava ‘o tokoni ki he founga ko ia. ‘Ikai ke ‘i ai ha *cost*. Me’a mai Minisit Mo’ui.

Kau Tonga ki he konivesio fakamamani lahi ke hiki tukupau’i tapaka

‘Eiki Minisit Mo’ui: M l Sea pea ‘oku ou fakatapu atu ki he Feitu’u na Sea kae’uma’ ‘a e Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato. Sea ‘oku ou fie tokoni atu p motu’a ni ia ki he feme’a’aki ‘oku fai fekau’aki pea mo e *issue* ko eni ki he tapaká Sea. ‘Osi mahino fakamamani lahi ia Sea,

pea 'oku 'i ai 'a e *convention* fakam mani lahi 'oku kau ai 'a Tonga ni mo e ' fonua lahi, pea 'oku 'osi hoko 'a e me'a ia ko eni ia hono hiki ko 'a e *tax* ko ki he tapaka, 'aki p 'a e taumu'a ke fakasi'isi'i 'a e mama tapaka, pea 'oku 'osi mahino p ia, ko ene hiki p *tax* ia 'e holo 'a e t naki pea 'e holo mo kinautolu ko 'oku nau hanga 'o faka'aonga'i p fakatau 'a e tapaka. 'Oku 'osi mahino fakam mani lahi p ia Sea, ko e mate lahi taha 'i he m mani 'i he taimi ni 'oku makatu'unga ia mei he ngaahi fokoutua ko eni 'oku 'ikai ke pipihi p ko e *non communicable diseases*, 'a ko 'oku kau 'a e tapaka ia 'i he *risk factor* kovi taha hono ma'u ke malava ke ma'u kita 'e he fokoutua ko eni. Sea ko e ' fonua kotoa 'e 14 'i he Pasifiki 'oku nau 'osi *exercise* kinautolu 'a e me'a ko eni.

Na'e hanga leva 'e he ngaahi kautaha mo'ui 'a m mani Sea 'o 'ave fanga ki'i *sample* ko 'enau tesi p , ko e *sample* 'e tolu na'a nau 'ave, ko e 'omai p mei he ngaahi fakatau'anga tapaka Tonga. Pea ko e konga 'e taha ko e *black organic* malila, 'osi tohi'i p ia 'i he *lable* ko ia 'o e tapaka Tonga ko ia. 'I ai mo e *Tongan organic tobacco* pea 'i ai leva mo e ki'i p keti ia na'e 'ikai ke tohi ai ha me'a ia. Pea na'e 'ave kotoa 'o sivi 'i he *lab* ko eni 'a e *Western Pacific Region*, pea ko e ola na'e 'omai Sea, 'oku na'e fu'u faka'ohovale kia kinautolu hono 'omai ko 'a e ola. Ko e nikotini ko na'e ma'u he *black organic* malila, milikalami 'e 31.37 'a e *black organic* malila, 30.74 'a ko na'e 'ikai ke lable pea ko e *Tongan Organic Tobacco*, na'e 29.52. Sea neongo 'a e ki'i kehekehe 'a e fika k ko e me'a 'oku mahu'inga ko eni 'a e fu'u lahi 'a e nikotini. Ko e nikotini ko e me'a ia ko 'oku ne hanga 'o fakaifoifo'i p faka'ai'ai ke tau 'a e u'a ke 'osi p fo'i tapaka, hoko 'a e fo'i tapaka, hoko 'a e fo'i tapaka.

Tohi he puha tapaka pau ke si'i hifo milikalami 1.5 lahi nikotini

Ko e ki'i puha tapaka ko , ko e nikotini ai pea 'oku tohi'i p ia 'i he lao, 'oku pau ke 'i lalo ia he milikalami 'e 1.5, 'a ia ko e taimi ko 'oku nau hanga ai ko 'o fa'o ki h 'oku nau hanga 'e nautolu 'o *control* ...

<005>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisit Mo'ui: ... ke ma'u e fiema'ú, pea 'oku 'i he Lao p ia 'a Tonga ni. 'Oku 'i ai mo e ngaahi me'a kehe ia 'oku ma'u p he tapaka tonga 'oku ma'u p ia 'i h . Fa'ahinga me'a ia, pea 'oku toki t naki leva 'i he tapaka ko , 'a e ngaahi me'a ia te ne hanga 'o fakaifoifo'i mo fakamomole'i 'ete mama tapaká. Ko e me'a ia ko 'oku ki'i tatava nai, p 'oku 'ikai ke fu'u ifo ai e tapaka tonga, he 'oku 'ikai ke 'i ai e ngaahi kemikale ko . 'Oku 'i ai mo e kemikale 'e taha ko e *tár*, p ko e me'ako e 'oku ngaahi mei ai e valitá, 'ae ngaahi me'akonako iá, ke ne hanga'o fakaifoifo'i. 'Oku tohi'i p ia he Lao ke 'oua 'e to e ma'olunga 'i he milikalami'e 15. 'A ia kuo 'osi Lao 'i e me'a ko iá, Sea.

Hang ko e feme'a'akí, ka t p 'e ha taha ia 'ene tapaká, pea 'ikai ko e me'a ia ko 'oku fai ki ai e tokangá. Ko kinautolu ko eni kuo nau fakapisinisi kinautolu, hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit Tanaki Tukuhaú. Holo lahi ia h , he 'oku malele 'a e fonuá ia ki he tapaka tonga, kae 'ikai ke fakatokanga'i 'a e fakatu'ut maki ko eni, 'oku to e lahi ange mo to e kovi ange e nikotini 'i he tapaka tonga,'i he tapaka ko eni he 'oku *control* ia, he 'oku 'i ai e Lao fakamamani lahi ia

,pea 'oku'i ai p mo e Lao 'a Tonga ni ke ne hanga 'o ta'ota'ofi p ke nofonofono p 'i he fo'i l volo ke muimui pau ki he Lao.

Sea, ko e ki'i fakamaama p ia kuo u hanga 'o fakahoko atu ki he ola na'e 'omai ko eni mei he Kautaha Mo'ui 'a M mani, pea'oku ou tui kuo 'osi mahino,'ikai ke u toe lave au ki he ngaahi fakamatalá. 'Oku ou tui kuo 'osi mahino ia, Sea,'a e fakamatala ko ení.

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit Mo'ui: Ko e ki'i tafa'aki fakatekinikale p ia 'oku feinga atu 'a e motu'a ni, mo e mahu'inga. Ko kinautolu ko , 'oku fokoutua he ngaahi fokoutua, 'ikai pipihí. Ko e fakamole ko 'a e Pule'anga ki hono tokanga'i mo hono tauhi kinautolú, 'oku mahulu ange ia, p lahi ange ia 'i he pa'anga 'oku t naki 'e he Pule'angá mei he tapaká, h fanga he fakatapú. M l Sea.

V tau Hui: Sea, ka u ki'i fakahoha'a atu mu'a, Sea.

Sea K miti Kakato: 17 k taki ke ki'ifakama'ala'ala mai 'a e me'alele koe 'oku 'ova he ta'u e hongofulu.

V tau Hui: Sea, ka u ki'i nofo atu ai p he tapaká, ke tau ki'i 'alu tahataha p , Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Sai p kapau kuo nau fie me'a he tapaká, pea tuku ko hono 'uhingá ke 'osi atu e. M l Sea.

V tau Hui: Tapu mo e Feitu'u na, Sea. Tapu mo e Hou'eiki Memipa 'o e K miti Kakato, kae tuku mu'a ke u ki'i lave atu ai p ki he tu'unga ko eni hono tukuhau'i e tapaká. Sea, he 'ikai ha taha ia te ne to e fehu'ia, he ko hono 'uhingá, me'a mai foki e 'Eiki Minisit , 'oku ne me'a mai 'i he nikotini mo e t ko ia 'oku ng ue'aki 'i he tapaka p langí. Kuo u manatu ai he taimi ko , kui 'a e motu'a ni, ko e taimi ko na'e ng ng ue holo ai 'i 'utá, kuo u fa'a a'u atu au ki ai,'oku 'i ai e me'a 'oku fakateka holo p ia hono ngutu,'i Tafahi, Niua. Te ke to e 'eke, Sea, ko Niua eni. Pea u hanga 'o 'eke atu p ko e h . Ta ko ko e fu'u me'i malila tonga. Lamulamu p ia mo takai holo, fai 'ene ng ue. Mo'ui p e motu'a 'o ta'u e 86 pea toki si'i pekia. 'A ia mahino mai na'e 'ikai ke 'i ai ha t (tar) ia moha nikotini ai. Ko e 'uhinga ia ko 'eku fakahoha'á, Sea. Sea, 'oku ou hanga 'o fakatokanga'i heni, me'a na'e me'a'aki ko 'e he 'Eiki Minisit ko ia e Tukuhau. 'Oku tukuhau'i koe'uhí ko e mo'ui lelei 'a e kakaí. Sea, ko hotau fonua ni,'oku 'ikai kala peh atu 'e t tou ia, ko e h e mo'ui lelei? 'Uhinga'anga 'enau afe 'anautolu ia ki he tapaka tonga, he ko hono 'uhingá, ki'i ma'ama'a ange ia. Ko e tapaka p langi, 'oku pa'anga ia e 20 mahalo mo e 19, 'a e *Pall Mall*. Peakó 'ene to e t ange kia mautilu ki Niua, ko e 'uhingá he ko e ngaahi CT ko 'oku ng ue'akí, 'oku a'u ia 'o 25, 24 ki he puha. Ko e tu'u atu ko 'ae ki'i tapaka tonga, milemila tapaka tonga, mahalo 'oku pa'anga e 8, a'u 'o 10. Koe'uhí ko e ivi ko e kakaí,

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, k taki mu'a ka u ki'i fehu'i ange p mu'a ki he Fakafofonga, 'ene fakamatalá, Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na, Sea, pea tapu mo e Hou'eiki. Ko e peh ko 'e me'a, ko 'ene fakatokanga'i si'ene, taha 'ene fanga, tapu pea mo e Fakafofonga mei ...

<006>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisit Pa'anga : .. fonua mama'ó, 'oku misimisi p 'a e, 'a e .. ko e motu'á foki ko e motu'a p 'ema kui na'e 'alu atu mei Tungua, 'o me'a atu ki Niua. Pea ko e ... pea na'a ku fanongo p au he talanoa ko iá, ka na'e 'ikai ko e tapaka Tonga ia 'a e me'á. Manako p ia ki he ma'u e la'ipelé 'o mo'ui fuoloa ai. Ka ko e 'ai ke u fakatonutonu 'a hoku tokouá, tokanga ki he la'ipelé tuku 'a e la'i tapaká ia, mo e la'i malilá mo e me'a. M l Sea.

Sea K miti Kakato : M l Tungua.

Tui ke faka'ata'atā tapaka tonga mei hono tukupau'i

V tau Hui : M l kau ki'i faka'osi atu p Sea. Sea, 'oku 'ilo p 'e he k ingá ko e la'i tapaka Tonga, 'io. Mahalo 'oku toki a'u mai ki heni 'o la'ipele, ka 'oku la'i tapaka Tonga p Sea. Ko 'eku fakahoha'á Sea, fakam l au ki he Minisit ko ia 'o e Fefakatau'akí, 'oku 'ikai ko e tokotaha ko 'oku ne hanga 'o t e tapaká 'oku 'ai 'o tukupau'í, ko e tokotaha ko 'e ha'u 'o fakatau mei he tokotaha t tapaká, 'e tukupau'i e tokotaha ko ia. Ko e me'a leva 'oku ou hoha'á, kapau 'e tukupau'i 'a e tokotaha ko iá, mahalo 'e to e mamafa ange 'a e tapaká. 'Uhingá, 'e 'ave mei h ki h , pea to e 'alu atu mei ko 'a e tama leva ko 'e ha'u ko 'o fakatau' 'e to e ki'i mamafa ange. Ka 'oku ou poupou au, ko hono 'uhingá, ke 'oua 'e 'ai 'o tukupau'i 'a e tama ko na'a ne tau'at ina p ki he'ene tapaka na'a ne t , pea ne fa'iteliha ki ai, pe te ne fakatau p 'ikai. Ka 'oku ou poupou lahi 'Eiki Minisit , m l e fakamaama mai, he na'e nofo atu 'eku fakakaukau' au 'o peh 'oku tukupau'i e tokotaha ko ia. Tukuange e tokotaha t tapaká ke tau'at ina, pea kapau leva 'oku peh 'e to e mamafa ange, ko e me'a ia, 'oku ou kole atu, tau ki'i faka'at 'at mu'a 'e tapaka tongá, he 'oku ou tui 'oku tatau p ia pea mo e kavá. Na'e me'a 'a e 'Eiki Pal miá heni he Fale Alea kuo 'osí, 'o ne peh , tukuange mu'a 'a e kavá ..

M 'ale F nau : Sea, ki'i fehu'i mu'a Sea ki'i me'a 'oku ki'i fihi ki he'eku fakakaukau.

Sea K miti Kakato : Tali e fehu'í Fakafofonga.

V tau Hui : Sea, kole atu tukuange mu'a 'a e fehu'í ke toki fehu'i, kae 'oleva ke 'osi 'eku ki'i fakahoha'a ko ení, pea toki fehu'i leva ia ki he Hou'eiki M mipa ko ia 'o e Pule'angá..

Sea K miti Kakato : Ki'i fakam 'opo'opo mai.

V tau Hui : Ka u fakam 'opo'opo atu Sea. M l Sea. Sea, ko 'eku hoha'á p 'a'aku Sea, ki'i tukuange mu'a e ki'i faingam lie ko eni 'oku ma'u pea 'inasi ai 'a e ki'i k inga, he ko e ki'i tokosi'i p mahalo 'i Tongá ni, 'oku nau t e tapaka ko ení, pea 'e to e 'alu e kakaí ia, pea te nau toe k k lahiange, koe'uhi 'e 'alu fakapulipuli foki e ngaahi me'a 'e ni'ihi. H fanga p he fakatapu koe'uhi ko e peh 'oku tapu. Ka 'oku ou kole atu, tau to e ki'i holoki hifo, he ko e peh

ko ia ko e 200 ki he kilo, ko 'eku fika atu ko ki aí, kapau 'e fa'o 'a e ki'i milemila tapaka, fo'i milemila 'e 10, mahalo ko e kilo 'e tahá, na'a lava ha ki'i milemila 'e 10. Kapau 'oku fakatau pa'anga 'e 5, 5 'a e 10 = 50 pea 200 leva 'a e tukuhaú 'i he kiló, 'e 'ikai ke ma'u ha me'a ia 'a e ki'i motu'a fakatau tapaká. Sea, kai kehe, laum lie lelei p mu'a Hou'eiki Pule'angá mou fakamolemole ange p he fakahoha'a 'a e motu'á ni, ka tau to e ki'i vakai'i lelei p na'a 'oku 'i ai p ha 'aonga. Ke ki'i fakatatafe p , p 'e to e ki'i ma'ama'a ange heni. Ko ia p Sea 'a e me'a 'oku ou fakahoha'a atu aí m l .

Sea K miti Kakato : M l .

M 'ale F nau : Sea, ki'i fakahoha'a atu.

Sea K miti Kakato : 'Io Fakafofonga me'a mai.

Poupou ki he teke mo'uilelei he fokotu'u ke tukuhaú'i tapaka tonga

M 'ale F nau : Tapu pea mo e Seá, ki'i nounou p . 'Ikai to e fu'u fai ha lave ia ki he tapaká ke fu'u l loa 'Eiki Sea. Ko 'eku ki'i tokanga p 'aku ia ki he me'a ko 'a e Minisit ke ki'i faka. Ke 'ai mu'a ke to e ki'i fakamatala'i angé ke mahino. 'A ia 'oku peh foki ia 'e 'ikai ke tukuhaú'i e tama t tapaka. 'A ia kapau kuo u t 'e au 'eku tapaká, pea u 'alu au ki he m ketí 'o fakatau, 'o tu'uaki atu. 'A ia 'oku ou hanga 'e au 'o fakatau. 'A ia sai Minisit ka ke toki tali mai p ke mahino. 'A ia 'e 'ikai ke fai ha tukuhaú ia ai, fo'i poini ko iá. Pea kapau te u 'alu p au pa'anga 'e 10 ki he fo'i tapaka tonga, 'ikai ke hilifaki ha tukuhaú ia ai, 10 p ia. Ko e ha'u ko ia 'a e tama pisinisí 'o fakatau ko ia meia aú, ke 'alu ko 'o to e ngaahi ke fo'i sikaletí, hang kiate au ko e 'uhinga ia 'a e Minisit 'e tukuhaú'i e tama ko iá. Kapau ko e 'uhinga ke ne toki hanga..ko e tama ia 'e tukuhaú'i. Sai, kapau leva 'oku peh , ta 'oku malu p 'a e fo'i laine ia ko 'a e kau t tapaká. Fanongo mai 'a e kakaí mahalo na'a nau ...

<008>

Taimi: 1450-1455

Mo'ale Finau: ... hoha'a faifai 'oku tukuhaú'i, 'a ia 'oku nau hao nautolu. Toki 'alu atu leva 'a e Leipá ia ki he kau tama ko ení, kau Siaina ko 'oku ngaohi fo'i sikaletí 'o tukuhaú'i kinautolu. Ko 'eku fehu'i aí, p 'e tukuhaú'i f f 'i. Ko e 'uhi, ko e 'osi ko 'enau ngaahí, pea nau fakatau foki nautolu ia kitu'a. 'A ia, hilifaki leva h fo'i peseti ai, fua leva ia 'e he tama fakataú, ko e fo'i 'alu leva ko iá, fihia leva 'a e kakai mei muí mei h , hao tama ko he laine ko 'e, hao mo e tama ko 'e, kae fua leva ia 'e he tama ifi tapaká. 'A ko 'oku feinga mai 'a e Pule'angá ke ne fakam hino mai ko e tama ia ko 'e 'oku tautea'i ke tuku 'ene ifi tapaká. 'Ikai leva ke to e ha'u ia 'o fakatau, pea kapau leva he 'ikai ke nau to e fakatau, mate leva ki'i pisinisí.

Tui tonu ke mahino'i he kakai ko e tukuhaú ko e me'a lelei

Sai, ko e ki'i poini 'e taha 'oku ou fie 'oatu p 'e au hení. Ko e poini ko ki he motu'á ni, 'a e tax, 'a e me'a ko e tax ko e tukuhaú. Fai ki'i fekumi 'a e motu'á ni 'Eiki Sea ki he faka-'uhinga 'o e tax 'oku 'ikai ke 'asi ia ai ha tautea. 'Asi p ia ai ko e fo'i charge 'o ha tangata'i fonua 'o ha

fonua ke 'omai h s niti ke totongi 'aki 'a e *expenditure*, 'a e fakamole 'o e fonua ko iá. Kaikehe, kiate au kuó u tui au ia, ko e ki'i t naki p ki he Pule'angá. 'Oku totonu foki ke m hino'i 'e he kakaí, ko e tukuhau ko e me'a lelei. 'Oku 'ikai totonu, ko e toki taimi p 'oku hanu ai 'a e tangata 'Eiki Sea k hala hono faka-'aonga'i 'ene s niti.

Sea, ko 'ene m hino ko ki he Tongá p ko ha taha 'a e tukuhaú, 'e fiefia ia ai, ko e 'uhí 'e sai e halá. Ko 'eku s niti pea té u lele 'aefiafi ki he halá 'oua na'a 'i ai h fo'i luo ai. Pea ko 'ete lele p ko 'Eiki Sea he halá ko 'oku punopuna me'alelé pea ko u p h leva, te'eki ai ké u sio 'i he s niti maumau mo'oni na'á ku totongi.

Ka ko e poini 'oku ou 'oatu hení, 'oku ou pou pou au ia ki he tautea'i ko 'a e mo'ui leleí ko hono 'uhí ko e 'ofa foki ia 'a e Pule'angá ki he kakaí. K ko e ki'i poini 'oku ou 'oatu 'e au ia hení 'oku ou faka'amu au ia ki he kakai 'o e fonuá ke mou fiefia mu'a 'o kapau 'oku 'uhinga m lie 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea. Ko ia 'Eiki Sea 'oku 'oatu p 'a e ki'i poini ko ení ko e tokoni p h 'oku ou lau hifo 'a e me'a ko eni 'i he peesi ko eni 13, 'oku 'asi ai, kamata ai 'a e fo'i poini 'e 9 ko 'a e Pule'angá. Faka'ofa'ofa mo'oni, k 'oku t tonu 'eku fakahoha'á 'Eiki Sea ki he founa 'oku 'asi he fo'i fika 1, founa ng ue 'a e Pule'angá. Fakam l atu ki he Pule'angá he 'omai fo'i founa 'e 9. Ko e fo'i 9 ko 'e 'oku ou falala 'aupito 'Eiki Sea 'e hanga 'e he fo'i 9 ko ' 'o ne langa hake hotau fonuá. He ko e 9 te ne hanga 'o ng ohi 'a e me'a ko ení 'oku ou fakahoha'a atu ko ki ai 'Eiki Sea.

'Oku 'i ai ki'i poini 'e taha 'Eiki Sea peá u nofo ki lalo 'Eiki Sea 'i he founa ng ue. 'Oku 'asi 'i he kongá ko ení 'Eiki Sea 'i he fakahoko ng ue. Ki'i founa té u vahevahe atu p ki'i founa 'e taha peá u nofo au ki lalo.

Sea K miti Kakato: Fika 2.

Tokanga ki he fakalalaka'i sekitoa toutai he Patiseti

Mo'ale Finau: 'Io, Fika 2, ko e me'a 'oku 'asi h , fekau'aki mo e toutaí. Fakalalaka'i ko 'a e toutaí, 'a e sekitoa toutaí. 'Eiki Sea, ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a ki hení ko e 'uhí, he ko e fonua k toa p 'i m mani, 'osi t keti'i 'e he Pule'angá ia 'a e fo'i sekitoa 'o ha fo'i vahefonua 'e lava 'o ma'u ai 'enau mo'uí. Pea ko hono t keti'i ko iá 'oku hanga leva 'e he fonuá 'o seti 'a hono ki'i fakamole, seti mo hono ngaahi polis ke lava ke fakalalaka'i fo'i sekitoa ko iá. Pea 'i he'ene p h leva 'Eiki Sea, ko e taimi ko 'oku faka'ofa'ofa ai 'a e ngaahi polis mo e ngaahi fokotu'utu'u ng ue, 'oku 'asi leva 'a e ola lelei 'i he fo'i sekitoa ko iá.

Ko e 'uhinga 'eku to'o 'a e toutaí 'Eiki Sea koe'uhi ko e fo'i sekitoa 'oku mo'ui ai 'a e ngaahi motu ko ki tahi. Pea té u 'oatu p 'e au ki'i fehu'i ko 'ení, ke 'omi ang mei he Pule'angá. Ko e h 'a e fo'i fakalalaka kuo fai 'e he fo'i sekitoa ko ' ki he vahefonua ko 'Eiki Sea 'o e motu'á ni, kau atu ai mo Niua. He 'oku ou tui 'Eiki Sea ki he me'a na'e 'ohake 'e he Hou'eiki 'aneafí pea 'oku ou tui ki ai. Ko e v sone 'o ha fonua mo e ng ue 'o ha fonua 'oku 'uhinga ki he fakal kufua. 'Ikai ké u fa'a ongo'i lelei 'Eiki Sea 'i he taimi ko 'oku p h , 'ave ma'a Ha'apai n ongo ...

<006>

Taimi: 1455-1500

Mo’ale Finau: ... p ko ‘eku ha’u mei Ha’apai ‘Eiki Sea ka ‘oku ‘ikai ke u ongo’i au ko u fiem lie koe’uhí ‘Eiki Sea ‘uluaki ‘oku hala fakafolofola, ua ‘oku hala faka-m lale ke tau mai ‘o fafanga ha ki’i fo’i feitu’u ‘e taha kae hala ha feitu’u ‘e taha. Ko ia ‘i he’eku peh ‘Eiki Sea ‘i he sekitoa ko ení ke ‘omai angé ka ‘oku ‘uhinga ‘eku to’o ‘a Ha’apai ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá he, ke tau fakat t ‘aki p ia.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea fakamolemole Sea. Fakamolemole p mu’a e Fakafofonga ko ‘eku kole p Sea ke angalelei p mu’a ka tau ‘alu p mu’a ke m ’opo’opo. Ko e lolotonga fakama’ala’ala atu foki eni ‘a e t pile ‘a e Pule’anga ki he fakamalanga na’e fai ko ‘e ‘Eua 11. Pea ko e *issue* ‘e tolu na’e me’a mai aí ko e taha ai ko e tapaká pea kuo ‘osi ia pea ‘oku fai e f me’a’aki kau ki ai ka ‘oku toe e *issue* ‘e ua kae toki hoko atu mu’a fakamolemole Sea.

Mo’ale Finau: ‘Io. Sai p ia ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Sai p ia. Ko e me’a p ‘oku fiema’u atu ke mou me’a mai p hang ko e me’a ko ‘Eiki Minisit . Mou me’a mai p ‘i he tapaka pea mo e fua’imoa mo e me’alele. Ko e me’a ia ‘oku fiema’u ke fakama’ala’ala mai he Minisit .

Mo’ale Finau: ‘Asinga foki Sea ko e ...

‘Eiki Minisit Polisi: Kapau ‘oku ‘osi e tapaka pea u hoko atu au. Na’e tukuange p foki ko hono ‘uhinga kapau te u hoko atu ki he fua’imoa mo e me’alele na’a nau to e tu’u nautolu ‘o me’a mai ki he tapaka kuo tukuange ia ke ‘alu. Ko e ‘uhinga ia na’e tukuange atu ai Sea.

Lord Nuku: Sea ko e ki’i pou pou atu p tau lele he tapaka ke ‘osi ia ka tau toki hoko atu.

Siaosi Sovaleni: Ko ‘eku ki’i fehu’i vave p eni ia Sea he tapaka. Ko e ki’i fehu’i vave p he tapaka Sea.

Sea K miti Kakato: Kuo maau e tapaka ia?

Siaosi Sovaleni: ‘Ikai Sea ko e ‘ai p ke ki’i ...

Sea K miti Kakato: Me’a mai 3.

Fehu’ia founa ‘e tukupau ai tapaka mo hai ‘e uesia hono tukupau’i

Siaosi Sovaleni: M l ‘aupito Sea. Tapu mo e Feitu’ú na tapu mo e Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakató. Ko e fehu’i p ia Sea ki he hang ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a Ha’apai kapau leva te te ha’u kita ‘o fakatau ‘ete tapaka ko kita leva ia ‘e *tax* pea kapau ‘oku ‘ikai, fiema’u ia ke tau fakatau ki ha taha pau ‘e tau tali ke fokotu’u ha ‘ kautaha ko e ‘uhinga ke fakatau ki ai kae *tax* nautolu? Te tau ‘ilo f f taimi te tau ‘i m keti ai ‘oku tau fakatau *retailer* p ‘oku tau *wholesale* ki ha taha. Ko ‘eku ‘uhinga p ‘a’aku ia Minisit e *tax* ko e ‘uhinga ke, ko e h e *policy guideline* ki hono *tax* ko eni pa’anga ‘e 200 ‘a eni ko eni ‘oku ‘omai ko ení. Anga f f hono *implement* p ko hono ng ue’i ko eni ki he kaká hang ko e me’a ko eni ‘oku hoha’a ki ai ‘a e kongá ‘o e kau Fakafofonga

p ko hai 'oku fai ai e t naki p ko hai 'e u sia 'i he'enua ngaahi ko eni e tapaka. 'Oku m hino 'aupito p me'a ia ko na'e tokanga ki ai 'a e Minisit Mo'ui m l .

'Eiki Minisit Polisi: M l 'aupito 'e Sea ka u hoko atu 'i he fehu'i ko ia.

Lord Nuku: K taki p 'Eiki Minisit Polisi, 'e lava mu'a ke mau ki'i to e 'ai ha ki'i malanga atu kae toki, ka ke toki fakam 'opo'opo mai p he tapaka p .

Sea K miti Kakato: N pele ko e fehu'i ko ia 'e fai mai ia ki he motu'a ni ke u fakangofua atu p te ke me'a p 'ikai.

Lord Nuku: K taki fakamolemole p Sea ko e kole na'a 'iloangé kuo ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai kae t naki e Minisit .

'ikai tui ke tukuhau'i tapaka tonga he ko e ma'u'anga mo'ui

Lord Nuku: Tapu p pea mo e Feitu'ú na Sea fakatapu atu ki he Hou'eiki Minisit kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e K miti Kakato. 'Eiki Sea 'oku fai e tal fili 'Eiki Sea ki he me'a ko eni 'oku fai ai f me'a'aki ko he taimi ní. M hino e me'a ko na'e me'a mai 'aki he 'Eiki Minisit Mo'ui. 'Oku 'uhinga pea makatu'unga ko e mo'ui lelei. Ko hono tukuhau'i pea mo hono poupou'í 'Eiki Sea 'oku fai ki ai e hoha'a 'Eiki Sea. He koe'uhí he ko u lolotonga poupou au ia ki he Minisit Fefakatau'aki ki he'ene polokalama 'oku 'alu e fanga ki'i s saieti pea faka'at mo e fanga ki'i n . Pea ko e fanga ki'i n ko ia 'Eiki Sea 'oku ngaue'aki ia ki he t tapaka. 'Oku 'ikai foki, na'e 'ikai foki ke 'i ai ha fakangatangata ia 'Eiki Minisit ka ko e tapaka foki ia ko e ma'u'anga mo'ui ia 'Eiki Sea. Pea ko e taimi ko eni ko ko e me'a 'uluaki ia he ko e me'a ko ení ko e ma'u'anga mo'ui. Ko e me'a ko hono ua ko ki ai 'Eiki Sea ko e pa'anga 'e 200 ko eni ko 'a e tukuhau. Pea 'e lau leva 'a Tonga ni 'oku kau 'a Tonga ni fakalukufua 'i he fonua tukuhau ma'olunga fakam mani lahi koe'uhí ko e 'uhinga ke 'uhí ke afe'i e kakaí koe'uhí ko e mo'ui lelei. Pea ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga he koe'uhí he 'oku 'i ai e me'a ia 'oku fai ki ai e tokanga 'a e motu'a ni 'Eiki Sea hang ko e kelekele ko hotau fonua ni. Ko e me'a kotoa p 'oku t ki he kelekele 'oku ma'u mei ai e me'a lelei 'aupito 'aupito. Tau peh hang ko e tapaka. Tapaka ko 'a Tonga lelei ange ia he ' tapaka kotoa ko eni ko 'i he ola ko 'o e sivi ko na'e 'omai ko 'e he Minisit Mo'uí. Me'a ní he 'ikai ke tau lava 'o fakakaukau'i ha founa ki he fo'i foaki ko ia.

Sea K miti Kakato: N pele k taki ke toki faka'osi ka tau ki'i m l l ai tau toki hoko mai 'o ...

Lord Nuku: M l .

(Na'e m l l 'a e Falé)

<002>

Taimi: 1520-1525

S tini Le'o: Me'a mai 'a e Sea 'o e K miti Kakato. (Veivoso Taka)

Taimi: 1525-1530

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, m l ho'omou laum lie. 'Ikai ke tau to e fakal loa, tau foaki e taimí ki he N pele 'o 'Eua ke me'a mai.

Lord Nuku: Tapu p mo e Seá, pea fakatapu atu ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke u tui au ki he tukuhau ko eni ko 'oku hili ko ki he tapaká.

Sea K miti Kakato : Tapaka tonga?

Lord Nuku: Tapaka tonga. 'Oku ou pou pou'i p 'e au ia e *convention* p ko e ngaahi femahino'aki fakamamanilahi, 'a ko 'oku 'uhinga mai ai 'a e 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Sea. Ka koe'uhí ko e ngaahi mon 'ia ko eni, 'oku te'eki ai ke 'i ai hano mahu'inga fakapa'anga 'o'ona ia 'e lava ke fakahoko mai ke makatu'unga ai 'a e fakakaukau ko ení, 'Eiki Sea. He ko e fakakaukau ko 'oku ou fakakaukau ko ki ai, 'Eiki Sea, fekau'aki mo e tukuhau ko eni 'oku hili ko he tapaká, 'oku makatu'unga ia mei he holo 'o e pa'anga 'oku t naki mei he tapaka h maí. Ka 'oku 'ikai 'uhinga 'a e holo ko iá, koe'uhí ke tau to e hanga ai 'etautolu'o hili 'a e kavenga ko ení ki he kakai e fonuá. Ko e kau ia he me'a 'oku ou tui, ka 'i ai ha me'a 'oku ma'u'anga mo'ui ai e Tongá, pea 'oku tonu ke toe fai hano fakakaukau'i fakalelei ange. He koe'uhi kapau te tau, hang ko e me'a ko eni ko 'oku ou fakahoha'a atu ki ai, 'Eiki Sea, kapau te tau hili e tukuhau ko ení, 'oku kau eni ia he tukuhau ma'olunga 'oku hili ki ha koloa ngaahi fakalotofonua. Pea 'i he'ene tu'u peh leva, 'Eiki Sea, 'e 'i ai e uesia 'a e ngaahi taumu'a ng ue ia ko ko 'a e 'Eiki Minisit Leipa, he sio mai ko 'a e kau fiema'u fakatupu pa'angá, kapau ko e ' tunga ki'i motú, mau atu mautolu 'o fai ha ki'i ng ue, nau hanga 'enautolu 'o tukuhau'i. Pea ko e me'a ko iá 'oku kau he me'a ia 'oku fai ki ai e tokangá. Kei p pe e ki'i ma'u'anga mo'ui ko ení, 'Eiki Sea, kuo tau ala atu tautolu ia ke fakasisina. Pea 'ikai ke ngata aí, 'Eiki Sea, ko e fa'ahinga ma'u'anga mo'ui ia ko ení, ko e 'uluaki p ia 'eku 'ikai ko ke u pou pou ki aí, koe'uhí kapau 'oku holo e tukuhau ko , pea to e feinga'i ha tukuhau 'e taha. Kapau 'e hili 'i ha tukuhau 'i ha koloa h mai, mei muli, 'oku ou tui ange ki ai. Ko e 'ai ko eni ke tau alasi, 'Eiki Sea, 'etau ma'u'anga mo'ui fakalotofonuá, 'e ...

'Eiki Minisit Polisi: Fakamolemole p , 'Eiki N pele, ka u ki'i fakapapau'i p . 'Oku

Sea K miti Kakato: Ko e tokoni eni?

'Eiki Minisit Polisi: Ko e ki'i fehu'i nounou p . 'Oku tui p 'a e Fakafofonga kapau ko e tukuhau'i 'o ha koloa 'oku h mei muli, tonu p ko 'eku ma'ú e?

Lord Nuku: Ko ia.

'Eiki Minisit Polisi: M l . M l 'aupito, 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Ko ia, 'Eiki Sea, koe'uhi 'Eiki Sea. he ko e tukuhau, he'eku tui ko 'a'aku ia ki hotau fonua ni, 'oku 'ova hono tukuhau'í. He ko e v mama'o ko , kaikehe ka tau lele p mu'a he tapaká, koe'uhí ke 'osi ia ka ko 'eku tuf ia. Ko e ki'i me'a ko eni, p ko e fa'ahinga ngoue ko

ení, 'Eiki Sea, 'oku lele ia mei Tokelaumama'o 'o a'u ki he Fungafonuá. Pea kapau 'e fakakaukau'i fakalelei'i e koloa ko ení, mo hotau ngaahi mon 'ia ko iá, koe'uhí ke ma'u ai ha mo'ui 'a e kakaí. 'Oku ou tui 'e 'aonga 'aupito 'aupito e me'a ko ení. He kapau te u 'eke ki he 'Eiki Minisit Mo'ui. Kapau ko e nikotini e tapakatonga ko ia 'oku ma'olunga tahá, 'e f f nai 'a e nikotini he maliuana? Ko e 'uhinga 'eku lave ki aí, 'Eiki Sea, he 'oku tau hanga 'etautolu 'o feinga'i ke ta'ofi e ...

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea ko e ki'i fakatonutonu p ,

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisit Mo'ui: 'Oku tau talanoa eni 'i he nikotini 'i he tapaka 'oku 'osi faka-Lao'i p ia ke fakatau 'i lotofonua fakatu'apule'anga. Ko e maliuana 'oku 'ikai ha'ane kaunga 'a'ana ia ke faka'at mo me'a 'e he kakaí.

Lord Nuku: 'Ikai, k taki fakamolemole p . Sai p ia kapau 'oku 'ikai ke fie tali mai ia 'e he 'Eiki Minisit . Ko e maliuana na'e ta'ofi faka'aufuli ia. Ko e taimi ni ia kuo tali fakam mani lahi ia pea ko e ma'u'anga pa'anga lahi ia. Pea kapau leva 'oku hoko ...

<006>

Taimi: 1530-1535

Lord Nuku : ..ko ia ko e ma'u'anga pa'anga 'a e tapaká, 'oku tonu ke ki'i tukuange.

'Eiki Minisit Polisi : Sea, fakamolemole kae ki'i fakatonutonu p mu.a

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu eni N pele.

'Eiki Minisit Polisi : K taki p Fakafofonga, ko e fakatonutonu he peh kuo tali fakam mani lahi e maliuaná 'oku 'ikai ke mo'oni ia. 'I ai p mahalo ha ngaahi feitu'u, ka 'oku 'ikai ke tali fakam mani lahi ia. M l .

Sea K miti Kakato : M l Minisit . Me'a mai N pele.

Lord Nuku : M l 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke u fie hanga 'e au 'Eiki Sea 'o fakakikihi'i..

Lord Fakafanua : Sea ko e tokoni atu p ki he me'a 'a e 'Eiki N pele.

Sea K miti Kakato : Tokoni eni N pele, N pele Fika l 'o Ha'apai.

Lord Fakafanua : Ko e maliuaná 'oku 'ikai ha *nicotine* ai.

Tui kau 'a e ma'u'anga pa'anga mei he tapaka tonga he sekitoa ta'elesisita

Lord Nuku : M l . Fakam l koe'uhí ki he tali ko iá, 'oku 'ikai ha *nicotine*. Ta 'oku sai ange

ke tau faka'aonga'i 'etautolu ia 'oku ta'enicotine, he 'oku 'ikai hano fakatupu mahaki. Fakatupu 'e ia 'a e ka'i ke to e lahi ange, hang ko e h fanga he fakatapú, mo'ui ai 'a e ngaahi pisinisi mo e me'a peh Sea. Ka na'e 'uhinga peh 'eku anga ko 'eku fakakaukaú 'Eiki Sea, ko e me'a ko ení, ko e me'a ia 'oku hang ko e t manioké 'i Tongá ni, 'oku mo'ui lelei ia mei he feitu'u kotoa p 'o e fonuá ni, 'a e tapaká. Pea kapau leva te tau lave ki he ngaahi fakatu'ut makí, ko 'ete 'alu atu ko 'o sivi 'i mulí, ko e fale'i ko ia 'oku 'omai ko 'e he toket , 'oua te mou fa'a 'o ma'u ho'omou me'atokoni fakafonuá, he koe'uhi 'oku lahi 'a e fiber ia ai, 'oku ne fakatupu 'e ia 'a e suka. Kapau te tau 'alu leva ki he ngaahi me'a peh , te tau tukuhau'i 'etau manioké, ko 'etau kumalá ko 'etau me'á koe'uhi he 'oku ne uesia 'a e mo'ui fakal kufua. Pea 'oku 'uhinga peh 'a e fakakaukau. Ko e anga ia 'eku fakakaukau ko he 'ahó ni, ki'i tukuange 'a e tapaká ia, he 'oku te'eki ai ke 'i ai hano lao mahalo, ke hang ko hono fakataú. Tukukehe kapau 'e fakahoko mai kapau 'oku ai ha lao ke ta'ofi 'aki. Ka ko hono fuofua taimi eni, ke tau hili ai ha kavenga 'i he koloa ko iá. Ka ko e me'a ko 'oku fai lahi ki ai e tokangá 'Eiki Sea, ko 'ene tu'u ko ia he fakamatala patisetí, 'oku peh 'e he Minisit Pa'angá, 'oku faka'ai'ai e fanga ki'i sekitoa ko ta'el sisitá koe'uhi ke tupu, ke'uhi ke mo'ui e kakai masiva. 'Oku kau eni Sea he sekitoa ta'el sisitá. Fanga ki'i me'a kotoa p ala mo'ui ai e kakaí, 'oku 'ikai l sisita 'oku fakapa'anga 'e he Pule'anga. Ko e anga ia 'eku ..

'Eiki Minisit Polisi : Sea fakamolemole ki'i fakatonutonu p k taki p N pele. Sea ko hono 'uhingá p 'oku 'alu e me'a ko eni..

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu 'Eiki N pele.

Fakatonutonu 'oku 'i ai 'a e Lao Tapaka 2016

'Eiki Minisit Polisi : Ko e Fakatonutonu ko fehu'i ko iá p 'oku 'i ai ha lao. 'Oku 'i ai e Lao Sea, 'oku 'i ai e *Tobacco Act*, na'e fokotu'u eni he 'aho 1 'o Sepitema 2001 pea na'e toe *revised* he 2016. Ko e taumu'a 'o e Lao ko iá, ke ne pule'i mo tokanga'i 'a e tapaká mo t (*tar*) mo e *nicotine* mo e ngaahi content he tapaká 'oku tukuange ki he kakaí. Ko e 'uhinga ia na'e fiema'u aí, ke *control* mei he tapaka Tonga. Ko e lao ko ia 'oku kei laum lie Sea. M l 'aupito.

Sea K miti Kakato : M l .

Lord Nuku : M l 'Eiki Sea. 'A ia mahalo 'oku mahalo 'oku mo'oni p me'á kapau na'e kau ai 'e tapaka Tonga 'i he 2001 ka 'oku 'ikai ke u tui na'e kau ai e tapaka Tonga. Ka ko e anga ia 'eku fakakaukau ko ia he 'ahó ní, tukuange e Tongá ke faingam lie pea to'o mo e tukuhau ko eni.

'Eiki Minisit Polisi : Fakatonutonu Sea.

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu eni 'Eiki N pele,

'Eiki Minisit Polisi : 'Oku 'uhinga ia ki ha tapaka p . Ko 'ene toki fakakaú eni, ko ha tapaka p . M l Sea.

Lord Nuku : Ko ia, ta ko e 'uhingá ia ha tapaka p .

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea, ka u tokoni atu mu'a ki he N pele mei 'Eua.

Sea K miti Kakato : Me'a mai.

Taukave 'ikai kau taha tō tapaka & fakatau atu tapaka hono tukuhau'i

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : 'Oku ou pou pou au ki he me'a 'oku ne me'a ki aí, pea 'oku ma pou pou tatau maua. Ko e ni'ihiki ko eni 'oku ki 'utá, 'oku tau ui foki nautolu ia 'oku 'ikai ha'anau ng ue'anga, ka ko 'enau ng ue'anga ma'u'anga mo'uí ko 'uta. Pea 'oku tatau 'ema fakakaukaú ai, 'oku ui foki ia ko e *informal* sekitoá p ko e mo'ui *subsistent*. 'Oku 'ikai ke mo'ui ia he 'alu 'o ng ue hang ko tautolú mei he 8:00 ki he 5:00. 'I he tokonia 'o e kakai ko iá, ko e me'a ia 'oku ou pou pou ai ki he 'Eiki N pele ko eni. Ko e fakafaikehekehe'i mu'a 'a e *trade* 'a e tama ko iá. He 'oku 'i ai e ki'i ng ue ia 'oku ma feinga ki ai he taimi ni mo e tokotaha 'inivesitoa 'oku tokoni ki ai 'a Vava'u 15, ke feinga'i ke to e h mo e tapaká ia ki tu'apule'anga. 'A ia ko 'eku 'uhingá, fakafaikehekehe'i e tukuhau'i 'a e tokotaha ma'u'anga mo'ui ko ení, mo e tukuhau'i 'o e tama ifi tapaka. Ko e fo'i *fundamental* ...

<008>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: ... ia ko mo e fo'i tefito'i mo'oni kuo pau ke tau ma'u leleí. 'Oku 'ikai ke tau hanga 'o 'ai 'a e tukuhau ko 'ení koe'uhí ko e tukuhau'i 'o e tokotaha ma'u mo'ui 'i he'ene t 'ene fu'u tapaká pea ne fakatau atu ki he tokotaha te ne hanga 'o fai hono ngaohi 'o e fo'i t paka, 'ikai ko e tama ia 'oku tukuhau'i. 'Oku 'ikai ke kau 'a e tukuhau'i ia 'a e tama ko ia 'okú ma pou pou ki aí.

Ko e me'a ko 'oku talamai 'e he Minisita Mo'uí, té u hanga 'o *send* atu 'a e *study* 'a e *World Bank* ki he fakapapau'i ta'etoe veiveiua mai 'a e 'alu e fo'i kalafí. Ko e hiki ko hono tukuhau'i 'a ia 'oku 'asi ia 'i he fo'i tapaká p ko e fo'i piá. 'Oku 'asi 'aupito 'a e holo ki lalo 'a e *consumption* p ko hono ng ue'aki. 'A ia ko 'eku kolé, 'okú ma tui tatau m ua ke 'oua si'i uesia 'a e kakai ko ení. K ko e fo'i tukuhau ia ko ení, 'oku 'ikai ko e tukuhau'i 'o e tokotaha t tapaká mo hono fakatau atu 'ene t tapaká ke ma'u ha'ane senití. 'Oku 'ikai ko ia ia 'oku tukuhau'i. Ko e tukuhau'i 'a au 'oku ou ifi tapaká pea ko e 'omai ko 'a e ki'i seniti ko 'o 'oatu ke 'ave ia ki he Pule'angá. Ko hono 'uhingá eni 'e 'Eiki Sea ké u faka'osi atu...

Siaosi Sovaleni: Fakatapu ki he 'Eiki Minisitá, kuó u tui 'e tokoni eni ia p 'e lava, ko e fehu'i vave p 'e 'Eiki Minisitá. M l 'Eiki Minisitá. Tapu mo e Seá, tapu mo e Hou'eiki K miti Kakató. 'A ia kapau 'e t tapaka ha taha ia pea ha'u 'o fakatau, ko e 'ai p eni ke fakapapau'i ke 'oua to e ilifia 'a e kakaí, he 'ikai ke *tax* ia .

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: 'Ai ke u ki'i tali atu e fehu'i ko iá. 'A ia tau fakat t eni. Tau 'alu ang ki he tokotaha 'omai tapaka mei mulí k tau sio hono t naki tukuhau ko iá pea tau sio leva he 'ikai ke lava uesia 'a e tokotaha t tapaka ia 'i Tongá ni. Kapau te te 'alu 'o 'omai h tapaka mei muli, 'okú te totongi *excise tax* pea 'oku tanaki ia 'i mu'a uafu. Ko u 'alu leva mo 'eku tapaka ko iá 'o fakatau ki he tama ifi tapaká. Ko e tama ifi tapaká 'oku tukuhau'i. Sai tau 'alu leva ki he tokotaha t tapaka 'i Tongá ni. Ko 'eku 'alu ko 'o t 'eku fu'u tapaka peá u to'o mai 'eku fo'i tapaka, tau p h , 'o 'ave ia ki ha tokotaha 'okú ne hanga 'o ngaahi 'a e tapaká. 'Oku

‘ikai ke tukupau’i au ia, ko e tukupau’i ke totongi ia ‘e he tama ‘okú ne ngaahi ‘a e tapaká mo ne fakatau atu tapaka ki he tama ifi tapaká. Ko e *two completely issue* kehekehe ia ‘e ua ke ‘oua ‘e *mix* k taki.

Siaosi Sovaleni: Sea k taki p ké u fakam ’ala’ala atu Sea kapau ‘e tali.

Sea K miti Kakato: ‘Io, fakam ’ala’ala mai.

Fehu’ia pē ‘e tukupau’i ha tō tapaka ha taha, fakamōmoa pea to e fakatau tapaka

Siaosi Sovaleni: Ko ‘eku ‘uhinga p ‘a’aku ia ‘Eiki Minisita, kapau te te t , ha’u ‘o fakam moa, ha’u ‘o fakatau ‘ete tapaka. ‘E *tax* leva kita ia?

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sai, ‘ai mu’a ke tokoni atu p Minisita *Revenue*. Ko e *issue*, tau p h té u t ‘eku tapaká peá u ha’u leva ‘o fakam moa peá u ngaahi, tau fakat t ‘aki p me’a ‘oku si’i fai ‘e he k inga, ko e ‘ai he ki’i milemila. Ko e tama ko ‘okú ne fakatau atu ‘a e tapaká, ‘a e falekoloá, ko ia ‘oku totonu ke ne hanga ‘o tukupau’i ‘o t naki mai ‘a e tukupau ‘o ‘ave ki he *Revenue*. Taimi ia ‘oku fai ai *taxation*.

Fiema’u fusia’u Lao Tapaka ke mapule’i lahi kemikale ‘oku ‘i he fo’i tapaka hono ngaohi

‘Eiki Minisita P lisi: Tokoni atu p Sea. Tapu ki he feitu’ú na Sea pea p h ki he Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakató. ‘Oku ou ‘ilo mahalo ko e me’a ‘oku tokanga mai ki ai ‘a Tongatapu 3. Ka hanga ‘e ha ni’ihi ‘o t hanau tapaka pea fakam moa pea ‘ave ‘o fakatau ki he *manufacture*, tonu ‘eku ma’ú. Ko e me’a ia ko ‘oku feinga ke fakam hino Sea. Ko e t ‘e he kakaí mo ngaahi p ‘enautolu hanau tapaka pea ‘ave ‘o fakatau. Ko e me’a ia ‘oku feinga ke ta’ofi he taimí ni, k e fakafou ‘i ha *manufacture* ‘a te ne lava ‘e ia ‘o *control* ‘a e ngaahi *substance* ‘i ai ‘o fakatatau mo e Lao Tapaka ‘a Tongá, ‘o fakatatau mo e fakahinohino mei he Potung ue Mo’uí, ‘ e ko na’e toki tala fakat t atu ‘e he ‘Eiki Minisita Mo’uí. Ko e tapaka ko he puha tapaká, ‘oku ‘ikai ke fiema’u ia ke ‘ova he nikotini 1.5. Pea ko e fo’i *control* ia ko ‘ene talaatu p ki he ngaahi *manufacture* p ko e kau fa’u tapaká, mio’i k toa ngaahi misiní ‘o fakatatau ki ai ki he fiema’ú. He ‘ikai ke lava ia ‘e ha kakai ‘o fai me’a ko ení ‘i ‘api ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ‘a e me’a ko iá ‘o to e fakatau. ‘A ia ko e taumu’á ke fakafou mai ‘i he ngaahi kautaha ngaahi tapaka ‘i Tongá ni ‘oku nau *qualify* ke fai me’a ko iá ‘o fakatatau ki he fiema’u ‘a e Potung ue Mo’uí mo e Laó. Pea leva ‘a e kakaí ‘o fakatau ki ai, pea ‘oku ‘ikai ke tukupau’i kinautolu. Ko e ngaahi *manufacture* ko ‘oku nau fakatau mai ko ‘a e tapaká, ko nautolu ia ko ‘oku tukupau’i. Mahalo ‘oku ki’i tokoni atu p .

Sea K miti Kakato: Ko e tokotaha ifi.

Ngaahi tukupau fokotu’u mai Pule’anga ki he tapaka

‘Eiki Minisita Polisi: Ko ia, *pass* ia, kae ko e tu’u ko ...

Taimi: 1540-1545

‘Eiki Minisit Polisi: ... hono tukuhau’i ko ‘a e ngaahi tapaká ko e tapaka ko ‘oku fakatau mai mei mulí ‘oku pa’anga ‘e 700 ki he kilo. Tapaka ngaahi ko ‘i Tonga ni ‘oku ‘ikai ko ha tapaka tonga ka ‘oku ngaahi *local* 500 ia ki he kilo. Ko e 200 ki he kilo eni ‘oku ‘oatu ko ki he tapaka tonga. ‘I hono fakafuofua ki he fo’i tapaka ko e 700 ki he kilo ‘oku fakafuofua ki he s niti ‘e 55 ki he fo’i tapaka ‘e taha fo’i sikaleti ‘e taha. Ko e fakafuofua ko eni ko ki he tapaka tonga e 200 ko e s niti ia ‘e 20 ki he ki’i, fo’i tapaka tonga ‘e taha. Ko e feinga ia ke ofiofi Sea ke ‘i ai p tukuhau kae kei l p toka’i ko e kakai *local* m l Sea.

Tui faingata’a ke vete pehē ‘e ‘ikai tukuhau’i taha tō tapaka

Lord Tu’iha’angana: Sea ki’i fakamahino p mu’a mei he ‘Eiki Minisit . Tapu mo e Feitu’ú na Sea ‘i he *issue* p ko iá. M hino ‘aupito ‘a e tali ‘a e Minisit ‘a ia ko e ngaahi ko he founa he taimi ní ‘o fakatau ‘oku f paki ia mo e *Tobacco Act*.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’iha’angana: ‘A e Lao ko Tapaka ko e ‘uhingá he ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘oku talamai he Minisit Mo’ui ia ‘oku milikalami ia ‘e 31 e *nicotine* ia ai ka ‘oku tonu ke 1.5 ‘a ko ‘asi ko kae ‘ikai ke, ko e me’a ‘oku fihí ‘oku faingata’a ke tau vete ‘etautolu kapau ko e ‘ai ke ha’u e ngaahi kautaha ko ‘oku *qualify* tau peh ko e ha’u ‘a e kautaha *Winfield* ‘o mai ke nau hanga ‘o ngaahi e tapaka heni. Ko ‘etau tukuhau’i p kautaha ko iá kuo, ‘e tafe ‘e pau ke tafe p ‘o a’u ki he tama ngoue. He ko ‘etau peh p te mau tukuhau’i hilifaki atu e p seti ‘e fiha ko ho tukuhau ia. ‘E hilifaki ‘e he kautaha ngaahi tapaka ko iá kautaha *Winfield* ‘a e tukuhau ko ‘oku *charge* kia nautolu ‘e *charge* ia ki he tama ng ue. ‘E faingata’a ke tau vete ‘etautolu.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu k taki.

Sea K miti Kakato: Ki’i fakatonutonu eni N pele.

Lord Tu’iha’angana: Ko e peh p ‘oku tukuhau’i e tapaka ko e ...

Fakahā ‘i ai kautaha ke fakatau ki ai tapaka tonga e kakai pea ngaahi tapaka ‘i Tonga ni

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i tokoni atu p ‘o, ki’i fakatonutonu si’i atu p . Ko e taimi ko ‘oku tukuhau’i ai e tama ifi tapaka ‘oku tafe ki ai ‘a e fo’i t naki tukuhau. Ko e tafe ko ki lalo ‘oku ‘ikai. Te u ‘oatu e ki’i fakat t ko ení. Ko e m sini ko ia ke ne lava ‘o fakam moa pea ne hanga ‘o ‘ai ‘a e tapaka ‘i Tonga ni ke a’usia ‘a e me’a ko eni ‘oku me’a ki ai ‘a e Minisit . ‘Oku ‘i ai e ‘inivesitoa ‘i Tonga ni ‘oku ‘ilo lelei ia ‘e he Fakafofonga mei Vava’u 15. Kuo ne fai ia ‘inivesimeni ko iá pea ‘oku ‘i ai e fakakaukau he taimi ni ke ‘omai e kau t tapaka kotoa ko e *corporative* ke ‘oange ha’anau s niti lelei ange fika ua to e hanga he tokotaha ko ení ‘o ‘omai ‘a e tenga’i tapaka ko ia ‘oku fai ‘aki hono t ‘oku to e mamafa ange ‘i mulí ke ‘oange kia nautolu ke nau t pea ‘omai ke ngaue’aki ‘a e tapaka ko iá ki Tonga ni ki ha me’a ‘oku to e si’isi’i ange e nikotini pea to e lava ‘o fakatau atu ki muli. Ko e Minisit ko e Fakafofonga Vava’u 15 ‘oku ‘osi

'i ai e tokotaha peh 'i Tonga ni 'oku 'ikai ko ha'aku talanoa atu ko ení p 'oku ta'e'iheni p 'oku, kuo 'osi langa ha fale p ta'elanga ha fale p kuo 'osi 'i ai ha m sini p ta'em , 'osi 'i ai.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Siaosi Sovaleni: Fakam 1 atu ai ko 'eku ki'i fehu'i p 'aku ia he tapaka p Sea k taki. Tapu mo e Feitu'ú na Sea tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. 'A ia kapau leva te tau 'alu ki ha taha ngaahi tapaka pau leva ke tau muimui he Lao hang ko e Kupu 8 ko eni 'o e Lao ki he Tapaka 'oku peh mai, na'e me'a 'aki he Minisit Mo'uí. **Pau ke 'oua 'e 'ova e tar 'i he milikalami 'e 15.** Ko e *very specilise* me'a eni ia 'oku fu'u makehe 'aupito ia. Ko e kautaha lalahi p 'oku nau ma'u 'a e fa'ahinga me'ang ue ko ení mo e fa'ahinga 'ilo ko ení ke nau lava ai 'o tauhi ki he fo'i Lao ko ení. Ko e m tu'a ia 'atautolu na'a mo ha motu'a p 'e 'alu atu 'o fakatau mai ha me'a ha kau faama 'o *pack* 'o 'ai mole ke mama'o ke ne ma'u 'e ia 'a e fa'ahinga 'ilo he 'oku, na'e 'osi me'a 'aki p he Minisit 'oku 'ave ki muli 'o tesi ai e tapaka ke 'ilo e, 'a e m lohi ko nikotiní mo e me'á. 'A ia ko 'eku 'uhinga p 'aku 'o kapau te tau fou ai 'oku 'i ai nai ha ngaahi kautaha peh ni ke 'ilo he'etau kau t tapaka ke nau ki ai ke 'uhinga ke nau tauhi p ki he Lao. M 1 Sea.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'Io. 'E Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'E Tongatapu 3 m 1 'aupito Sea tapu mo e Feitu'ú na mo e Hou'eiki M mipa. Ko 'eku, 'oku 'ikai ko ha'aku fakamatala atu ko eni p 'e langa e falé 'a f 'a 'e meimei miliona p 'e mai e ' m sini 'oku lau miliona 'af . 'Oku 'osi 'i Tonga ni. Ko e me'a leva 'oku ou feinga atu 'eku tokoni atu ko e 'uhinga ia 'etau fa'u e Lao 'o e *Foreign Investment* pea 'oku 'i ai e konga ia 'e ni'ihí taimi 'e ni'ihí 'oku ou fo'i au he taimi ko 'oku fiema'u ai ke ha'u e kakai ko ení kae fakafihia'i takai holo kinautolu ka ko e solova'anga ia 'o e palopalema. Ko e *requirement* ko 'oku fiema'u he Minisit Mo'ui mo e Minisit *Revenue*. K taki fakamolemole ...

<002>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: ...Ka 'oku 'osi 'i ai 'a e kakai ia 'oku nau 'osi mateuteu. 'Osi 'i heni ia. Pea ko e 'uhinga ia 'a e ki'i fakakaukau ko ia 'oku 'oatu. 'Oku lahi 'a e ngaahi *benefit* ia 'oku me'a ki ai 'a e N pele mei 'Eua. Te tau hoko atu kitautolu ki ai koe'uhi ko e fa'ahinga fokotu'utu'u ko eni ke tukuhau'i 'a e tama ifi tapaka. Ke ki'i holo hifo 'a e fakamole 'o 'oatu ia ki ha fo'i m . Kae lava ke tokoni'i ha ni'ihí 'oku faingata'a'ia ko eni. M 1 Sea.

Lord Fakafanua: Sea! Ko u kole p kapau 'e tali 'e he

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe Fakafofongá N pele fika 1 'o Ha'apai

Poupou ke tukuhau'i tapaka tonga ke lava hono

Lord Fakafanua: Sea,'oku 'osi mahino kiate au 'a e fakamalanga ko eni mei he 'Eiki N pele ko

ena mei 'Eua. Ko u fie fakamalanga atu au ko e 'uhinga 'oku ou pou pou ai ki he tukuhau ko eni. Ko e me'a 'uluaki p Sea. 'Oku ou fie fakapapau'i p 'a e faikehekehe ko eni 'a e tapaka ko eni mei muli pea mo e tapaka tonga. Ko e tapaka mei muli 'oku fou mai ia 'i he 'u kautaha tu'um lie kuo 'osi pule'i kinautolu 'i he 'u Lao ko 'i muli ki he natula mo e lahi ko 'o e kemikale ko eni 'i he tapaka. Ko e tapaka ko 'oku fa'o mai 'i he puha 'oku *import* mai mei muli. 'Oku 'i ai 'a e kemikale ai 4000 ki he 7000. Ko e fo'i taha p 'i he 'u kemikale ko ia. Pea ko e me'a ia 'oku ui ko e nikotini, 'oku ma'u mei he tapaka. Ka 'oku 'ikai ke mate ha taha ia mei he nikotini. Ko e 'uhinga 'oku fakatu'utam ki ai 'a e nikotini. Ko e nikotini 'oku ne hanga 'o fakatupu 'a e fie ifi p ...ko e kemikale ia 'oku ne hanga ko 'o puke 'a e tokotaha ifi ke toutou fie ifi p . Ma'unim 'i he ifi tapaka p *addict* ki he ifi tapaka. 'A ia ko e kemikale ko ia 'oku ma'u 'i he tapaka ko ia 'oku 'omai mei muli pea mo e tapaka ko ia 'oku tupu 'i Tonga ni.

Ko 'ena faikehekehe ko tapaka oku 'i Tonga ni koe'uhi 'oku ofi ange ia 'oku 'ikai ke *process manufacture* mo e 'u me'a peh . 'Oku to e m lohi ange 'a e nikotini 'ana. Pea 'oku fiema'u ia ke 'i ai ha ngaahi *Regulation* pea to e 'i ai ha ngaahi Tu'utu'uni p ko ha tukuhau ke ne pule'i 'a e tafa'aki ko eni. Na'e 'osi hilifaki 'a e 'u tukuhau 'i he ifi tapaka. Pea holo ai, 'a e fakatau tapaka ko ia mei muli. Afe 'a e kakai, ki he tapaka ko eni Tonga. Koe'uhi 'oku te'eki ke 'i ai ha Lao ia ke ne hanga 'o tukuhau'i. Pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha *Regulation* ke ne hanga 'o pule'i 'a e lahi 'o e fanga ki'i kemikale 'oku ma'u mei he tapaka. Ko e talanoa ko 'oku sai ange 'a e tapaka tonga 'i he tapaka ko mei muli. He 'oku lelei ange ki he'ete sino. Hala 'aupito! Hala 'aupito! Pea ko u tui 'oku takihala'i 'a e kakai mo e fonua. 'O kapau te tau peh . Sai ange 'a e me'a Tonga. Lelei ange ia ki ho sino. Loi ia! Pea 'oku 'osi fakapapau'i ia mei he Lipooti ko eni mei he Pangik 'o Mamani. Na'e 'osi *out* mai 'a e L pooti kimui ni pea 'oku fakapapau'i ia mei he *WHO*.

Siaosi Sovaleni: Sea! K taki p . Kole p ki he N pele ke 'ai atu p 'a e ki'i fehu'i ko eni? 'A ia 'oku 'ikai ke kau 'a e tapaka tonga ia 'i he Lao Tapaka ko eni 'o e 2016? Na'a ke me'a mai foki ko 'oku 'ikai kau ia ka ko e 'ai p ke fakapapau'i. M 1 .

Feinga Pule'anga ke pule'i founa hono ngaohi e tapaka 'uhinga hono fakahū mai tukuhau

Lord Fakafanua: 'Oku kau ka koe'uhi ko e feinga 'a e Pule'anga ke pule'i 'a e founa ko hono ngaohi ko 'o e tapaka 'oku hilifaki ai 'a e tukuhau fo'ou ko eni ko e pa'anga 'e 200 ki he kilo ki hono *manufacture* p ko hono ngaahi. Ko e fakalea ko eni 'oku 'asi ko eni 'i he Patiseti. Tukuhau 'Ekisia Pa'anga 'e 200 ki he kilo tapaka ngaahi fakalotofonua kotoa p . Ko hono ngaahi 'oku kehe ia mei hono t . Na'e fakalea e Minisit ki he *wholesale* 'o e tapaka tonga 'oku 'i he pa'anga 'e ua ki he pa'anga 'e tolu. Pea ko hono *retail* 'oku fakatau atu 'i he 'u falekoloa. Peseti 'e 99 'o e 'u falekoloa 'i Tonga ni 'oku fakatau ai 'a e tapaka tonga. Pea 'i he 'u falekoloa ko eni ko e fakatau atu 'o e tapaka tonga. 'Oku pa'anga 'e 6 ki he pa'an ga 'e 7 ki he peketi. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tukuhau 'e ma'u mei ai. Kaikehe! Ko e taimi ko 'oku tengetange ai 'a e Hou'eiki p puke 'a e kakai mei hono ifi 'a e tapaka. Ko e pa'anga 'e 62 miliona 'oku 'ave 'e he Pule'anga ki hono fakafepaki'i 'a e *NCD*. Ko e hilifaki 'a e pa'anga 'e 200 ko eni, ko e fiha 'oku ma'u mei ai? Pa'anga p 'e 1 miliona 'oku t naki 'e he Pule'anga fakatatau eni ki he'eku

lau ko eni 'i he 'Esitimeti. Ko e 1 miliona p 'oku ma'u ...

Taimi: 1550-1555

Lord Fakafanua: ...mei hono t naki 'a e 200 ko eni ki he kau *manufacturer*, sai, 'o kapau 'oku fakatau 'e he kau *wholesaler* mei he ni'ihi ko eni 'oku nau t 'a e tapaka, pa'anga 'e ua ki he pa'anga 'e tolu, pea nau tuku atu 'enautolu ki he falekoloa 'o fakatau 'e he falekoloa ki he kakai ko 'oku nau ifi 'oku nau ma'u ko 'a e tapaka pa'anga 'e ono pa'anga 'e fitu, ko f feitu'u ko 'oku hilifaki ai 'a e tukupau ko pa'anga 'e 200, hilifaki ia 'i he kau *wholesaler*, hilifaki ia 'i he pa'anga 'e ua ki he pa'anga 'e tolu. 'A ia ko e talanoa ko 'oku hilifaki 'i he ni'ihi ko eni 'oku ifi 'oku hala 'oku 'ikai ke fu'u tonu hono fakalea. He koe'uhí he ko e taimi ko 'oku hilifaki ai 'a e tukupau ko eni 'i he ni'ihi ko 'oku nau *manufacture* 'e hiki leva 'a e mamafa mo e mahu'inga 'o e tapaka 'i he taimi ko 'oku 'ave ai ki he *distribution* p ki he *retailer*. 'A ia 'ikai ke to e lava ia 'o fakatau atu 'i he pa'anga 'e ono mo e pa'anga 'e fitu 'i he ' falekoloa he koe'uhí 'oku pau ke fakatau 'e he falekoloa ia mei he *manufacture* 'oku 'osi fua 'e he *manufacture* ia 'a e pa'anga 'e 200, 'a ia 'oku 'ikai ke u 'ilo p ko e fiha kae hiki hake mei he pa'anga fitu 'o ki'i mamaafa ange. K ko e taumu'a hono fa'u 'a e 'ekisia ...

Siaosi Sovaleni: 'Oku ou tui 'e tokoni p ki he ko e ki'i fehu'i p ki he N pele.

Sea K miti Kakato: Fehu'i eni N pele.

Siaosi Sovaleni: N pele ko e ki'i fehu'i p ia m mipa ki he kapau 'oku 'uhinga ke tau fakatau ki ha *wholesaler* ko 'ene *automatic* leva ia *apply* 'a e fo'i lao ko eni pau leva ke *follow* ia ko e h 'a e lahi 'o e nikotini ko e h 'a e lahi *e tar*, ko e me'a ia na'a ku 'eke ai ko ki he 'Eiki Minisit 'o e *Trade*, 'oku 'osi 'i ai ha kakai peh ni mo ha ngaahi kautaha peh ni ke lava 'o fakatau ki ai pea nau muimui he lao, 'o kapau leva 'ikai, ko e h leva ha to e faingam lie ma'a tautolu.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Ko e tu'o fiha eni 'eku tali atu 'a e fehu'i ko ia, kuo 'osi maau, ko ho'o to e fehu'i 'a e fehu'i ko ia kuo u 'osi tali atu 'oku 'osi maau.

Siaosi Sovaleni: Kautaha 'e fiha?

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: 'Oku maau ko e fehu'i 'oku maau 'oku 'i ai ha silini, k taki mu'a 'e Vava'u 15 'o fakamatala ange he 'oku ke ma'u 'a e mahino ko ia.

Siaosi Sovaleni: Fehu'i au ki he 'Eiki N pele fika 1 Minisit .

Sea K miti Kakato: Me'a hifo ki lalo kae fakahoko atu'a e malanga ia 'a e Minisit .

Lord Fakafanua: K taki 'oku 'ikai ke u kau 'i he Pule'anga ko eni.

Sea K miti Kakato: ...'e Ha'apai fika 1.

Lord Fakafanua: Na'e toutou me'a hake 'a e 'Eiki Minisit ko Leipa ko e Fakafofonga Vava'u 15 'oku ng ue v ofi mo e taha 'o e ni'ihi 'oku nau 'osi fakahoko 'a e ng ue ko eni 'i he fonua ni. Pea te u foki mai p ki he feitu'u ko 'e fua ai 'a e 'e fakamamafa ki ai 'a e tukupau ko eni. He

koe'uhi ko e taumu'a 'o e tukuhau ke fakasi'isi'i hono ng ue'aki 'a e tapaka. Sai, 'oku 'osi hilifaki 'a e tukuhau ia pea 'oku 'osi ma'u 'a e ola lelei ia mei he tapaka ko eni 'oku *import* mai mei muli, toe eni 'a e tapaka ko 'oku ng ue'i ko 'i Tonga ni. 'A ia ko e *excise tax* ko eni 'oku hilifaki ia 'i he kau *wholesaler* pea mo e kau *manufacture* pea 'e toki hanga leva 'e he *manufacture* mo e *wholesaler* 'o hiki 'enau totongi ko ki he tapaka 'o fakatatau ki he fakamole na'a nau totongi ko 'i he *excise tax*. Pea 'e toki mahino leva ia 'i he falekoloa p hiki meihe pa'anga 'e 6 ki he 7 ki he fiha. Na'e toki 'osi p eni 'a e feme'a'aki 'aneuhu Sea, fekau'aki pea mo hono 'omai 'a e moa, 'a e puha moa. Tatau ai p p 'oku pa'anga 'e fiha hono fakatau 'i 'Amelika p ko Nu'usila k ko ene t mai ko ki Tonga ni 'oku 'i ai 'a e ngaahi *excise tax* mo e ngaahi tukuhau ko e *rate* 'oku hilifaki 'i 'olunga ai, pea 'e toki makatu'unga ai 'a e *landed cost*, 'o e puha moa 'i Tonga ni. Pea 'i ai leva 'a e tupu 'a e tokotaha ko na'a ne hanga 'o fakah mai te ne hanga 'o hilifaki 'i 'olunga ai pea ko e fika leva ia 'e ng ue 'aki 'i hono fakatau atu ko puha moa.

Ko e *rate* ko ia 'oku makatu'unga ia 'i he *market rate* 'i muli pea mo e h fua mo e lahi 'o 'enau me'a 'oku fakah mai mo e totongi 'o e feleti mo e me'a ko ia, pea ko e 'uhinga ia 'oku hiki t ai 'a e puha moa. Fakafehoanaki pea mo hono *supply* ko eni 'a e tapaka, ko e *landed cost* 'o e tapaka kapau te tau hanga 'o fakat t 'aki 'a e moa, 'i he falekoloa 'osi t naki ki ai *excise* ko e pa'anga 'e uangeau 'osi fua ia 'e he *manufacture*, 'osi t naki ki ai 'a e fakamole mo e *investment* mo e h fua 'a e tokotaha na'a ne hanga 'o t , pea mo e tokotaha na'a ne hanga 'o *process* pea mo *manufacture* 'a e tapaka.

Taukave ko e tukuhau'i tapaka tonga ke fakahaofi mo'ui kakai e fonua

Sea 'oku ou pou pou ki hení koe'uhí 'e'ikai ke 'i ai ha 'aonga 'e taha ...

<005>

Taimi: 1555-1600

Lord Fakafanua : ... 'etau hilifaki 'a e tukuhau mamafa, ki he tapaka ko ia 'oku 'omai mei mulí, 'o kapau 'e 'ikai ke tau hanga 'o t puni'i mo e tapaka 'oku 'i Tongá ni. He ko 'etau feinga eni ke fakahaofi 'a e mo'ui 'a e kakai e fonuá ni, mei he me'a 'oku ui ko e tapaka, 'oku ne hanga 'o tamate'i e kakai e fonuá ni. Ko e *NCD*, kau a Tongá ni he ' fonua 'i m mani, 'oku fua lahi taha ai 'a e *NCD* 'i m mani, mahalo 'oku tau fika 2 p 3. Mei he ngaahi 'uhinga 'oku fai ai e pekiá 'e 5, ko e fo'i 4 he 5 ko iá ko e *NCD* 'ata'at p . 'I he patiseti ko eni 'a e Pule'angá, 62 miliona ki hono tokanga'i p 'a e *NCD* 'ata'at p . Sea, ko e tapaká 'oku fakatu'ut maki, he ko e peseti 'e 50 'o e tokotaha kotoa p 'oku ifi tapaka, 'e pekia koe'uhí ko 'ene ifi tapaká. Pea mei he peseti 'e 50 ko iá kuo pekia mei he ifi tapaká, toe to'o mei ai e peseti 'e 50 te nau pekia kimu'a, pea nau hoko ki honau ta'u 50, mole kei si'i. Pea mei he peseti 'e 100 'o e ni'ihiko eni 'oku nau ifi tapaká, 'oku to'o e ta'u 'e 10 mei he'enau mo'uí...

Lord Nuku : Sea, ki'i Fakatonutonu atu p 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : N pele Fika 1 ko e fakatonutonu eni 'a e N pele 'a 'Eua.

Lord Nuku : Ko e fakatonutonu atu Fakafofonga, ko e kau mama tapaka ko ia hotau fonuá ni he 'ahó ni 'oku 'i ai e ta'u 80, ta'u 90 'oku hala leva 'e fakame'á 'o fakatatau ki he mo'ui ko ia 'a e kakai.

Lord Fakafanua : Sea, na'u lave atu .. Sea 'oku hala 'ene me'a. He na'u lave atú, ko e peseti 'e 50 'o e ni'ihi 'oku ifi, te nau pekia mei he tapaká. 'Oku me'a mai ia peseti 'e 50 ko ia 'oku hao atú.

Lord Nuku : Sea, ka ko e fakatonutonú ia Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 .

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea, kapau 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku mate he ta'u 80, ta na'e tonu ke 120 ia. Ko e poiní ia.

Sea K miti Kakato : Me'a mai N pele.

Lord Fakafanua : Sea, ko e me'a kotoa p kuo pau ke tau fua 'a e lelei pea mo e kovi. Ko e lelei 'oku ma'u mei he ifi tapaká, pea mo e tupu faka'ikon mika 'oku ma'u mei he tapaká, 'oku fu'u ma'ama'a ia ki he mamafa, 'a e mole e mo'uí, pea mo e ivi e Pule'angá, ki hono tauhi pea mo hono faka'ai'ai e tapaka. Ko e fo'i poiní ia. Pea kapau te tau fakafehoanaki 'a e pa'anga 'oku t naki tukuhau ko eni 'oku hilifaki he taimí ní, 1 miliona p , ko e fiha 'oku tau fakamole ki hono tauhi 'o e ni'ihi ko eni he NCD 62 miliona. Taha miliona fai ai e k 'i he Fale Aleá, ka tau fakamole e 62 miliona, ke tauhi e ni'ihi 'oku nau tengetange he mahaki ko eni ?

Lord Nuku : 'Eiki Sea, kole p mu'a 'Eiki Sea ke u ki'i fehu'i ange p ki he Fakafofonga.

Sea K miti Kakato : Fehu'i koe Fakafofongá.

Lord Nuku: Ko 'eku ki'i fehu'i atu p Fakafofonga. Ko e 'uluakí, kapau ko hono nunu'a kovi ena, h e me'a 'oku tau kei fakah mai ai e tapaká ki he fonuá ni? H e me'a 'oku 'ikai ke ta'ofi faka'aufuli ai, kapau 'oku ne uesia, ta'ofi mo hono t , ta'ofi mo hono h mai, he ko e 'uhingá, he 'oku kovi ki he kakai e fonuá. 'Oku kau ia he fehalaaki lahi kapau 'oku tau 'ilo p e kovi kae kei fai p .

Sea K miti Kakato : Me'a mai N pele Fika 2 'o Ha'apai.

Lord Fakafanua : Sea, 'oku ou fakamalanga p au ia 'i he tukuhau ko eni fakatatau ki he patiseti. Ko e ngaahi fehu'i eni ia 'oku tonu ke 'ave ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Aleá, he ko tautolu 'oku tau fa'u 'a e ngaahi lao ke ne ta'ofi mo faka'at 'a e ngaahi me'a 'a e fonuá ni. Sea, 'oku ou tatau atu m 1 .

Sea K miti Kakato : Hou'eiki, tui homou koté. Tau **Liliu 'o Fale Alea**.

(Ne me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea - Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea : Hou'eiki, toloi e Falé ki he 10:00 he M nité. Mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

Kelesi - tutuku

<008>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga